

Тарас Яськевич

# Проблеми Української Державности

[diasporiana.org.ua](http://diasporiana.org.ua)

### Найбільше важливі помилки:

| Стор. | рядок    | є                                                                  | має бути     |
|-------|----------|--------------------------------------------------------------------|--------------|
| 22    | 7 з'ол.  | аліянс                                                             | альянс       |
| 27    | 5 згори  | Антановича                                                         | Антоновича   |
| 31    | 27 згори | в загальних завваженнях<br>в Загальних Завваженнях                 |              |
| 34    | 16 згори | (М. Грушевський, 1957:1482).<br>(М. Грушевський, 1957. 9(2):1482). |              |
| 36    | 20 згори | в 1665–7 роках<br>в 1655–7 роках                                   |              |
| 37    | 15 згори | Г. Кулаков                                                         | Кунаков      |
| 45    | 27 згори | царької                                                            | царської     |
| 54    | 30 згори | неправедливости<br>несправедливости                                |              |
| 65    | 26 згори | австійської                                                        | австрійської |
| 72    | 31 згори | німецьких окупантів<br>німецького окупанта                         |              |
| 102   | 21 згори | англасакси                                                         | англосакси   |
| 102   | 22 згори | йаго                                                               | його         |

ТАРАС ЯСЬКЕВИЧ

# ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

НАКЛАДОМ АВТОРА

МЕЛЬБОРН — 1991 АВСТРАЛІЯ



## ПЕРЕДМОВА

Проблематика української державности — це важлива тема, котра в нас не є належно продумувана, спеціально під теперішню пору, яка є на грані часів у дуже важливому періоді історії України. Обсервуючи події й застановляючись над проблематикою нашої державности, автор прийшов до переконання, що в головному ще надаліше залишилося багато цих самих недомогань, які були в нас давніше: неприготованість провідної верстви, брак глибоко, далекойдуче й всесторонньо мудрого та дипломатичного, цебто софістикованого плянування, а даліше часто неprisутність такого роду поступування, що його звичайно застосовують державницькі народи з давнього традицією провадження успішної політики, яку в своїх творах пропонував Макіявеллі, а котру в політиці стало застосовувати передовсім англіїці й французи.

Є конечним усвідомлення нашою провідною верствою потреби засвоєння собі провідницьких вартостей і прикмет, що були і є характеристичні для національних естаблішментів, щоб бути вартісними не лише під ідейним і моральним оглядом, але які матимуть окрім знання дипломатичні поступування, а також і організаційні здібності. Терпінням наші дисиденти здобули собі право під моральним оглядом бути у проводі, однак не всі вони оправдали себе науковими і політичними вимогами.

Однією з найважливіших ціх нашого проводу повинно бути зрозуміння потреби належного й докладного приготування нації для відновлення держави, бо тільки воно може запевнити її повний успіх.

Властива черговість ваги і важливостей наших внутрішніх і зовнішніх завдань, їх пляновий і умілий розподіл на різні одиниці, групи і члени нації, та докладне й солідне їх перепровадження в дію, аж до дня приходу на українські землі ангела волі й правди, є також завданнями політичного, національного й релігійних проводів, що їх стало треба допильновувати.

Ми повинні бути вже сьогодні свідками гарячкового приготування нації, а передовсім серед її проводу, як на рідних землях, так і на еміграції, як у нашій науці й шкільництві, так і у всіх медіа, як у наших народних домах та організаціях, так і в церквах, широкими і деталічними, короткими і далекозорними плянами логічної роботи, щоб українці були добре приготовані як на неминучий упадок російської імперії, так на день об'єднання вільної Європи.

Не тільки наші журнали, такі як Визвольний Шлях і Сучасність повинні вже сьогодні помішувати дискусію на такі проблеми, як фінансування й організація промислу, рільництва чи торгівлі в Україні 21 століття, але ми очікуємо від наших учених і дослідників нових творів про соціально-правні, морально-

етичні й національно-політичні роздумування проблематики будучого співжиття українців з їхніми сусідами на надзвичайно стратегічно важливому просторі, яким є територія України. Ми хотіли б бачити і чути, що ціла українська нація активізується й пригтовляється. Під час цього приготування напевно виов'яжуться конструктивні дискусії, що в чергу причиняться не тільки до кращої й пожвавленої готовості, але вони zarazом сколихнуть цілу українську націю й заktivізують її може подібно, як це сталося з жидами при кінці Другої світової війни.

Ми хотіли б бачити, щоб цей рух обіймав якнайширші круги всієї української нації, як на батьківщині, так на еміграції, як у Львові й Києві, так у Харкові й Одесі, як між всіма галицькими, придніпрянськими, так як всіма закарпатськими емігрантами, а також, як між інтелігенцією, так і молоддю.

Коли буде валитися остання імперія світу, час є дуже важливий, щоб українська нація не приспала великої, може й останньої нагоди, коли може рішатися її даліше бути чи не бути.

Коли в минулому українці не були належно приготовані відновити власну державу, а головне тому, як твердять наші історики, що провід був неприготований, тепер саме є ще час, коли ми відчуваємо, як на весну ломот ледів, що з гуком наближається прихід св. Юрія Побідоносця, ми повинні зрозуміти, що за майбутнє України відповідатимуть всі живі українці під те перішню пору. За успішне розв'язання проблематики української державности є тепер відповідальна ціла нація, а передовсім її провід.

У надзвичайний в історії людства час, на надзвичайно стратегічно важливій території Європи і світу, якою є Україна, є конечно потрібні: надзвичайно софістиковано продумана програма, політика й дія.

**Автор**

## ВСТУП

Двадцятье століття доходить до кінця, а від 1989 року ми є свідками революційних перемін у світі, а передовсім у Східній Європі. Цих змін ніхто не передбачав і ніхто не припускав, що вони прийдуть так скоро й раптово. Правда, для нас все було ясним, що радянська імперія мусить завалитися й піти слідами всіх попередніх імперій передовсім тому, що вона більше ніж другі минулі імперії, такі як римська, австрійська чи англійська, є неприродно протилюдська. Це давало нам певність, що вона розпадеться, тільки ніхто не знав докладно часу й обставин.

З тих причин вирінали думки, що для нас дуже важливим бути приготованими на випадок розвалу червоної російської імперії, щоб в нас не забракло ясних планів і програми на дію, як це траплялося в минулій нашій історії під час Хмельниччини (М. Грушевський, 1957: IX(2), 1491, 1497-8, 1500), перед Першою світовою війною (Д. Донцов, 1957: 8, 152), а також під час Другої світової війни (J.A. Armstrong, 1980: 282).

Від початку вісімдесятих років автор цієї праці писав про це не тільки на сторінках української еміграційної преси (Вільна Думка, Сідней; Церква і Життя, Мельборн; Свобода, Нью Джерзі; Українські Вісті, Детройт), але також у польській пресі (Tygodnik Polski, Мельборн; Wiadomosci Polskie, Сідней; Rzeczpospolita Polska, Лондон; Zwiazkowiec, Торонто). Автор пропонував також на зустрічах, вічах і з'їздах, між іншими В. Морозові, професорові В. Маркусеві, професорові Є. Зубжицькому й іншим провідним і думаючим українцям і полякам почати міркувати над проблематикою політичних, національних, суспільних і економічних стосунків на випадок, коли буде валитися комуністична система в Центральній-Східній Європі.

На великий жаль, ці пропозиції до цієї пори ще не викликали належного відгуку. Більшість наших і чужих політиків і патріотично-думаючих діячів звикла, як писав Донцов у вищезгаданій книжці, жити з дня на день. Українці, подібно як кельтські народи, валійці й ірландці, звикли жи-

ти в минулому. Вони не так, як англосакси, що не люблять добватися в рефлексіях давнини й над нею міркувати, живуть спогадами про давнє й менше давнє минуле, що його звичайно ідеалізують, але при цьому мало беруть собі науки з цього, як уникати помилок в майбутньому. (Welsh Literature. A Guide, Vol. 2. Edit. by A. O. H. Jarman and Reece Hughes, Ch. Davies, Swansea. 1980: 239). Проблеми майбутньої державності української нації — це дуже важлива справа, що нею повинна займатися й клопотатися, якась частина наших думаючих провідних людей, вони повинні допомагати різним українським політичним середовищам виробляти програми і політику, що їх повинні застосовувати українці при усяких можливостях, що будуть надходити.

Ми повинні взяти до уваги твердження, що в 21 столітті українська держава буде мати інші форми, як були прийняті в минулих століттях. Можливо, вона прибере такі державні форми, які тепер викристалізуються в західній Європі, передовсім, у наслідок формування Об'єднаної Європи з допомогою Європейської Господарчої Унії.

Англосакси створили спеціальні установи, що гуртують поважне число провідних учених, спеціалістів політичних наук та професійних політиків, які студіюють проблематику майбутньої політики. Вони виробляють різні пляни і можливості для зовнішньої дії. Старша й давніша така група є згуртована в британській спільноті народів під назвою *Round Table* (круглий стіл). Вона має свої філії, передовсім в Англії, Канаді й Австралії. До неї також давніше доходили політики з Індії. До цієї організації належать провідні мужі держав, такі як, прем'єр-міністри, лідери опозиції й різні найвизначніші уми, які вчать політику в університетах.

Дуже цікавим фактом, є приналежність сюди часом крайньо лівих особистостей, які відзначились глибиною і оригінальністю думки. Таким був, наприклад, в Англії Сідней Вебб; подібні випадки знані також в Австралії. (E. Monroe, *The Round Table*. 1970; L. Foster, *High Hopes and the Motives of the Australian Round Table*. 1986). Ці кола

публікують журнал *The Round Table*, котрий призначений для дуже обмеженого числа читачів і для деяких університетів.

В США від Другої світової війни діє інституція, що зветься *Council for Foreign Relations*, до якої належать визначніші політики демократичної й республіканської партії, як також деякі професори університетів, такі, як наприклад, Z. Brzezinski, H. Kissinger (R. D. Schulzinger, *The Wise Men of Foreign Affairs*. 1984).

Крім цього, проблематикою майбутньої американської політики цікавляться, її студіюють і формують спеціальні інститути деяких важливіших американських університетів, як наприклад, Джон Гопкінс Університет має Школу Передових Міжнародних Студій і він видає свій журнал *SAIS Review*. Колись ці згадані інституції тісно співпрацювали з Англією, давніш коли багато англійців викладало в американських університетах і тоді англійська політика мала більший вплив на американську політику. Це спеціально було дуже правдивим в американській політиці супроти Європи. Від п'ятдесятих років, взаємини між США а Великобританією почали сильно перемінатися. Передовсім в Європі, різниці між політиками цих двох народів стали більшати. США хотіли, щоб Англія включилася господарчо й політично до Європейської Унії, бо вони вважали, що глобальна роля Англії стала пережитком. Від цієї пори щораз більше почало зарисовуватися зникання спеціального відношення між обома найважливішими англосакськими державами. З однієї сторони, США старалися вплинути на Англію, щоб вона зайняла активне членство в Європейському Спільному Ринку, як середникові для об'єднання Європи, з другої сторони, США почали звертати щораз більшу увагу на тісніші зв'язки і партнерство з Німеччиною й хотіли бачити її об'єднану в НАТО. Відносно Німеччини, політика й інтереси США й Англії, передовсім від часу, коли президентом США став Дж. Буш, стали щораз більше різнитися. В Європі США рішили більше опиратися на Німеччину ніж на Англію. Що відносини між обома англосакськими державами почали змінятися, яким до-

казом цього стало виразне охолодження особистих взаємин між прем'єр-міністром панєю М. Татчер і президентом Дж. Бушем.

На прикладі інституцій *Round Table* і *Council for Foreign Affairs* ми бачимо, як обидві політично-досвідчені нації, приготують всякі можливості для їх майбутньої політики. Читаючи звіти дипломатичних документів, що стали оприлюднені по тридцятьох роках, коли вони перестали бути засекреченими, ми розуміємо, що Америка й Англія в їх плянах при заключуванні договорів зі Сталіном в Ялті й Потсдамі в справі границь в повоєнній Європі, цілком не керувалися ідеями вольностей, справедливості чи демократії в Східній Європі. Вони, передовсім, керувалися потребою миру й стабільності, які вони сподівалися досягнути, як в Європі, так на цілому світі, через існування сильної комуністичної імперії, що мала простягати її впливи від ріки Лаби в Європі, а кінчатися на Курільських островах в Азії.

Коли ми докладніше простудіюємо генезу й причини Ялти, що їх застосовано під час договорів в Ялті, то ствердимо, що вони не були нові, їх не винайшов ні Черчілль, ні Рузвельт, а що їх далеко скорше, вже в 1919 році, запропонував Г. Дж. Меккіндер. Він у книжці *Демократичні Ідеали й Реальність*, що мала перше видання в 1919, а друге в 1942 році, зараз же після Першої світової війни, кинув його далекосяжні ідеї. Їх головний зміст — це величезне значення Центрально – Східньої Європи, не тільки для самої Європи, але для влади в усьому світі (Н. J. Mackinder, 1942, *Democratic Ideals and Reality*). Не тільки багато англійських політиків, але й численні британські журналісти та широке коло британської публічної opinio від багатьох літ розуміють вагу російської імперії для рівноваги сил і стабільності не тільки в Європі, але й на Далекому Сході, а також і для Австралії. Задля цього кілька польських авторів, між іншими М. К. Dziewanowski (1977); С. Zochowski (1979); W. Sukiennicki (1984) — ствердили, що в інтересі Англії не була повна суверенність Польщі, але тільки її автономія в рамках російської імперії.

Для кращої ілюстрації та прикладу звернім увагу на одного популярного британського журналіста й автора кількох книжок, що були видавані в Англії на протязі багатьох літ перед і під час Другої світової війни. З цих книжок, а передовсім з їх популярности, ми ясно бачимо, що у Великобританії панували сильні русофільські настрої й що багато впливових англійців бачило потребу існування могутньої російської імперії, без огляду на те, чи вона буде демократична, тоталітарна чи комуністична. Згаданий автор D. Reed, у одній з його книжок, *Lest We Forget* (Найменше, що ми забудемо), що кілька разів видавана в 1942 і 1943 роках, пише: *Для кожного англійця, багатого чи бідного, професора чи робітника потрібна могутня Росія. Ця потреба є однаково важлива чи Росія є більшовицька, комуністична, монархістична, республіканська, фантастична, атеїстична, дійстична, чи навіть ще інакша. Далше ця потреба є важлива навіть тоді, коли б кожний росіянин малювався на зелено, стояв на голові або навіть співав аздецькі пісні по — есперанто...* (D. Reed 1943:77).

Коли ми ближче приглянемося до літератури, що вийшла в Англії перед Другою світовою війною, під час війни і після неї, то ствердимо сталу і послідовну традицію плекання проросійських симпатій. Ці симпатії були і є сильні і широкі не тільки серед робітничих мас, але серед істориків таких, як Е. Т. Карр, сер Джон Майнард, сер Бернард Парес, серед впливових діячів таких, як Сідней і Беатріс Вебб, а також серед різних авторів, як наприклад Б. Крозір, Ц. Р. Фірт, Р. Гінглей, С. Джонсон і десятків інших (T. Jaskewycz, 1990 : 47 - 57).

При цьому не можна незгадати десятків тих британських зрадників, які в тій атмосфері, задля русо- й комунофільства, зраджували Великобританію і Західній світ. Імена Кім Філбі, Дональд Меклін, Антоні Блянт і сер Роджер Голліс є загально відомі, бо вони їхньою зрадою дуже багато допомогли Радянському Союзові в його перемозі. Від часу Жовтневої Революції в Англії витворилася атмосфера, що спричинилася в багатьох, навіть інтелектуальних сере-

довищах, до ідеалізації комунізму і Радянського Союзу як прогресу й ширшої батьківщини людства.

З огляду на те, що традиційна британська політика була більше досвідчена й розвинена й мала більший вплив за американську, яка в той час, ще не була так вироблена й досвідчена як англійська, під час Другої світової війни й зараз після неї, американці були дипломатично ще не готові переобрати провід світу (G. F. Kennan, *Memoirs*, 1972). При підписуванні договорів зі Сталіном британські впливи були куди сильніші, ніж американські. Ми можемо тепер легше розуміти, чому ідеї державности України були мало популярні серед альянтів не тільки під час революційного часу 1918–20 років, але й між обидвома світовими війнами.

Тому, що сьогодні ми віримо в державність України, ми мусимо про неї думати, та її пригостовляти. Ми не тільки повинні розуміти напрямні й рушійні сили європейської політики США й європейських потуг супроти російської імперії, що є головно мотивовані потребами європейської й світової рівноваги сил і стабільности, а також різними економічними розрахунками, але ми тепер мусимо брати до уваги національні, політичні, господарські й економічні перемиріння, що зараз проходять в Західній Європі, організований в Європейському Спільному Ринку, включно з тими змінами, що мають прийти в 1992 році. Ми є зобов'язані мати вироблену не тільки державну програму, але й політику на майбутнє, бо в минулому ми були мало приготовані до будови нашої держави, а саме це тяжко мстилося над нашим народом і під час творення держави Богданом Хмельницьким, про що докладно пише М. Грушевський, і під час Першої світової війни, як про це згадує Д. Лочнов, і під час останньої світової війни, як це дискутує Дж. А. Армстронг.

Територія України лежить стратегічно в дуже важливому місці, як про це писав Меккіндер, через це стабільність і мир в Україні є важливі для стабільности й рівноваги сил як в Європі, так і в усьому світі. Українці, якщо хочуть бути власними господарями на рідній землі, мусять виявити велике почуття відповідальности і зрозуміння ва-

жливости щодо повищих проблем. Український провід повинен попровадити так розумно й софістиковано\* продуману державницьку політику, щоб політика альянтів стала зближена, по можливості навіть співзвучна з українською політикою та інтересами української держави.

Коли в минулому ми старалися відновити й відбудувати українську державу, то часто не дописував український нарід, але куди більшою була вина нашого проводу, бо коли він закликав український нарід відбудовувати державу, він — цей провід, — як писало багато критиків, не мав сам ясних цілей і софістикованої політики, що завжди потрібні, щоб будувати державу і зберегти суверенність.

Ми повинні запам'ятати собі один дуже важливий факт: український нарід під час неволі і при різних його спробах визволитися і відзискати суверенність дуже скривавився. Можливо, що українські людські й матеріяльні втрати є найважчі зі всіх народів європейського континенту. Це сталося тому, що наші спроби вернути незалежність не завжди були належно обдумані й приготовані. Спеціально цей закид зробив наш історик М. Грушевський гетьманові Богданові Хмельницькому, що той не плянував ясно його боротьби проти Польщі, не шанував і не дбав про зменшення українських військових, цивільних і матеріяльних втрат, що привело до величезного ослаблення, а опісля і до Руїни України (М. Грушевський, 1957, IX(2): 1491-3).

---

\* Софістиковано — глибоко й мудро продумано.

## ПРИЧИНИ ВТРАТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

### *Вступ.*

Українці в Україні й на еміграції замало знають проблематику української державности, а спеціально вони мало розуміють причини втрати української держави в нашому минулому. Однак, як з теоретичних, так і з практичних поглядів, — це є дуже важлива справа, що нею повинні цікавитися всі українці, а не тільки самі історики.

Цими справами займалися деякі українські вчені й на цю тему пише й розглядає нашу проблематику професор д-р Петро Ісаїв у книжці, *Причини упадку української держави в княжі і козацькі часи*, що була видана Українським католицьким університетом ім. св. Климентія Папи в Римі, 1975 року. Праця Ісаєва оперта на матеріялах українських істориків і науковців, таких як Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Володимир Антонович, Дмитро Дорошенко, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський, Степан Томашівський, Борис Крупицький, Ісаак Мазепа, Іван Крип'якевич, Роман Млиновський, Володимир Мацяк і Дмитро Донцов.

Петро Ісаїв по черзі обговорює погляди кожного з повище згаданих істориків, а також таких авторів, як Донцов, які в своїх працях застановлялися над причинами, чому великий, тепер п'ятдесятимільйоновий нарід, один з більших народів Європи, втратив і до сьогоднішнього дня ще не відновив власної держави. Праця П. Ісаєва, хоч написана на чужині, коли він викладав в Українському католицькому університеті в Римі, є дуже вартісна науково-історичним матеріялом, бо вона ґрунтується на оригінальній літературі, що її студіював сам автор. Ісаїв розглядає й аналізує твердження кожного з повище згаданих учених і авторів, що вони висловили в їхніх наукових, історичних чи критичних працях. При цьому він сам аналізує й оцінює твердження про причини втрати української незалежности, а опісля робить власну синтезу причин нашого неуспіху в минулому. Ця праця є важлива, корисна і дуже потрібна, бо вона допомагає викристалізовувати проблематику при-

чин утрати української держави. З огляду на вагу цієї теми як для української історії і науки, так і для дальшого провадження української визвольної боротьби, користь цієї книжки є наукова й практична. Цю працю П. Ісаєва треба однак розуміти лише як добрий початок, що вимагає дальшої праці, щоб через дискусію над проблематикою втрати української державности доповнити не тільки галузі української історіографії, але щоб зробити її вартіснішою й цікавішою також із утилітарних мотивів для прийдешніх українських поколінь.

Довго, може аж задовго серед українського суспільства, яке знаходилося під різними займанщинами, покутувала й мала громадянство думка-міт, що головними причинами втрати української держави були *лихі зоріженьки*, цебто головні зовнішні причини. Замало й не досить часто ми мали вілвагу подивитися більш критично в дзеркало історії й порівняти нас самих і наше поступування як відносно своїх, так і щодо чужих, з поведінкою других державних народів. Ми замало знали й розуміли другі державні нації, а передовсім їхні провідні верстви, їхню еліту. Ми не завжди звертали увагу досить поважно й критично, чи наша власна поведінка супроти нашого рідного брата чи сестри, як також супроти других народів, як наших ворогів, так і причагідних життєвих суперників була і є життєво правильна й логічна. Чи можливо, що ми самі потребуємо поважної уваги і власної переоцінки нашого поступування.

## КНЯЖІ ЧАСИ

Від другої половини 19 століття українські історики й вчені, коли вони писали нашу історію, вони також у цей самий час міркували, чому український нарід не самостійний, як інші, часом менші народи. Одним з перших, який науково студіював цю проблематику, був Микола Костомаров (1817 – 1885). Деякі погляди М. Костомарова, як наприклад, на українсько-російський федералізм, є не тільки передавлені, але вони будуть цілковито несприємливі для українця-державника. Однак ми повинні пам'ятати, що в той час він був один з перших, який науково почав звертати увагу на проблематику української державности після Руйни.

В його праці *Две Русскія Народности*, що появилася в Петербурзі, 1861 – 2 рр. на сторінках місячника *Основа*, Костомаров був, мабуть, першим українським ученим, який почав робити вступні кроки в питанні про причини, чому українці стали недержавним народом. Звичайно перші кроки бувають трудні. Однак здається, що він влучно почав зосереджуватися над характером українців і почав порівнювати його з характерами наших сусідів. Є багато письменників і вчених, які дискутують про характери різних народів. Одні твердять, що різні, передовсім європейські народи, мають спеціально характеристичні вдачі, другі заперечують це. Є багато праць про національний характер англійців і американців. Є також праця про вдачу і характер українців (Н. Я. Григоріїв, 1941). В літературі ми зустрічаємо різні погляди про сталість й змінливість національних характерів. Про нестійкість погляду на національний характер є цікава праця Н. Фуфе (1940). Про декі повищі справи, як також про характер різних англосаксів, таких як англійці, американці й канадці, а також про досвід з ними українців, спричинений різними характерами, є праця автора цієї книжки: *Experience with Anglo-Saxons*.

На цьому місці ми з'ясуємо думки М. Костомарова, взяті з *Две Русскія Народности*, переказані П. Ісаєвим. бо вони є цікаві не тільки тому, що показують нам розвиток поглядів на ці справи у нашої історії, але вони є важливі й

для нашої теми про причини недержавності українського народу. М. Костомаров писав: *В характері українського народу самим відмінним способом позначалася перевага особистої волі, а в великорусів переважає спільність... В політичній сфері українці здатні були поміж собою творити добровільні товариства, зв'язані не більше того, скільки вимагала потреба, й міцні настільки, наскільки їх існування не шкодить правам особистої свободи. Великоруси старалися утворити на міцних основах спільну будівлю, проїняту єдиним духом. Змагання українців вело до федерації, змагання великорусів повело до єдино-державства й міцної монархії. ...Великорус уміє перебути тяжкі обставини, вибрати годину, коли буде гаразд діяти, і покористуватися з обставин, скільки можна. Нічого з цього не виявив нарід український. Його вільна стихія приводила або до зруйнування громадських зв'язків, або до виру намагань, які, немов те криве колесо, крутили на всі боки народне життя. Отакими показує нам минувшина дві руські народности. ... Цілком інакші відносини української народности до польської. Коли український нарід стоїть далі від польського, ніж великоруського, мовою, зате він стоїть ближче вдачею й основами народного характеру... Поляки й українці це ніби дві галузі, які вирости супротивно; на одній зрощено й виховано панство, на другій хлостство, мужицтво, або говорячи простіше: поляки — нарід глибоко аристократичний, українці — нарід глибоко демократичний... польська аристократія вельми демократична, українська демократія вельми аристократична. В поляків шляхта силкується зрівнятися в межах свого стану; в Україні з народу, рівного правами і становищем, виходять спанілі особи, а маса, виділивши їх з-поміж себе, старається знову їх проковтнути... І тут і там ця боротьба валить громадську будівлю й віддає її на здобич народові спокійному, який розуміє потребу міцної громади... (П. Ісаїв 1975 : 29). На думку М. Костомарова, характер і вдача українського і польського народів є подібні. Якраз вони стали причиною зближення цих двох народів: народом, який розуміє потребу сильної держави, цебто московським народом.*

На думку М. Костомарова княжа руська держава впала головню через три причини, а саме: 1). Через велику силу татарських нападів, але також через 2) брак уміння державної організації та 3) через сварливу вдачу князів, бояр і українського народу, що не сприяло створенню сильної української держави (П. Ісаїв, 1975 : 32).

Згадаємо ще про погляди двох українських істориків, а саме — довголітнього професора історії Київського університету Володимира Антоновича й найвизначнішого українського історика, професора Михайла Грушевського, як тих, які, на нашу думку, найбільше влучно, докладно й науково аналізують причини упадку української держави у княжий період.

Професор Володимир Антонович був професором історії Київського університету близько сорока років. Він був не лише сам великим ученим істориком, але також виховав цілий ряд українських істориків, з яких, безумовно, найважливішим був професор Михайло Грушевський, автор найбільше науково – написаної десяти томової *Історії України-Руси*, що не тільки була перевидана українцями, але була також перекладена на чужі мови.

Володимир Антонович, аналізуючи причини упадку княжої держави, прийшов до переконання, що глибшими причинами були як державна незрілість, так і брак демократичного вироблення провідної верстви у княжій Русі-Україні, яка хотіла рядити в демократичний спосіб, однак взагалі не виявила належно високої державницької культури й дисципліни. Даліше професор Антонович думав, що в русько-українській княжій державі не була дозріла провідна ідея авторитету для державної влади, а вона була сильніша і більше справно практикована в московському народі. Професор В. Антонович твердив, що українські князі не зовсім ясно бачили державні цілі й політичний ідеал, якщо під цим оглядом їх порівняти з московськими князями. Ці останні, подібно як англійські й другі європейські володарі, передовсім французи, правили аж до 18 століття сильною владою королівського абсолютизму.

Професор Михайло Грушевський був у нас останнім істориком народницького напрямку, для якого справи українських народних мас стояли на першому, а ідеал української держави був на другому місці. Під час і після Першої світової війни, коли Грушевський брав активну участь у відновлюванні української держави, він при цьому почав зміняти свої власні переконання й став більше розуміти вагу власної держави, без якої не можна говорити про права й про суспільну, соціальну й політичну справедливість для української нації. Він, у його пізніших працях і книжках, як наприклад, уже в *Ілюстрованій Історії України*, ясно став на державницькому ґрунті й добачував причину втрати держави в княжій добі в політичній і суспільній системі. На думку Грушевського, вся політична система давньої Русі не виробила ясних скристалізованих форм; не вийшовши зі стану формування й боротьби різнородних чинників політичних відносин. Стає ясним, що в давній Русі був брак мудрої, соліднопродуманої організації, як це ми зустрічаємо в давній Англії й Франції. Дальше М. Грушевський пише в його «Історії України-Руси»: *Ахілевою п'ятою староруської культури і культурного життя було те, що вони спиралися тільки на верхню меншість, яка домінувала в суспільстві (як то, зрештою, бувало всюди). Суспільно-політичний устрій, на якому спирала свою силу й вплив ця верхня меншість, а посередньо спиралася і культура, був широким народним масам більше несимпатичний як симпатичний. У той час ніщо дивне, було так майже всюди; але в нас та верхня меншість, не маючи опори на цих масах, не мала при цьому й стільки свідомости й активності, зрештою й сили, аби удержати в своїх руках суспільство, коли захиталася політична будова. В середині тринадцятого століття упав князівсько-дружинний політичний устрій на середньому Подніпров'ї, з ним тратить ґрунт боярство, багате міщанство і духовенство, то значить, якраз ті верстви, що ними держався культурний розвиток, та розбігається в значній частині куди видно. Тримається тому західня Україна, і слугить культурним огнищем іще століття, але з упадком державного життя на Наддніпрянщині вона*

стоїть самотньо, на власних силах, а коли сталася нещаслива пригода і увалася династія, тутешні верхні верстви показалися безрадними супроти натиску двох сусідніх держав, Польщі й Литви... Литовська зверхність бодай не вносила значних перемін у культурне й національне життя. Польська, — знищила матеріально й морально ті верхні верстви, якими держалася руська культура, й вони упадають, щоб дати місце шляхті польській, німецькому міщанству... тільки низом, народними масами та нижчим духовенством, текла, струмом тощим і бідним, староруська культурна традиція... Староруська культурна еволюція, що заповідала в будучності такі інтересні оwoчі не тільки своєму народові, але й загально-людській культурі, була тією катастрофою перервана силоміць, в повноті своїх сил і надій, на шкоду не лише свого народу, на шкоду цивілізації взагалі (М. Грушевський, «Історія України-Руси», Нью Йорк, 1954, т. 3, стор. 499-503).

Подібно критично супроти провідної верстви княжої держави висловлюється М. Грушевський у своїй пізнішій написаній «Ілюстрованій Історії України»: Громада забирає велику владу над князем і коли невдоволення його урядові, без церемоній домагається від нього, аби перемінив те чи це. В одних землях цю силу забирає... боярство й міщанство більших міст, в інших усім порядкує саме боярство... Ярославові сини і внуки, які засідали на київському престолі в другій половині одинадцятого й в першій половині дванадцятого століття, силкувалися якомога затримати цей розклад земель. Ці їх силкування трохи припиняли, трохи запізняли те відокремлення, та, кінець-кінців, воно все таки поступало щораз більше вперед... Ще гірше, як князі наводили у поміч половців: ті вже ніколи не давали переходу, грабили й забирали в неволю що тільки сили. А осмілені князями усобицями, далі почали й самі набігати на українські землі, особливо на Київщину та Переяславщину... тепер князі поділилися, порізнилися, послабли, то й Україна послабла: упала торгівля, промисел, люди, особливо багатіші, кидали неспокійні краї, мандрували в північні сторони або на захід, на Волинь та в Галичину.

Після опису, як Володимиро-суздальський князь зруйнував, ограбив та знищив Київ і киян у 1169 році, М. Грушевський, між іншим, відмічає: *тоді брат Андрій Всеволод зумисно розсварив українських князів... і збив таку бучу, що знов Київ пограблено й знищено немилосердно (1203 р.) і коло нього звелася така борня, що справді трудно було всидіти комунєбудь в Київщині. Після цього Київ упадає вже зовсім і пізніший татарський погром не багато доправив по тих домашніх погромах.* (М. Грушевський. «Ілюстрована Історія України». Нью Йорк, 1967).

Повищі твердження, що були скрупульянтс удокументовані, ясно й недвозначно відкидають міт, поширюваний, мабуть, самими українцями, що татарські погроми були причиною упадку княжої Київської держави. Фактом є, що українська княжа держава поділилася й сильно підупала через внутрішні поділи, сварню і братовбивчі війни; щойно пізніше з цього скористалися зовнішні вороги, татари, поляки й москвини, і дони докінчили руйну й знищення опануванням українських земель.

Дальше в розділі *Галицько-волинська держава при Даниловичах* Грушевський пише: *Аж тоді в 1349 році Казімір, намовивши татар, щоб не дішалися в галицькі справи, несподіваним нападом захопив Галичину й частину Волині. І так розпочалася боротьба..., що зробила кінець Галицько-Волинській державі...*

М. Грушевський зрозумів велике значення власної держави для розвитку українського народу, і він про це виразно пише в *Ілюстрованій Історії України*, виразніше, як у своїй *Історії України-Руси*. У розділі *Погляд на українське життя* він підкреслив такі факти: *Придавлені такою економічною неволею, а не вміючи добитися собі голосу в політичному житті й змінити неприхильні громадські й політичні обставини, народні маси не цінили свого державного життя. Тим пояснюється піддавання громад під безпосередню владу татар, аби спекатися князів і боярства, й їх спокійні, без протесту, переходили під владу литовських князів. Терплячи від суспільних і економічних несправедливостей й недогод, вони недоцінювали тієї національної ваги, яку*

мало самостійне державне життя. Тим часом з національного становища багато значило, що ця державна самостійність боронила наш нарід від поневолення його іншими народами і від використання наших сил, економічних і культурних для розвитку й зміцнення культури якоїсь іншої державної, пануючої народности.

Дальше М. Грушевський стверджує: Правда, простому народові не солодко жилося під своїми князями і боярами, і мало його тішили ті культурні задатки. Але не стало легше йому, як на місце своїх прийшли чужі пани... А національному й культурному життю нанесено удар, від якого воно не могло поправитися до нинішнього дня. (М. Грушевський. «Ілюстрована Історія України», 1967 : 132-8).

Оцінюючи вагу власної держави, наш історик стверджує, що на його думку, було багато складних причин упадку княжої держави та що вони не всі були тільки зовнішні, спричинені нападами зовнішніх ворогів, половців і татар, володимиро-суздальських князів та Литви і Польщі. Грушевський вважає, що внутрішні причини, такі, як невироблення власної тривкої організації, щораз то більший поділ на удільні князівства, зайві й шкідливі княжі міжусобиці та боротьба між князями, а, передовсім, ідейна та інтелектуальна слабкість української провідної верстви, були куди важливішими причинами упадку княжої держави.

Можна мати різний погляд на силу нападів кочовиків, які прийшли зі сходу, з Азії, на переломі дванадцятого і тринадцятого століття. Можливо, що руські княжі сили, навіть не знесилені внутрішніми чварами, були б не вистачили проти могутніх сил Чингісхана, але політичний змисл і далекозорість, коли б були сполучені з державно-творчою дипломатією, могли створити потрібні союзи і уклад сил, а в разі воєнного нападу, альянс із світськими і духовними провідниками тодішньої християнської Європи проти сил у той час наступаючих орд Азії.

Провід тодішньої княжої Русі не виявив ні організаційних, ні дипломатичних, ні державницьких здібностей, і якраз це було головною причиною наперед занепаду, а опісля і упадку княжої держави. Коли ми порівняємо тогочасні ук-

раїнські провідні верстви із західноєвропейськими, наприклад, з провідною верствою середньовічної Англії, то ми стверджуємо, що англійська провідна верства, цебто державна еліта, була більше софістикована, зарадна, а тому й більше успішна в кермі й розбудові держави. Причиною цього, мабуть, був факт, що в англосаксів було важко вибитися до проводу; для цього було потрібно багато рафінованості і софістичації. Такі кваліфікації були потрібні, бо англійська провідна верства виростала серед суворіших обставин, і щоб вибитися наверх, було потрібно побороти багато більше перешкод і конкурентів. Англійський провід виявив багато більше самодисципліни і національної солідарності, чим староруські князі й бояри. Коли вони були невдоволені, йшли до чужих і спроваджували наших ворогів — половців, татар, москвинів чи поляків проти єдинокровних своїх князів. Ця прикмета зради проходить ганебною чорною ниткою через усю історію нашого народу. Згадаймо Іскру, Кочубея, Чорну Раду, а останнє хоча б Сташинського й других, які служили ворогам проти інтересів рідного народу.

Богдан Цимбалістий твердить, що й наша еміграція після Другої світової війни у вільному світі часто-густо також грішить цим первородним Каїновим гріхом. Руси-України (Б. Цимбалістий. *Тавро бездержавности*, 1982).

У книжці автора *Досвід з англо-саксами* є цілий розділ для обговорення ваги, прикмет, вартостей і заслуг англійської провідної верстви, цебто державної еліти. Вона відіграла важливу й конструктивну роль в розбудові британської імперії. Насамперед вона відіграла творчу роль в організації, розбудові й кермуванні англійською державою на британських островах, а опісля і великої імперії, *де сонце ніколи не заходило* (R. W. Emerson, 1899, P. Johnson, 1972, G. Gorer, 1967) і багато інших англійських і американських авторів у різних монографіях і книжках, де критично дискутують не тільки про вагу і роль провідної верстви, але й про значення національної еліти для розвитку і сили націй.

На нашу думку, навіть сьогодні не всі українські провідні діячі як політики, так і вчені, розуміють, що важливішими прикметами добрих національних провідників є не лише знання й амбіція, але, передовсім, глибоке почуття відповідальности; важливим фактором є вроджена або набута прикмета стояти вище пересічних громадян і наперед бачити далі майбутнє та розуміти пов'язання сьогоднішніх потягнень й поступування з перспективи прийдешньої історії.

На великий жаль, не всі наші провідні люди, на протязі української історії, почавши від наших князів, через гетьманів, до діячів нашого державного визволення в двадцятому столітті доказували, що вони мали зрозуміння потреби повищих прикмет і обов'язків для національного провідника. Це, мабуть, було причиною, чому їх не поважав і недолюбливав свій нарід, і чому їхні наміри не увінчалися успіхами, за що опісля важко мусіла платити вся українська нація. Однією з найбільш важливих прикмет доброго й мудрого провідника — це докладне, детальне й глибоке обдумання політичних потягнень. Жодний відповідальний провідник не живе з дня на день; він докладно готує плани своєї діяльности. Під сьогоднішній день, так чинять всі проводи не тільки держав і народів, але й менаджери більших і менших підприємств — всі вони знають, що без детального планування й приготування не може бути поважного успіху.

## ПРИЧИНИ УПАДКУ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Рівно ж від 19 століття наші історики, письменники й політичні діячі, які думали і плянували відновлення української держави, зупинялися також над причинами упадку козацької держави. Український нарід укладав про це думи і про це співали мандрівні лірники і бандуристи. Тарас Шевченко в своїх поезіях, а передовсім у *Розритій могилі* засудив гетьмана Богдана Хмельницького за підписання умови в Переяславі, як за причину поневолення й нещастя України. Професор Петро Ісаїв у вище згаданій книжці пише на цю тему, де він цитує погляди наших істориків, письменників і мислителів.

За П. Ісаєвим передаємо коротко найважливіші погляди на причини упадку козацької держави, передовсім, Костомарова, Антоновича та Грушевського, з переконанням, що вони підійшли до цих справ найбільше правильно, глибоко й науково. Ми зупинимося дещо довше на твердженнях Грушевського, бо читаючи дев'ятий том *Історії України-Руси*, ми знаходимо тут надзвичайно важливі думки, котрі є актуальні для української спільноти і під теперішній час, на порозі до 21 століття. Ми повинні вміти і мати відвагу подивитися правді в очі, зробити влучні висновки й прийняти тверді постанови. Український нарід, а, передовсім, його відповідальні провідники мусять з відкритими очима та з чистою совістю братися до відновлення української держави. Це означає, що ми мусимо усвідомити собі наші головні помилки в минулому й рішити за всяку ціну не повторяти їх, бо ми з усією певністю знаємо, що вони вже не один раз були причинами наших невдач, непотрібного пролиття української крові наших найбільших патріотів і привели увесь наш нарід до неуспіхів і неволі. Роздумуючи над причинами упадку козацької держави нас не так вражає хитрість і жорстокість наших ворогів, як нас болять хиби і помилки як мас нашого народу, так малопродумане, недипломатичне й легковірне поступування нашого відповідального проводу — наших полковників і гетьманів.

Костомаров твердить, що українці в часи Хмельницького не були в силах відбудувати власну державу. Цей факт він пояснює тим, що провід, який керував народними масами, стоячи вище від народних мас своєю освітою, перейняв разом з освітою й той баласт пересудів, той спосіб думання, що були противні українському національному характері, а саме отруту польської панскости й аристократизму.

Дуже знаменним і цікавим є твердження Костомарова, що український нарід не міг, бо не був здібний, створити собі власної державної організації, кращої за козащину, а тому, що вона могла існувати тільки під час спеціальних обставин, на його думку, для козащини не було іншого виходу, як лише піддатися Москві. Сам Костомаров знав, ясно розумів і підкреслював малу культуру і деспотичність Московщини. Однак через вплив на нього його московського виховання, подібно як і деяких наших земляків і до сьогодні, може підсвідомо, він набув почуття меншовартости в своїх поглядах на український нарід. Костомаров не добачав позитивних явищ, між іншими, колосальної державницької роботи великого гетьмана. В монографії М. Костомарова Богдан Хмельницький виходить блідий і мало окреслений; він майже зовсім закритий козацьким повстанням (П. Ісаїв, 1975 : 30-31). Дискутуючи про писання М. Костомарова, ми повинні ясно розуміти, що він жив у часи, коли українська державницька думка під впливом творів Тараса Шевченка починала щойно відроджуватися. Костомаров був першим науковцем, який розвивав початкові аналітичні праці для української політичної думки, де він пробував у науковий спосіб приглянутися до проблематики державности України. В цьому його велика заслуга.

При кінці 19 століття Володимир Антонович, у пізнішому його віці, в своїх викладах *Бесіди про часи козацькі на Україні*, що були виголошені в приватному гурті людей, цебто вже як досвідчений історик, зреасумував свої погляди на історію України. З них бачимо, які висновки він зробив на причини занепаду козацької держави. Він, подібно, як і Костомаров, робить порівняння між українцями, моск-

винами і поляками, та дискутує подібності й різниці національних характерів і звичок поступування.

Наводячи погляди П. Ісаєва у його вищезгаданій праці треба додати, що його погляди і погляди В. Липинського не є переконливі так, як погляди В. Антоновича й М. Грушевського, бо цей останній більш ґрунтовно й науково обоснував свої погляди на недомагання державницької політики Б. Хмельницького. В поглядах В. Липинського й П. Ісаєва є, мабуть, забагато виправдування, перш за все тудишів Б. Хмельницького, але менше удокументованої сутевості.

П. Ісаїв пише: *На його (В. Антоновича) думку, кожен нарід має свою провідну політичну ідею, витворену різними обставинами. У москвинів, добачує він таку провідну ідею в принципі авторитету для державної влади. З допомогою абсолютизму московський нарід зорганізував міцну державу й підбив інші нації. У поляків панував принцип демократичного аристократизму, а провідною ідеєю українців є вічевий принцип, засада широкого демократизму, признання рівного політичного права для кожної одиниці громадянства. Цей повний демократизм здійснити найважче, бо треба, щоб громадянська маса досягла високого ступня культурного розвитку та широко переконалася в правдивості ідеї. При низькому ступні культури, коли над громадськими інтересами переважно панує особиста вигода окремих людей і станів, демократія не має способу розвинути та взяти гору... Трагічна розв'язка історії України викликана тим, що український нарід ніколи не міг виробити ані ґрунтовної цивілізації, ані міцної власної дисципліни, бо ті, що ставали на чолі його... мали в собі вельми недостатний запас культури.*

Хмельницькому закидає Антонович недотепність у політичних справах. Нарід скинув ярмо, але провід не знав, що далі робити, тому Хмельниччина закінчилася руйною, бо народові тоді бракувало ясного ідеалу.

Мазепу насвітлив Антонович дуже прихильно: *Не єдиний зпоміж діячів 17 століття, справжній політик... він був щирим і гарячим патріотом, але він помилявся у виборі*

*шляху: він не оважав на демократичні ідеали народної маси, не дбав про її прихильність, а силкувався привабити до себе старшину... все лихо Мазепи залежало від того, що він ігнорував народні інтереси, а може не розумів їх, і мріяв тільки про встановлення в Україні аристократичної держави. Коли б Мазепа не був засліплений цією ідеєю, нарід був би підтримав його.*

Випроваджуючи висновки з винищення поглядів В. Антоновича, виникало б, що глибшими причинами упадку козацької держави були: 1. ідея демократизму, оформлена обставинами в українському народі, для якої є потрібний відповідний ступінь розвитку культури і дисципліни, щоб українці були державотворчі, а вони не змогли розвинути в себе потрібного ступня цієї прикмети; 2. провідна ідея авторитету для державної влади у московського народу, який за допомогою абсолютизму оформив міцну державу й підбив інші народи, а між ними і український нарід. Натомість безпосередніми причинами упадку козацької держави мали б бути: відсутність ясного політичного ідеалу у Хмельницького і в народі (після скинення польської влади гетьман і нарід не знали, що мали далі робити) та невпага Мазепи на народні демократичні ідеали й інтереси; через це нарід не підтримав його.

П. Ісаїв погоджується з поглядами В. Антоновича тільки частинно, повністю тільки щодо другої точки, а саме, що міцна московська держава з її імперіялізмом була однією з головних причин упадку козацької держави. У зв'язку з першою точкою треба признати, що дисципліна козацтва та його старшини не все була на потрібному рівні, але це була радше вже похільна причина, що виникала з незаплянування виразної політики, мети і тактики, та гнучкості в їх виборі після смерті Богдана. Щодо Хмельницького, то В. Липинський висловив думку, що той гетьман мав ясний ідеал, за який боровся, тільки: поперше, завелика сила Польщі приневолила Хмельницького ввійти в зв'язок з Московщиною, а, подруге, за поглядами Липинського, після смерти того гетьмана, козацька старшина відхилилась від його ідеалу.

В часах І. Мазепи, то слід відмітити: хоч правда, що з Мазепи нарід був невдоволений, що козацька старшина заводи́ла так звані «повинности», тобто частко́бу панщину, але нарід був дуже незадоволений з квартирування московських військ в Україні та з усіх інших уміщувань Москви у внутрішні справи козацької держави. Незадоволення було також з огляду на накладання інших тягарів Москвою, зокрема в час шведської війни, через що нехить і незадоволення Москвою серед великої частини народу перевищали його невдоволення з приводу соціально-господарської політики козацької старшини. Велика частина народу й козаків, включно з Запорозькою Січчю підтримала Мазепу. *Але швидке впровадження московських військ на частину українських земель та великий терор, який застосував московський цар Петро І відстрашило велику частину українського народу, яка не підтримала Мазепи через страх і терор* (П. Ісаїв, 1975 : 36-38).

Однак ми повинні бути ясно-свідомі щодо факту, що В. Антонович і М. Грушевський, якщо, можливо, й не були такими ідейними державниками, як В. Липинський та П. Ісаїв, вони через десятки років студіюючи літературу й історичні матеріали, були добре обзнайомлені з історією Гетьманщини, й вони не могли її ідеалізувати, як це до якоїсь міри роблять і В'ячеслав Липинський і Петро Ісаїв, які менше ґрунтовно виказують обізнання з матеріалами, що їх виказують в історії періоду Гетьманщини історики-фахівці рівня Антоновича й Грушевського.

Напевно, в наших гетьманів і в багатьох полковників, було чимало ідейности й державницьких ідеалів, що в них на протязі їх життя стало розвивалися й вияснявалися, однак ми мусимо зрозуміти і вчутися в дух того часу, в котрім діяли наші гетьмани. Ми повинні усвідомити собі факт, що ідеї нації і її державности в Україні, як зрештою, в усій тодішній центрально-східній Європі, дозрівали куди пізніше й повільніше, ніж це сталося на Заході. Найскорше вони доспіли на острівній Англії, опісля у Франції. Час французької революції, в 1789 році, вважають історики, як початок народно-державницьких рухів, бо до тієї пори поняття де-

ржавности було менше пов'язане з народами, а більше з володарями. Тому міг французький король Людовик 14-тий сміло говорити : *Франція — це я.*

М. Грушевський з особливою докладністю студіював часи Гетьманщини, а передовсім, період Богдана Хмельницького з оригінальних перших джерел і саме тому його погляди дуже вартісні й цікаві, бо він краще, ніж інші історики, знав і розумів проблематику Гетьманщини. Хоча на початках його наукової діяльності М. Грушевський був народником, і він бачив нарід як центральну одиницю в історії, вже від початків двадцятого століття Грушевський почав глибше розуміти велике значення власної держави для українського народу в його культурному, політичному і соціальному розвитку. Для того погляди М. Грушевського є для нас дуже вартісні й цікаві.

М. Грушевський відмітив хибні самої держави, що її організував Б. Хмельницький. На його думку, устрій української козацької держави *не був продуманий досить докладно, щодо дрібниць, і не був перепроваджений формально в практиці, цебто цей устрій не був пляново й органічно збудований. Він не виростав поступово, а був створений так, як на це дозволяли революційні часи. Через це між поняттям державного правління і поняттям козацького ладу, як усього тільки військового, так сказати б, залишилися щілини, у які заходили сторонні претенсії, особливо московські. Вони викликали замішання, непевність, подразнення, тому в цьому лежали зародки пізніших труднощів і слабостей* (М. Грушевський, 1967 : 323-4).

Тому, що під час будови козацької держави, з однієї сторони, не було досвідчених державних будівничих, а з другої — не було сприятливих обставин для нормальної будови держави, бо навколо України, мов вовки, насакували вороги українського народу — москалі, поляки й татари, які старалися щось видерти для себе з багатої, але ще не впорядкованої української держави. Цим ворогам було важко погодитися на новий твір, що ним була молода козацька держава. Сам Хмельницький не міг уявити собі державного ладу поза тим, у якому він сам виріс і який знав, цеб-

то польський шляхетський лад, де всі права мала шляхта, а селянин тоді ще не мав жодних прав. Так було не тільки в Польщі, але в усій Західній Європі.

Так було головню тому, бо ні гетьман Б. Хмельницький, ні члени його оточення, включно з І.Виговським, не мали жодного продуманого пляну на майбутнє, що був би інший і ліпший, як все те, що існувало тоді в Польщі й Московщині. В тому стані, який тоді існував, було місце для вільних козаків і козацької старшини, але не було місця для вільного українського селянина. Про це ясно пише Грушевський і в цьому він добачує ті «щілини», що витворилися між державним і козацьким ладом.

Сковорода й інші тодішні автори писали і ьихваляли Б. Хмельницького й козацьке військо за те, що вони визволили Україну з шляхетської неволі й поклали початок вільному життю, але мало хто в той час писав про *конструктивний момент*, бо він, як пише М. Грушевський, в той час *відходив на другий плян* (М. Грушевський, 1957 9(2) :1479).

Недержавницькі історики недобачали хиб і тому не критикували Б. Хмельницького та його полковників за брак вироблення ясних плянів і конструктивного моменту для майбутньої козацької держави. Так само вони не були потрібні для істориків-русофілів, однак історики українці-державники бачили недоліки і брак далекозорих і державницьких плянів у Хмельницького, і за це й М. Грушевський критикує гетьмана в дев'ятому томі «Історії України-Руси», а спеціально в *загальних зауваженнях* (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1439 - 1509).

М. Грушевський науково й докладно розглядає докази на державницьку мудрість або брак її в різних вчинках гетьмана Богдана Хмельницького. Він аналізує під тим кутом різні потягнення гетьмана від часу повстання проти поляків і виносить оцінки не тільки про те, чи вчинки Хмельницького були продумані, чи не продумані, але чи вони були мудро продумані під державницьким поглядом, чи, може, вони причинялися до шкоди для молодой української держави. М. Грушевський також розважає, чи поступки гетьмана були в дусі продовження Київської держави, чи, мо-

же, вони були радше вислідом і виразом бунту та спробою Хмельницького та його полковників здобути права і привелеї тільки для себе, нехтуючи при цьому інтереси решти українського народу, зокрема селянства. М. Грушевський шукає доказів присутності пляновості і провідних ідей у різних потягнень гетьмана в його шуканні доріг і способів, щоб звільнити Україну від польської, татарської чи московської залежності. Він наводить писання, як тих, що славили, так і тих що критикували поступування й політику гетьмана Б. Хмельницького. Що більше, Грушевський наводить свої власні погляди на постать гетьмана, й на його політику в минулому, коли він сам був ще менше ознайомлений з постаттю гетьмана та часами Хмельницького, й показує зміну своїх власних поглядів та їх причини. Ця дискусія, це доказ, що Грушевський не тільки знає й розуміє проблематику Хмельниччини, але що він намагається дати об'єктивний образ цього періоду нашої історії. З тих причин ми цінимо *Історію України-Руси* М. Грушевського, бо ми розуміємо її вартість й значення, не тільки для українців, але для чужих істориків, як взірець, як треба писати історію.

Це є також і причина, чому історію України нашого вченого цінять не тільки всі українські історики, але нею користуються історики ворогів нашої нації, поляки й росіяни. Цю історію глибоко цінять також європейські й американські історики.

Тепер знову повернім до Хмельниччини й Хмельницького, а головнo до нашої теми: чи Хмельницький мав продуману політику й ясні державницькі ідеї?

М. Грушевський пише: *На перший плян при тім, згідно з традиційною політикою... висувалася боротьба за віру й церкву. Організація козацької держави, утворення нових соціальних відносин, це не трактувалося, або ігнорувалося, або не помічалося тому, що Богданове діло розглядалося в аспекті визволення, реституції українського життя, поневоленого шляхтою, католицькою Польщею. Це життя вже було, кажу дане, воно існувало перед тим і тільки визволялось. Вся увага зосереджувалася на тім визволенню, на*

*боротьбі за вільність... визволення з підрядної, упослідженої ролі православних верств... що творили опінію й традицію. Відповідно до того, чи аспект був більше церковний, чи більш шляхетський (козацько-старшинський), у цій боротьбі сторона церковна, релігійні утиски польських часів і православні тріумфи і досягнення й досягнення всупереч їм — процвітання української ієрархії під царською опікою, підкреслювалося більше або менше.*

Деякі недержавницькі історики аж до дев'ятого століття представляли козацьку протишляхетську боротьбу в дуже рожевих кольорах, як всенародню боротьбу за визволення всього народу... Всенародня боротьба за визволення й на чолі його Богдан, найкращий син українського народу... В цім зміст доби і її суцільність.

Однак з часом почали появлятися критичні голоси й писання, насамперед чужі, польські й російські, а далі й українські, такі, як наприклад, П. Куліша, які почали більше критично розглядати постать Б. Хмельницького, його полковників та їх дії. Потім слідували ще другі, які почали бачити і підкреслювати перебільшування й голословність характеристики гетьмана. Сюди належать Буцінський, Антонович, Равіта-Гавронський й другі.

Дійсно Хмельницький не уявляв собі іншого ладу поза тим, у яким виріс і один тільки і знав. Дійсно, він хотів такого укладу, щоб позбувшись спольщеної шляхти й релігійного утиску, заховавши тільки залежність від короля, можна було створити з козаччини, а особливо зі старшини якусь своєрідну, нову тубільну шляхту... ці прикмети не залежали ні трошки від індивідуального характеру й персональних інтересів Богдана, а виявляють тільки слабу міру інтелектуального й громадського розвитку, що на жаль були прикметою всього українського народу того часу. За часів Хмельницького всі хоч трохи замітні своєю освітою люди, добивалися самостійности, розуміючи під нею польські державні форми, тільки з національним елементом. Це залежало не від того, чи польський устрій був добрий і корисний для українського народу, а тому, що взірці кращого устрою не були відомі українцям... Даліше ми чита-

емо про недостатню громадську підготовку самого народу, про різних наших демагогів і експлуаторів, таких як М. Пушкар і Іван Попович, про неможливість опертися на некультурній масі... та що Б. Хмельницький був тільки одним зі снів свого часу й своєї суспільності...

Так передає думки В. Антоновича, що були поміщені в *Київській Старині* в 1883 році, М. Грушевський, в другій половині 9 тому своєї *Історії України-Руси*, на стор. 423-25.

Дальше професор Грушевський передає думки другого учня В. Антоновича, О. Левицького з його дисертації в 1875 році, де він вказує на егоїзм козацтва, що, добившись перемоги над ворогами за поміччю селянства, коли прийшло визволення від польського панства, козацтво займало становища й привілеї усуненої шляхти, недопускаючи до участі в правах народу й взагалі полишаючи свого вірного союзника його власній долі (М. Грушевський, 1957 : 1482).

М. Грушевський згадує також про праці О. М. Лазаревського, який критикував егоїстично-класову експлуаторську політику старшини, що опісля дала можливості москвинам поширити незгоду між різними соціальними верствами української гетьманської держави.

Читаючи *Історію України-Руси* від найдавніших часів ми здаємо собі справу, що М. Грушевський дуже часто показує й підкреслює брак національної солідарності й класовий егоїзм різних верств в Україні. Грушевський опісля твердить, що якраз ця українська хвиля часто давала можливість зовнішнім ворогам України ділити, ослаблювати, а опісля й панувати над всім українським народом.

В дев'ятому томі *Історії України-Руси*, а спеціально в *Загальних Завваженнях*, знаходимо багато критики гетьмана Б. Хмельницького, що її висловлює М. Грушевський, з метою показати дійсну, а не тільки давноприйнятую, консервативну характеристику великого українського гетьмана, який, однак, не був пересічним шляхтичем того часу.

Як у нас кажуть, Хмельницький намальований і з бородавками, себто Грушевський представляє також і негарні риси характеру гетьмана, як наприклад, не тільки твердість, а навіть жорстокість, що була потрібна, щоб сильною ру-

кою керувати й зробити служняним військо, що часто, спеціально під час неуспіхів, бунтувалося. Грушевський малює Хмельницького, як того, що в листах до сильних, до короля чи царя, непотрібно підлабузнювався. Можеб і другий на його місці теж благав милосердя в короля, піддавався сусіднім монархам, теж приймав чужоземних послів і старався викликати в них довір'я, але так понижатися, ластилися, розгулюватися, грозити і лякати, як Хмельницький, мабуть ніхто б не потрапив. А робив те все з таким розмахом, висловлювався з таким нестримним темпераментом, розпоряджався такими засобами драстичних жестів, був такий невичерпаний у виявах покорі, гніву, жалю, зневаги, легковаження, що впливав психологічно й на своїх і на чужих... Як хамелеон прибирав різні кольори... викликав таке довір'я, яке не могли викорінити навіть найсильніші докази його зради... можна сказати, що значну частину успіхів у зносинах зі заграничними державами Хмельницький завдячував своїм персональним виступам. Умів брехати і дурити приятелів і ворогів, чужих і своїх, великих і малих, до тої міри, що його помічник І. Виговський, хоч обидва одними устами говорили, довірливо висловлявся: «на гетьмана злодійство й неправду ніяким чином догодити не можна».

Дальше М. Грушевський характеризує Хмельницького так: Цей незрівняний темперамент, надзвичайна енергія, рухливість, вражливість, сильно розвинена фантазія, нахил до гіперболізму, незвичайний хист психологічного впливу, сугестії, зі сильним ухилом до лицедійства, неперебірчивість і безоглядність у засобах, свобода від якихнебудь моральних обмежень, незвичайне, неймовірне прив'язання до влади як догми життя. Богдан був дійсно природжений вожд-правитель, політик-дипломат.

Цю характеристику Хмельницького передає Грушевський після студій Л. Кубалі, як подібно зробив це й В. Липинський. Обидва автори уважають, що повищі риси характеру робили Б. Хмельницького вродженим вождем і політиком.

Однак М. Грушевський бачить велику слабкість Хмельницького, як вождя в тому, що Хмельницький не мав одноцільного пляну й програми, і наш історик, кілька разів дискутуючи вагу, заслуги й слабості гетьмана, вертається до проблеми потреби продуманої політики. Грушевський за це критикує й суворо картає Хмельницького, показуючи при цьому як багато брак глибоко-продуманого пляну був причиною його неуспіху зробити козацьку українську державу зовсім незалежною й суверенною (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1491-2).

Віддаймо слово самому Грушевському: *Насамперед от-ся сама теза поставлена вище, одноцільний політичний плян у Хмельниччині. Скільки небудь уважний і об'єктивний перегляд подій Хмельниччини промовляє проти неї. В першій році повстання, чи може треба всюди точніше говорити: Хмельницький й гурток його впливових дорадників, що направляли його діяльність, бо мабуть у пигаїнях політики він сильно підлягав впливам своїх дорадників, Хмельницький й Ко безоглядно відкинули всі можливості, котрих потім запопадливо, але даремно добивалися в 1665-7 роках. Вони могли тоді розвалити Польщу, або зробити державний переворот, поставити певні конституційні умови конвокаційному, чи елекційному соймові. Принаймні могли взяти Західню Україну, що їм лізла тоді до рук, ще не обезкровлена, сорозмірно сильна, не розчарована в козацькім режимі. Татари тоді ще не напрактикувалися в тактиці політикування на два фронти, для утримання рівновagi між Україною й Польщею, як пізніше, і Тугай-бей, що командував татарськими силами був вірним приятелем Богдана, як сам Богдан потім хвалився. Хмельницький і Ко в 1648 році могли багато здійснити з того, що вони прагнули пізніше, але видно в тім році вони не мали тих бажань і плянів, що в 1655-7 роках, не тільки під час весняної, але й осінньої війни 1648 року. Ці війни, очевидно, велися в цілком іншій аспектi. І не тільки в 1648, а навіть в 1653 році, ми не бачили сліду тих плянів, які стали через два роки пізніше. Хмельницький і Ко не виявляють ніякого інтересу до тих західньо українських земель, котрими вони зацікавилися так*

живо потім; вони полишають їх немилосердному татарському знищенню, що в значній мірі обезцінило їх для пізніших плянів гетьмана. Ми не бачимо під час цієї довгої війни ніяких заходів на те, щоб притягнути на свій бік західньо-українську шляхту й городи. Очевидно, пляни 1655-7 років прийшли пізніше... Ясно сформульованих домагань цього менту не довелось почути, тому що на гурток з його приїздом до Києва при кінці 1648 року налягли нові впливи київської інтелігенції, ієрархії української й грецької, концепції визволення української церкви і східного християнства, українська національна проблема в церковному аспекті...

Дальше Грушевський покликається на досліді В'ячеслава Липинського, що були подібні до тих, які зібрав історик Г. Кулаков, що в перших стадіях козацького повстання на Запорозьку Січ до Хмельницького в великому числі приїжджали козаки, шляхта й «вольніе люди», і сама шляхта найбільше намовляла гетьмана до рішучої розправи з Польщею, мовляв такої нагоди нам більше не трапиться, тепер їх треба приборкати, доки вони ще не прийли до себе. (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1492).

Грушевський твердить, що Хмельницький, оточений його дорадниками з невдоволеної шляхти, на початку держався далеко від київських інтелектуальних і духовних кіл, бо їх спосіб думання й ідеологія були для нього чужими. Зasadничо Хмельницький, як походженням, так і вихованням, був ближче зв'язаний з покривдженою шляхтою, що оточувала його в перших стадіях повстання й вибрала його своїм провідником. Виховання Хмельницького було причиною його способу думання й дії; це було задля його шляхетського оточення й через вплив єзуїтської колегії. На початках українські інтелектуальні кола Києва мали лише малий вплив на спосіб думання гетьмана та на його політику... ніщо не вказує на якінебудь зв'язки з національно- і церковно-настроєними колами, котрих осередком був тодішній Київ.

Під впливом розмов, що їх мав гетьман з духовним і церковним проводом у Києві, в нього почала викристалізо-

вуватиця національна, політична й державницька думка й програма, котру він накидує й своєму оточенню. *Перше за свою шкоду й кривду воював, тепер буду воювати за нашу православну віру.* Хмельницький почав сам формувати свою нову політику. Грушевський думає, що *свою шкоду й кривду, треба розуміти не в чисто персональному розумінні, а приложити до цього кривди тої верстви, з котрою солідаризується гетьман, коли піднімав повстання.* «Православну віру» треба розуміти в національній аспекті, визволення православної Русі по Львів, Холм і Галич.

Почалася нова стадія Хмельниччини, де метою стала повна державна суверенність України в її історичних границях. Нова політика починає тепер орієнтуватися на незалежну Україну (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1493).

Програма незалежності України від Польщі від січня 1649 року стала новою ціллю Б. Хмельницького, але при цьому виявилися всі труднощі, до яких гетьман не був приготований. Він не зумів витворити політики національної, солідарності всього українського народу. Гетьман не вмів розв'язати соціальних суперечностей різних верств, що були тоді в Україні, козацько-хліборобської, міщанської та політики своїх старшин. Правда, що в той час в Європі ще не було сильного руху соціальної справедливості, спеціально для селянства, бо він прийшов, а радше дозрів на заході Європи з Французькою Революцією (1789), однак в Україні відносини були інші, як у Західній Європі. В Україні були слабкі українські шляхетські й міщанські верстви, й вони мали малу національну свідомість та несильні традиції й прив'язання до батьківщини. Православна релігія, що була спільною з москвинами, була перешкодою до національної емансипації.

Засадничо професор М. Грушевський не бачить у Хмельницькому політика великої софістичації, а радше людину, яка керувалась інстинктом самозбереження. *В політиці в нього не було твердої лінії, а тому, що в цім політичній присмерку інстинкт не виручав і «по ночі всі коти сірі», він так легко йшов то за одною орієнтацією, то за другою* (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1494).

Ми читаємо далі: Особливо це ясно показують його хитання між орієнтацією мусульманською й анти-мусульманською. Ходячі фрази того часу про спільний інтерес всього християнства і святий обов'язок боротьби з мусульманським світом очевидно не переїжджали йому бути повним індиферентом у цих справах, і він був твердим прихильником Отоманської системи, якби вона могла послужити для нього твердою політичною базою... Хмельницький виходить на ту стежку, то на цю, не шкодує фразеології, але нічого конкретного на цих стежках не знаходить і тільки заплутує ситуацію своїми перескоками... Не вносить в політику його ніякої послідовності й Переяславська умова... той момент Хмельницький і Ко не відчували епохально, фатального значення цього акту; для них то був цінний у даних обставинах союз, ще один додаток до союзу з татарами, з турками, з Молдавією. Цілком байдужо вони сипали обіцянками, аби тільки скорше прискорити московську інтервенцію...

М. Грушевський переконаний, що Хмельницький у його політиці, згідно в його поступуванні, не бачив Переяславської угоди, як поважного державного акту, бо зараз же під час Дрижипільської кампанії й спустошення Брацлавщини поляками на спілку з татарами, Москва не рушила пальцем, щоб допомогти Україні. Віроломство Москви в справі української еміграції, довершило в гетьмана переконання, що Москва не може бути базою української політики.

Коли літом 1655 року Карло Густав розгромив Польщу, для політики Хмельницького почалася третя стадія, і вона проходила більше продумано й обережно, рахуючись не на різних утікачів і авантюристів, але на елементи осілі на місцях, національно й громадсько свідомі. Хмельницький починає шукати доріг і способів, як звільнитися від зобов'язань, в які зайшов у Переяславській умові; але ця фаза незакінчена, кінчиться смертю гетьмана.

На думку Грушевського, Руїна в Україні почалася вже від Хмельницького, при цьому однак Грушевський признає, що гетьман був великою індивідуальністю, хоча він не був титаном серед пігмев. Хмельницький збудував свою владу, владу пануючої старшинської верстви ціною величезних

*жертв українських мас. При цьому Хмельницький зробив пустою половину української території, щоб укріпити своє й своєї династії панування.*

Михайло Грушевський закидає Хмельницькому, що гетьман марнотравив українським людським матеріалом і був байдужим для збереження всієї української етнографічної території. *Хмельницький все вів війну на українській території, ніколи не стараючись перенести її на неприязельську, навіть коли мав на це змогу. Це була крайня неощадність, бо ці війни були зв'язані з мандрівками орди і наступами польських військ, котрі Хмельницький і Ко так як би заманювали у глибину української території, й тому страшенно нищили її, підтинаючи економічну й демографічну базу козащини... але це не годиться на провідника європейської держави, а Україна 17 століття була все таки Європою і хотіла нею бути кожним суставом свого сетса* (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1495 - 7).

Дальше наш історик уважає, що політика Хмельницького була повна фатальних помилок, хоча прихильники та оборонці міту Хмельницького твердять, що за політику не відповідав сам Хмельницький, бо то не була його відповідальність, за неї відповідали його дорадники, здебільше як Грушевський називає «його компанія». Як знаємо, політику Хмельницького головню провадив Іван Виговський, якого уважає Грушевський за «політика європейця». В засаді Грушевський закидає цій політиці Хмельницького *брак сліду послідовного перепровадження української державницької ідеї* (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1498).

М. Грушевський, в різних місцях, обговорюючи історію часів Хмельницького й аналізуючи різні події того часу, засуджує *недостачу ясного політичного плану, брак ясної платформи, і брак рішучого, але продуманого поступування в дуже важливих і невідкладних справах, таких як тяжка болячка татарської орди, боязнь висунути щось нового й оригінального, нерозв'язання пекучих проблем селянства й міщанства та всіх інших некозацьких прощарків, що спричинило їх утечу з України до Московщини, а засадничо брак організаційно - державного планування й конструк-*

тивного підходу до питання будуччини (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1502-3).

Одначе провідною думкою головної критики М. Грушевського, після аналізу часів Хмельниччини в історії України, є твердження, що Хмельницький й Ко, цебто його до-радники, не виказали конечно потрібного конструктивного плянування під час усіх трьох періодів Хмельниччини; а саме під час першої стадії періоду повстання, коли Б. Хмельницький міг піти даліше проти Польщі й міг цілковито її розгромити. При тій нагоді треба було об'єднати західньоукраїнські землі; під час другої стадії будови української держави Грушевський закидає Хмельницькому, *що він занедбав подбати про українсьє селянство й міщанство й спричинив їх утечу до Московщини; а в третьому етапі, після Переяславської угоди, коли Хмельницький зрозумів, що він наложив на Україну й на себе ярмо московської залежности, що не давало Україні жодних користей, а тільки вмішування Москви в українські справи і визиск України.*

Простудіювавши докладно історичні матеріали часів Хмельницького, Грушевський робить висновок, що *Хмельницький не проявив ні своєї індивідуальности, ні тих державницьких талантів, які йому приписували деякі сучасні державники.* Мабуть, що Грушевський мав на думці, передовсім, В'ячеслава Липинського, який не все добачав у постаті Хмельницького саме тих недомогань, що їх гостро критикував, не тільки як історик, але як український державний муж, глибоко-думаючий професор М. Грушевський.

Найважливіше й найгостріше критикує Грушевський Б. Хмельницького за його брак розуміння потреби *конструкційного* плянування, в цьому він добачає весь корінь лиха козацької держави Б. Хмельницького (стор. 1498). Є samozрозумілим, що ніхто ніколи не вимагав від Б. Хмельницького, щоб він стало сам робив це *конструкційне* плянування, очевидно найвищі члени уряду не мусять самі виконувати всіх конечно потрібних обов'язків, таких як плянування. Завданням гетьмана було підняти відповідних, злібних і далекодумаючих людей до допомоги й припилнувати, щоб всі потрібні пляни були виготовлені й подані йому та

його дорадникам на розгляд і затвердження та опісля на їх успішну реалізацію. Цього не було в Хмельницького й в його дорадників, і через це тяжко потерпіла вся так звана політика гетьмана як про це пише Грушевський.

Цього не розумів Хмельницький, бо цього не вчили його езугіти. Вони ніколи не сподівалися, що Хмельницький займе таке високе становище, вже не в Польщі, але в українській державі; сам від себе Хмельницький цього не розумів. Не розумів цього в той час також головний його дорадник і фактичний його міністер зовнішніх справ Іван Виговський. Цілком слушно Грушевський закидає Хмельницькому не тільки брак візії майбутнього й розуміння обов'язків голови держави, але, куди страшніше, також браку відваги і почуття відповідальності, щоб перепроводити в життя в новозбудованій українській козацькій державі всіх кінцевих рішень, реформ і договорів, щоб забезпечити й утвердити прийдешнє для нової козацької держави. Ці важкі закиди зробив Грушевський в останніх своїх працях на підставі довгих студій Хмельниччини і різних відтинків його внутрішньої й зовнішньої політики (М. Грушевський, 1957, 9(2) : 1500-3). Цей брак і широкого й деталічного планування в державі, що її відновив Хмельницький, на думку Грушевського, був найбільшим недоліком гетьмана та його дорадників. Їх сподівання, що без планування й приготування, справи самі... уложаться (сторінка 1498). Насамперед такий стан мусів довести до Переяславської угоди, а опісля пізніше до упадку Гетьманщини. Ми можемо признати цілком слушним твердження Грушевського, що Руїна в Україні не почалася за Виговського, але вона почалася за Хмельницького через брак його мудрого державницького поступування в різних стадіях і ділянках відновленої української держави.

Тому шістдесят років професор М. Грушевський зробив дуже важливі й мудрі заключення на помилки гетьмана Б. Хмельницького при будові козацького державного ладу й вони повинні бути в пам'яті й перед очима кожного українця-державника, бо вони ясно, немов червоною ниткою проходять через українську історію, як віч-

но важливий, але стало занедбуваний державотворчий момент української історії від найдавніших часів життя-буття українського народу. Ані наші князі, ані наші гетьмани не плянували досить докладно, вдумливо й роумно устрою, організації й політики української держави. Мабуть, за часто й забагато вони керувалися також своїми пристрастями й почуттями, а рідше підставою поведінки і дій наших провідних людей було холодне, далекойдуче роздумування та узгляднювання наслідків їхнього поступування для всього українського народу. Це були додаткові причини упадку княжої й козацької держави, як доповнення тих причин, що їх дискутує Петро Ісаїв.

## РУЇНА

Деякі історики називають часи після смерти гетьмана Богдана Хмельницького «Руїною», але, як уже було раніше згадано, професор М. Грушевський в *Історії України-Руси* уважає, що руїна вже почалася в Україні за часів самого гетьмана Б. Хмельницького (М. Грушевський, 1957, 9(2):1495-1496). Причиною руїни був брак взаємного порозуміння та міжусобиці й війни між українцями, а, передовсім, між проводом козацтва. Напади наших сусідів: москвинів, поляків, татар і турків тільки довершили трагедію українського народу. Україна поділилася на Правобережну, де панували гетьмани з піддержкою Польщі, й Лівобережну, де щораз більші впливи здобувала Москва. Тут самі гетьмани спроваджували залоги московських військ, щоб опертися на них у сварках і війнах проти своїх гаки земляків.

Прикладом гетьмана, який мав піддержку поляків, дуже часто поборюючи своїх, є гетьман Павло Тетеря (1663-5). Коли проти нього піднявся Паволоцький полковник, Іван Попович, який розгромив польське військо, тоді Тетеря, разом з військом польського короля, напав на нього в Паволочі й знищив його. Опісля в спілці з поляками Тетеря допровадив до вбивства гетьмана І. Виговського. Тому через його співпрацю з поляками, проти нього стали козаки з Іваном Богуном і Митрополит Йосиф Тукольський. Але Тетеря їх або також знищив, або віддав польському королеві на ув'язнення в пруській фортеці Марієнбургу. В той спосіб, керуючись бажанням влади, задля власного егоїзму, Тетеря кликав ворогів України: поляків і турків, видавав їм у руки українських патріотів, щоб з поміччю ворогів удержатися при владі. В цього гетьмана не було українських державницьких стремлень і патріотизму та віри в його український нарід, а самотнім поштовхом його поступування було його бажання влади, без огляду на засоби й спосіб, навіть тоді, коли при цьому терпів увесь український нарід, а Україна була знищена. Наш край ставав щораз більшою руїною й ослаблювався. Остаточно нарід й козацтво повстали проти Тетері, а тоді він, побачивши неможливість вдержати

тися на гетьманстві, зробив наказним гетьманом Уманського полковника Михайла Ханенка, а сам, забравши гетьманські клейноти і майно, подався на польську сторону.

Подібно поступали деякі гетьмани на Лівобережжі, тому, що вони дбали у більшості про власне добро, а не про загальну народну українську справу. Не маючи досить підпори від своїх, ці гетьмани кликали ворожі московські залоги в Україну, щоб мати від них поміч. Ці московські залоги, з однієї сторони, грабували українське населення, а з другої, — робили Україну щораз то більше залежною від Москви.

Прикладом гетьмана, який допомагав зростанню московських впливів в Україні, є гетьман Іван Брюховецький (1663-8), котрий, щоб стати гетьманом, уживав різних інтриг і шукав допомоги Москви та її висланників в Україні. В той спосіб, евентуально за допомогою так званої «Чорної ради», він досягнув своєї цілі. Цей гетьман не тільки провадив руйнуючі Україну війни проти Хмельниченка, Тетері й поляків, але відсилав до Москви на заслання ворожих йому українців. Цей гетьман мав піддержку своєї старшини, яка не журилася ані про добро народу, ні про державу, але через здириства й утиски багатіла коштом українського суспільства. Щоб приподобатися Москві й засвідчити свою вірність, Брюховецький попросив вислати московські військові залоги в Україну, до таких міст як Київ, Чернігів, Переяслав, Полтава й Кременчук, щоб вони збирали данину для царя. Ради здобуття царської ласки цей гетьман робив Україну щораз більше залежною від Москви. Коли він, однак, побачив, що Москва йде не тільки на щораз більше поневолення України, але й на його самого, він схаменувся, бачачи втрату українських вольностей, і на Новий Рік 1668 року по нараді з полковниками, рішив повстати проти московських впливів в Україні. При цій нагоді знищено або вигнано з України багато царських воевод і ратників. Однак цей гетьман згинув від козацьких шабель.

У сімнадцятому столітті, в часи Руїни, були в Україні також і добрі та відповідальні гетьмани, такі як гетьман Петро Дорошенко (1665-1676), а далі гетьман Іван Мазепа

(1687-1709), які менше думали про особисті користи, а більше дбали про незалежність України від Московщини і Польщі. Однак, у той час Україна сама вже була за слаба, щоб чинити опір московській державі, що дуже зміцніла, не тільки через сильну владу царя-самодежця, але також через ідею імперіялізму й поширення її кордонів на всі сторони. Українські гетьмани почали шукати допомоги у тодішній могутній Туреччині, що мала велику імперію, а також від шведів, які ворогували з Московщиною. В той час сама Україна не виявила ані сильної організації, ані ясних державницьких ідей. Ці ідеї ще тоді не домінували в способі думання і діях всієї козацької старшини, яка тоді була провідною верствою в країні, бо міщанство в той час було досить слабе, а селянство не мало ще жодних прав та впливу на українську державну політику.

В той час в Україні не було таких потрібних інституцій, як належно розвинені українські школи, які виховували б українську провідну верству. Ця верства культивувала б державницьку ідею й відповідну політику. Це була може найважливіша причина, чому такі ідейні гетьмани, як Дорошенко й Мазепа не були в силах стримати російської експансії на території України. При такому суспільному укладі, коли в державі не було задовільно розвинутих і незалежних шкіл, а також власного церковного проводу, то самостійна українська держава не могла вдержатися перед наступом Московщини, яка мала цілком розвинені й справнопрацюючі, не тільки всі народні верстви, але й всі державні інституції й сильно розвинену професійну військову силу.

Період Руїни в Україні був спричинений до великої міри, крім наступу зовнішніх ворогів, також анархією й самолюбством деяких гетьманів, частинно незарадністю наших предків, а частинно браком ясної й конструктивної програми дії та вдумливої й розумної політики, що мала б на меті створення й розвиток сильної української держави для добра її всіх громадян.

Як вже було згадано, в той час історії Європи ще не було належно розвиненого розуміння держави в нашому те-

перішньому понятті, що громадянами є однаково всі мешканці країни. Однак почавши від гетьмана Б. Хмельницького, а далі гетьманів П. Дорошенка й І. Мазепи ми не стрінули такого практикування державнотворчої ідеї в усіх наших провідних державних мужів. З цього можна б зробити висновки, що вони, маючи правильне розуміння концепту держави, узяли до уваги б далеке майбутнє, планували й детально добре продуману політику. Ще найбільш вдумливим, плануючим і будівничим був гетьман Іван Мазепа, який є однією з найвищих і політично вироблених постатей історії України. Однак і він не був достатньо добрим організатором, і це, мабуть, було головною причиною його поразки в битві під Полтавою.

Час Рутні в Україні припав на період великої московської політичної і військової експансії. Можливо, що навіть сильніша і краще організована козацька держава не змогла б встояти перед силами тодішньої Московщини. Однак брак сподіваного й сильнішого опору, а також докладніші студії того періоду нової історії та аналіз головних постатей козацької держави примушують нас думати про брак дійсно-ясної державнотворчої думки, а також до якоїсь міри про неповновартість політичних здібностей провідних постатей козацької доби.

Створення державного життя вимагає і зумовлює присутність багатьох різних вартостей, чинників і передумов, що мусять бути заступлені в широкому числі провідної верстви, яка бере участь у будові держави. Сприятливі обставини грають також якусь роль, однак мудро проведена в життя ідея й справна організація та політика є передумовами успіху. Коли цих вимог не було в часі створення козацької держави, то це стало основною причиною, яка привела Україну до Рутні.

Тому треба погодитися з думкою М. Грушевського, що бактерії й початок Рутні були вже присутні за гетьмана Б. Хмельницького й вони стали причиною упадку козацької держави, а після й Рутні.

## ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДУМКИ

На другу половину 19 століття припадає початок відродження в Україні, що приносить зі собою також і початок відродження української державницької думки. Це відродження було спричинене ідеями, що почали нуртувати у першій половині 19 століття в Західній Європі і привели там до революції, знаній в історії Європи, як Весна Народів.

Революція в 1848 році в Центральній Європі й кличі вольности й прав для широких мас суспільства дійшли і на українські землі, насамперед до Галичини, де в 1848 році прийшло до знесення кріпацтва. В той самий час це дало початок для творення українського народницького руху. Ці самі ідеї вольности дещо пізніше дійшли й до російської імперії, де вони в 1861 році також довели до розкріпачення. Там теж родяться суспільні й політичні рухи з закликом звороту до народу, тому й там звуться народництвом.

Весна Народів стала знаною головно через революційні рухи європейських поневолених народів і як реакція проти абсолютних монархій, спеціально тих, кордони яких були встановлені Віденським Конгресом у 1815 році. Як наслідок Французької Революції в Європі почали посилюватися в філософії й літературі різні течії, що зрушили передовсім міщанство й робітництво, але вони мали також вплив і на інтелігенцію. Вона почала ширити ідеї демократії, лібералізму й політичної справедливості не тільки для всіх суспільних верств, але й для поневолених народів.

Коли ці кличі дійшли до австрійської монархії, вони мали спеціальний вплив, передовсім, на народи, що втратили власну державу. Це відродження спершу зрушило італійців і угорців, але скоро за ними пішли чехи, хорвати, словаки і українці. В 1848 році постала в Галичині перша українська політична організація, що як ціль у своїй програмі мала незалежність і соборність усіх українських земель. Щойно в 1919 році ці засади незалежності й соборности стали домінувати також і серед тих українців, які жили на центральних і східних землях України.

В сорокових роках 19 століття в російській імперії, а спеціально в Києві, почали пробуджуватися українці, де вони створили Кирило-Методіївське Братство, але воно було розгромлене царським урядом у 1847 році. Коли в 1861 році прийшло до звільнення від кріпацтва також і в російській імперії, воно тут однак не відкрило дороги до національних і політичних вольностей, спеціально для українців.

З огляду на більшу вільність та на більше сприятливі політичні обставини для українців в австрійській монархії, ніж існували під російським пануванням, західні землі України стали Піємонтom відродження української державницької думки. Також тут, через загрозу мадярсько-польського братання, галицька Руська Рада покликала першу оборону для українства в формі Батальйону Гірських Стрільців (Енциклопедія Українознавства, 1955, (1) : 236).

Хоча весну народів здушено в Австрії вже в 1849 році, її ідеї скоро перейшли через кордони до російської імперії, що тоді була жандармом Європи. Українці почали також пробуджуватися й в російській імперії, але це було не тільки в наслідок ідей Весни Народів, лиш куди більше на українців вплинули ідеї й думки пророка української нації, Тараса Шевченка, який висловив їх у своїх політичних поезіях.

Помимо того, що центральні землі дали Україні такі великі постаті як Тарас Шевченко (1814-1861) і Леся Українка (1871-1913), не зважаючи на традицію козацтва і Гетьманщини, Західня Україна, тому що не втратила незалежності своєї Церкви, хоч і втратила більшість своєї вищої верстви, хоч і мала слабо розвинене українське шкільництво, з огляду на сприятливіші політичні обставини, з огляду на багато менше національне й політичне переслідування, потрапила скорше відродити й розвинути державницькі традиції й соборницьку ідею. Український священик і селянин, «поп і хлоп», як глузливо називали українців поляки, зуміли створити новий ідейний зародок української державної думки. Помимо матеріальної нужди галицького села, в порівнянні з життям українського села на центральних землях України, наші селяни в Галичині не пішли по

лінії спершу заспокоєння соціальних проблем. Вони віддали перевагу розв'язці національних питань всієї нації.

Відродження української державницької ідеї в Західній Україні прийшло скорше, передовсім, через ближчий зв'язок з духовістю Західньої Європи, а також довгий, хоч і слабкий контакт з вільнодумною демократичною Америкою.

У 19 столітті українська державницька думка взорувалася та брала собі приклади головно від австрійських, німецьких і чеських мислителів і філософів, хоча й до якоїсь міри через Рим було знайомство також новіших носіїв італійського відродження й політичної думки.

В ті часи сенс і зміст англосакської, передовсім, англійської державної думки, її життєва філософія, були мало знані в українській літературі. Вони не бралися як взірець, щоб ними перейнявся український національний рух і перебрав їх, як ідеї для власної політики.

Відродження в 19 столітті на українських землях переходило різні форми і стадії. Почалось воно від відродження в літературі; Іван Котляревський написав «Енеїду» в 1798 році, в Галичині Маркіян Шашкевич — «Русалку Дністрову» в 1836 році та на Буковині Юрій Федькович віршем — «Нічліг» у 1858 році. Це відродження української мови й культури було пов'язане й з економічним розвитком, бо велика більшість українського народу (селянство) після звільнення з панщини жила у великій нужді й нестатках при величезному бракові освіти у більшості селянства (Д. Дорошенко, 1966 : 303).

Ворожість окупантів України до відродження української державницької думки була загальна. Найгостріше вона об'являлася з боку Росії, однак не багато лагіднішою вона була на західноукраїнських землях. Буковина і Прикарпатська Україна були найбільше відсталі й занедбані, бо Буковина з Молдавією від кінця 16 століття до 1774 року перебували під Туреччиною, а Прикарпатська Україна довгі століття була під впливом і визиском Мадярщини і аж від 1919 року через Сен-Жерменський договір була включена до Чехо-Словаччини. Ці обидві частини українських земель мали дуже мало політичних свобод, їх населення під

економічним оглядом було дуже занедбане й тому тут українська державницька думка мала найменші можливості на розвиток. Волинь належала до Польщі від 1569 до 1793, а опісля від 1919 до 1939 року. Понад двісті літ Волинь належала до Росії, яка сильно причинилася до занепаду її державницького способу думання. Навіть за останні роки під Польщею волинські землі перенесли більше переслідування, ніж сама Галичина, бо так званий *Сокальський кордон* був придуманий на те, щоб не допустити державотворчих ідей українців з Галичини на Волинь, яка все була більше ізольована від впливів західних ідей.

Через перешкоди й заборони під різними окупантами українське населення в 19 столітті мало неоднаково розвинений рівень державницької свідомості. В часі його історичного розвитку від утрати української держави за княжих часів воно переходило на різні способи зазіхань, щоб його винародовити, або його національно й економічно визискати; тому й відродження в 19 столітті приходило до українців серед неоднакових обставин і вони в різний спосіб почали відновляти нову українську державницьку аспірацію.

Як уже було згадано, навіть у рамцях Австро-Угорщини Прикарпатська Україна мала найменше політичної свободи і можливостей на державницьке відродження, бо під адміністративним зарядом Мадярщини вона мала невеликі зв'язки з іншими українськими землями, передовсім, з Галичиною й Буковиною.

З різних геополітичних причин українське населення Галичини мало найкращі умови для державницького розвитку. А було це головно з двох причин: в австрійській монархії, крім українців жили опобіч поляки. Вони були під сильними націоналістичними впливами, бо серед польського населення була ще свіжою пам'ять про незалежну Польщу. Щоб знайти противагу полякам, австрійська адміністрація у Відні підпирала українську церкву й шкільництво, а також і українські змагання до рівноправності на всіх українських землях під австрійською владою. З огляду на постійну ворожнечу Москви проти Австрії, але також

проти зросту національних аспірацій серед українців в Галичині, австрійський уряд фаворизував українців, бо вважав зріст їх відродження багато меншою небезпекою для Австрії, ніж панславистичні ідеї ширені Москвою, в намірі запанувати над усіма слов'янськими народами в австрійській монархії. Особливо серед чехів панславізм мав чималий вплив, бо вони дуже не любили австрійської чи німецької влади. Чехи були русофілами. В австрійській імперії українці в щоденному житті стрічалися з поляками, чехами, мадярами та з людьми інших народностей. Всі ці народи переймалися ідеями Весни Народів. Вони мріяли й працювали для виборення власної держави. То українці мусіли й собі сказати: *Ми також хочемо боротися за нашу державу!* Так склалося, що відродження українських державницьких аспірацій мало найбільші досяги серед інтелігенції й молоді в Галичині, але через важке економічне становище ці ідеї мали менший успіх серед селянства. В той час ще не було робітничої верстви, бо в Галичині ще не було промислової індустрії (М. Е. Falkus, 1972 : 45-48, 66-70, 81).

## ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

Про стан і розвиток державницької думки на українських землях, коли в 1914 році вибухла Перша світова війна, українські історики та різні автори мають часто дещо відмінні погляди в залежності від їх власних політичних переконань, а також від їхнього місця походження в історичному розвитку українського народу. Засадничо не всі автори, які дискутують про рівень української державницької думки й про причини неуспіху у спробі відновлення української держави у вісімнадцятих-двадцятих роках, погоджуються про перевагу зовнішніх над внутрішніми явищами й подіями, що стали причинами, чому українці не відновили нашої самостійної соборної держави, хоч була добра нагода для цього.

Ісаак Мазепа, й йому подібні автори у більшості добачують зовнішні обставини, які були підставові причини для неуспіху в організації української суверенної держави. Наводячи слова пісні «Ой, горе тій чайці», Ісаак Мазепа вважає, що геополітичне положення України *на шляху між азійським Сходом і культурним Заходом* було причиною, чому українці не відновили самостійної і соборної держави. *Географічне положення, це один з найважливіших моментів в означенні історичної долі того чи іншого народу. Відомо, що острівне положення Англії відіграло майже рішальну роль в тому, що ця країна розвинулася в одну з наймогутніших держав світу* (І. Мазепа, 1949, : 6).

Є однак фактом, що самі англійці мають цілком інший погляд на ці справи; вони вважають, що вирішну роль в тому, що Англія стала великою імперією відіграв, передовсім, англійський характер (Е. Barker, 1927, : 5-18).

Інші автори, до котрих належить найперше ідеолог волюнтаризму українського націоналізму Дмитро Донцов, складають вину за невміння чи неуспіх у відновленні української держави між 1918 та 20 роками у першій мірі провадві української нації в ті роки, який не був ідейно і практично приготований до установаження української держави. На думку Донцова цей провід не мав ні візії, ні плянів, ні прог-

рами для відбудови держави. Виглядає нам сьогодні, що деякі члени цього проводу не мали на меті, і вони не хотіли відновляти української держави; а було це з двох різних причин: одні були *малоросами* і не бажали української самостійности, бо самі не бачили сил, пі цілі, щоб творити особну незалежну державу. Вони вірили в спільність історії й долі з росіянами. Другі, так звані прогресисти, пройшли духом тоді модерного інтернаціоналізму і хотіли створити міжнародний союз народів під проводом російського народу. Про них пише Донцов, що це були люди, які ставилися до справи державности українського народу, як до ідеї контрреволюції, шкідливої не тільки для українців, але й для всього людства.

Це був час, коли зі Заходу, а передовсім через Німеччину й Австрію, приходили і були дуже модними, не ідеї націоналізму, що був практикований в Західній Європі, від 17 століття в Англії, а від 1789 року, передовсім, у Франції й Німеччині, а ідеї різної фарби соціалізму. На ґрунті індустріальної революції, а з нею пов'язаною соціальною несправедливістю, ідеї соціал-демократії, соціалізму й комунізму почали голосити Карл Маркс, Фрідріх Енгельс та інші апостоли цієї лівої доктрини. До якоїсь міри ці кличі мали відгос і в Західній Україні. Але ці ідеї були куди популярнішими і сильнішими в Центральній і Східній Україні і на всіх землях російської імперії.

На такий стан склалося багато більше й менше важливих причин. У російській імперії був відносно слабкий робітничий рух, бо промисел і індустрія почали тут розвиватися пізніше, ніж у Англії чи Німеччині. Однак у Росії зате було більше несправедливості як національної, так і політичної, соціальної й расової. Тут був переслідуваний кожний відгук чи проблиск домагання справедливості й вольности для угнаних національностей і класових верств. Спеціально дуже суворо переслідувала царська Росія кожний найменший рух до волі в українському народі. Вже тоді Росія розуміла, що вільна Україна перекреслювала кожну її претенсію до політичних впливів в Європі, а вже тоді цей вплив видавався потрібний найперше для інтересів Англії й

Франції, котрі добачували небезпеку в зрості німецького імперіялізму для їх панування в колоніях і гегемонії в Європі.

Помимо цього українська визвольна ідея й державницька думка почали розвиватися наприкінці 19 століття, й першим кроком у цьому напрямку було заснування таємного товариства «Братства Тарасівців» Миколою Міхновським і його п'ятьма товаришами в березні 1891 року. Думки цього товариства в той час ще не були навіть теоретично обґрунтовані й продискутовані; тоді ними захопилися ледве тільки одиниці. Щойно в 1893 році Микола Міхновський дещо ґрунтовніше з'ясував свої думки в політичній декларації, котра була опублікована у львівській «Правді» під заголовком *Вірую молодого українця*. Провідними думками цього *Вірую* було твердження, що *кожна людина є складовою частиною своєї нації, тому й доля кожної людини залежить насамперед від долі її нації; нація ж може розвиватися свobodно з користю для її членів тільки тоді, коли матиме власну самостійну державу* (П. Мірчук, 1960, : 15). Знаменною й характеристичною обставиною проголошення цього *Вірую* М. Міхновського є факт, що воно не було друковане ні в Києві, Харкові чи Полтаві, але у Львові, далеко від цензури російської царської влади.

Думки голошені *Тарасівцями* не могли вільно поширюватися на Придніпрянщині, бо вона була під Росією, але ці думки могли поширюватися серед українців в Галичині й західних частинах України під Австрією. Такі обставини мали жалюгідні умови для загалу українського народу, коли до такої міри було тяжко поширювати українську національну свідомість і українські визвольні ідеї на українських землях під Росією. Кращі умови були тоді на українських землях під Австрією, але це була мала частина України.

У той самий час соціалістичні й комуністичні ідеї були друковані у багатотисячних накладах і їх поширювали таємно в Україні, тоді одним з найголовніших центрів протирежимової дії з огляду на дві дуже характеристичні причини, як про це ясно і виразно писала Роза Люксембург (R. Luxemburg, 1961).

Поперше, Україна була багатша, як інші терени тодішньої Росії, тому на українських землях краще розвинулася індустрія і промисел, а по містах України було більше невдоволеного робітництва, передовсім російського. А воно захоплювалося ідеями соціалізму. Подруге, в Україні жило багато жидів, бо вони не мали права жити в російських частинах імперії, особливо в Москві чи Петербурзі. З огляду на їх інтернаціоналізм і на дискримінацію й переслідування царською владою багато жидів були захоплені соціалістичними й комуністичними ідеями. З повищих причин соціалістична література була поширювана мимо заборон і переслідувань, бо мала жертвених і енергійних розповсюджувачів, переважно жидів. Українська державницька література була нелегальна і друкувалася малим тиражем в Галичині. Ініціаторами цієї літератури були молоді і недосвідчені студенти, зібрані біля молодого Миколи Міхновського. Вони були політично невироблені і не мали потрібної піддержки на Придніпрянщині, щоб ефективно розповсюджувати свою державницьку літературу.

Навіть в той час в Галичині, Буковині й Прикарпатті поширення української державницької думки було кволе й незадовільне, хоч офіційних урядових перешкод не було. Але на західноукраїнських землях було мале число інтелігенції, головню молоді, а також тяжка економічна ситуація серед населення, головню в селах; українські часописи виходили дуже малим накладом, бо мали в той час дуже мале число передплатників. Навіть великі села діставали одно або два числа українського часопису. Не по всіх селах у той час були читальні *Просвіти* чи *Бесіди*. Тоді ще відносно мало селянських дітей ходило до середньої школи, а ще менше училося у Львівському університеті. З огляду на тяжкі матеріальні умови після знесення панщини більшість українців Західної України займалася рільництвом: міщанства було небагато, а ще менше було професійної інтелігенції: адвокатів, лікарів чи інженерів. У провідній верстві Західної України тоді священство було найсильніше заступлене. Священничі родини були тим джерелом відланих громадських, просвітних і кооперативних робітників. Вони

також постачали великий відсоток учнів перших українських середніх шкіл, а було їх лише три в усій Галичині — у Львові, Перемишлі й Коломиї.

Було багато причин від 1914 по 1920 рік, чому українці в Першій світовій війні не відновили своєї самостійної держави. Ці причини не були однакові в різних частинах української землі, бо всі переходили інакшу історію і всюди стан національної свідомости і державницької ідеї не був однаковий. Як неоднакова національна свідомість була на різних землях України, так само стан національної свідомости в поодиноких частинах України не був однаковий поміж різними верствами українського суспільства: землевласниками-шляхтою, міщанством і найбільше чисельною частиною, — селянством.

Коли в 1918 р. треба було боротися за українську державу, то навіть у найбільше національно освідомлений Галичині було мало охотників до Українських Січових Стрільців. Це вже був четвертий рік жакливої війни на наших землях; населення перейшло різні жакливища війни, включно з російською й мадярською окупаціями, знищенням країни, людськими і матеріяльними жертвами, з вивозами, арештами й розстрілами.

В Галичині й тоді відчувався брак належного розвою української державницької думки, особливо через мале поширення її в глибинах народніх мас. Це стало однією з важливіших причин, чому Україна не відновила своєї держави після Першої світової війни. Недоліки українського проводу, його брак візії майбутнього, ясности ідей і мети та вивиробленої програми можна також слушно бачити як частину причин, чому українці не злобули незалежності в 1918-20 роках під час визвольних змагань (Д. Донцов, 1957, : 8, 152). Недомагання й слабості української зовнішньої політики, з огляду на брак відповідно вишколених людей, можна також уважати причиною наших неуспіхів. Українці не мали як поляки й чехи таких людей як І. Пачеревські, Р. Дмовські, Т. Масарик, які зуміли зацікавити й переконати західніх альянтів, передовсім, американців і французів, що Польщі й Чехословаччині належить самостійність й дер-

жавність, не тільки задля клича про самовизначення всіх народів, але й тому, що ці народи є на високому культурному й політичному рівні розвитку. Ці народи домагалися своїх держав не тільки з моральних міркувань, але також тому, що ці держави спричиняються до стабільності цієї важливої частини Європи (W. Sukiennicki, 1984 : 899).

В 1918-20 роках українці ще не були зовсім приготовані культурно й політично до відновлення власної держави в дуже важливій господарчій й стратегічно-політичній частині Європи. Причиною цієї невідрадної ситуації було й те, що ні в 18, ні в 19 століттях в Україну не доходили дві дуже важливі європейські духові струми, цебто Реформації і Просвітлення. Ці течії причинилися на Заході до змін у способі мислення й мали великий вплив на європейську духовість і цивілізацію. Провідні верстви в країнах Західної Європи довели також до зросту домагань в справах людських свобод, духовости й політичного мислення. Впливи цих ідей позначилися також в літературі й науці. Ці струми мали деякий вплив на духовість Польщі. Вони об'явилися в пізніших писаннях Адама Міцкевича, наприклад, в його програмовій поемі *Ода до молодости*, де він закликає своїх земляків бути *розумні шалем*, небто при романтизмі керувалися також розумом (A. Gieysztor, 1979. : 288-300). Обидві ці течії звертають передовсім увагу на людський розум і раціональність у мисленні, відкидаючи почуття і серце. Згадані течії мали вплив на розвиток гуманізму й на зменшення тоді пануючого абсолютизму монархічної влади.

В другій половині 18 століття Польща була дуже слабою державою і це привело до її першого розподілу між Австрією, Прусією і Росією. В той самий час Україна була під твердим і жорстоким пануванням московських царів, які щораз більше зміцнювали свою абсолютну владу самодержав'їв. Україна не мала можливостей одержувати вплив цих важливих європейських течій вольности в оригінальному їх змісті і формі. Реформація й дух Просвітлення та раціоналізму дійшли до українських земель, але тільки до деяких більших землевласників. Не

дійшли вони до нижчої української шляхти, а тому ці течії майже не мали впливу на долю українського селянства, яке ставало тоді щоразу більше закріпощене й позбавлене всіх прав. З огляду на те, що у 18 столітті в Україні не було розвиненої української літератури, ідеї Реформації, Просвітлення та раціоналізму не дійшли до загалу українського народу й через це не мали впливу на його духовий і політичний розвиток.

Ці обидві духові течії спричинили в Західній Європі великі зміни в способі думання, в науці, в літературі й політиці. Вони завдячують своє поширення передовсім Лютерові, а далі Декарту, Льюїсу, Кантові й другим європейським філософам, мислителям і письменникам. Вони мали малий вплив в Польщі й Росії 18 і 19 століть, бо католицька церква в Польщі, ані православна церква в Росії гострою цензурою не уможливлювала поширення на той час революційних ідей. Навіть коли деякі наші магнати хвилюю або на якийсь час захоплювалися новими ідеями Заходу, то вже їхні діти під впливом оточення, як на цю тему пише М. Грушевський, закидали ці західні ідеї, бо вплив їхнього середовища робив ці ідеї непопулярними.

Часи 18 і 19 століть не були пригожі не тільки в Україні, але на всьому Сході Європи до поширення гуманістичних і ліберальних ідей, хоч вони вже були в обмеженому колі і заступлені в літературі й філософії. Від Французької революції 1789 року, ідеї вольності, рівності й справедливості поволі розходилися на схід і захід від Франції, а навіть через море до Англії. Але через сувору цензуру й фізичне переслідування вони не могли дійти і поширюватися на українських землях, бо друковане слово, як і опісля за більшовиків, не могло дійти до царської Росії. Через цензуру й з причини малого знання чужих мов серед тодішніх провідних верств України, ці західноєвропейські ідеї не мали великого поширення і впливу на українських землях. У той час дуже мало українців мало можливість подорожувати закордон, а ті, що подорожували, наприклад, Миклуха Ма-клай, який походив з українського козацького роду, майже

не мав української національної свідомости. З його наукових праць ми не виносимо враження, що це писав учений українського роду.

Брак поширення ідей Реформації й Просвітлення на наших землях є однією з важливіших причин, чому зараз у 1918 роках загаль українського населення центральних і східних земель України не виявив бажання відновити українську державу. Це якраз тому, що протягом 18 і 19 століть він був відтятий від тих великих і сильних інтелектуальних течій людської думки. Ці течії зрушували, змінювали й ушляхетнювали та цивілізували духовість людей у Західній Європі. Це був наслідок тих жорстоких війн, як тридцятилітня війна (1618-1648), війни Кромвеля в Англії й Ірландії, Французької революції (1789), і як реакція на ці жорстокі часи в західній Європі появився гуманізм, ренесанс і Весна Народів. Ці зміни довели до щораз більшої волі, рівності і справедливості як для всіх суспільних верств, так і для поневолених народів. В той час, коли ці нові течії піднесли рівень культури і цивілізації народів Західної Європи, народи Центрально-східної Європи залишились під чоботом російського самодержав'я. В Росії не було тоді можливостей суспільного й національного розвитку. Особливо Україна не мала можливості розвиватися матеріально й національно. Домінував брак освіти і особистої культури, бо розвиток національної свідомости був спаралізований або вивихнений пустими фразами цареслав'я й православ'я, що не являло собою жодних високих Божих чи людських вартостей. Це doprowadило до Жовтневої революції

Більшовики виграли тільки тому, що їх провадили провідники, які вірили в більшовизм, як спасіння для людства. А демократія в Росії провалилася тому, що її провідники не мали ясних плянів, ані ясних цілей, а вони самі риказали брак організаційного хисту.

Помимо урядового тиску поява *Енеїди* Котляревського, а передовсім *Кобзаря* Шевченка довели до національно відродження в Україні. Це були перші літературні твори живою українською мовою. Національна свідомість зберігалася переважно серед закріпощеного селянства. Однак ціка-

вим явищем в тому часі була постава українського шляхтича, надвального радника Василя Капніста. Він поїхав з таємною місією до Пруссії з пропозицією викликати повстання в Україні з умовою, що Пруссія буде готова допомогти у відновленні незалежності України. На жаль, тоді, в 1791 році, як і в новіших часах українці завелися на німцях. Все така місія князя Василя Капніста, є доказом, що навіть у найтяжчих часах упадку нашої нації деякі вищі українські представники не погоджувалися з московським пануванням в Україні і вони не переставали шукати доріг для відновлення української державної незалежності (П. Ісаїв, 1975, : 167-8, 178-185).

Проте, найгірший час національного занепаду й найбільшого переслідування української державної думки припадає на кінець 18 й початок 19 століття, саме на часи найбільшого розширення й могутності московської царської імперії. Тоді саме ця імперія переступила межі своєї експансії і вона починає поступово занепадати. Цей занепад наступив у двох стадіях: наперед прийшов 1905 рік, а опісля в 1917 році прийшов остаточний упадок царату. Цей розвиток подій був природним явищем, бо подібний ріст, а після часу найбільшої експансії приходив розпад і в інших імперіях. В кожному такому випадку відосередні сили стають більші від доосередніх сил.

Причиною незадовільного розвитку української державницької думки від другої половини 19 століття аж до вибуху революції було те, що цей розвиток не пішов глибоко до низів українського народу, до українських селянських мас. Цей розвиток державницької думки не мав досить можливостей вповні викристалізуватися від часу, коли вона слабенько поширювалася після організації *Братства Тарасівців* та публікації *Вірую М. Міхновського*, яка друкувалася у Львові, поза межами російської імперії.

Ми повинні також взяти до уваги ще одні діючі сили, що мали вплив на існування російської імперії, під час революції в 1917 році та опісля, коли український народ стався відновити свою державу в часі і зараз після Першої світової війни.

Ці сили були зовнішні. Вони були заступлені інтересами альянтів на сході Європи й в Азії, що прямували для збереження рівноваги сил за всяку ціну через існування могутньої російської імперії. Західні альянти, а спеціально США й Англія, керуючись, передовсім, політикою збереження стабільності і статус-кво, не брали до уваги ідеологічні, а тільки стратегічні та політичні розрахунки. Від часу Наполеона вони все бачили потребу мілітарно сильної, хоч би і півдикої Росії, як ми дискутуємо в іншому місці цієї публікації. Альянти ділили Європу на сфери впливів, і всю Східню Європу бачили як територію, яка повинна належати до впливу російської імперії.

## ЧАС МІЖ ПЕРШОЮ І ДРУГОЮ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Від закінчення Першої світової війни всі українські етнографічні землі попали під займанщину чотирьох сусідів України: Росії, Польщі, Румунії й Чехословаччини. Під Чехословаччиною опинилися землі Прикарпатської України менше або більше добровільно, шляхом домовлення її представників у США. Однак чехи не додержали обіцянки дати краєві автономію, аж до 1938 року. Під найгіршим тиском і жорстоким переслідуванням була державницька аспірація українського народу від 1930 року під сталінською радянською Росією.

### *Радянська Україна.*

В останньому розділі не розглядалися українські визвольні змагання та створення чи упадку УНР. Виразніше були представлені різні причини неуспіху у спробі відновлення української держави. Ці причини не були однакові по всіх частинах України. Безперечно, що були й зовнішні причини нашого неуспіху, але важливішу, а подекуди може й вирішальну роль відігравали внутрішні причини.

Проклямація УНР, а згодом об'єднання УНР з ЗУНР хоч не довело до відновлення нашої держави, але бодай теоретично Україна перестала бути частиною чи провінцією Росії.

Зріст національної свідомості у всіх частинах України був настільки помітний, що з упадком УНР в центральних і східних українських землях дійшло до постановня Радянської України. В перших роках це була теоретично окрема і незалежна українська держава. Однак, навіть у тих перших роках ця держава не мала основних елементів своєї незалежності. Не було окремих українських грошей, окремого війська, окремих поштових марок тощо. В цих ділянках, на підставі договору, були компетентні державні чинники радянської Росії чи Російської Федерації. Таким чином навіть в перших роках, тобто перед створенням Со-

юзу радянських республік, не можна говорити про державну незалежність Радянської України.

Згодом (1923) був створений СРСР і Україна стала однією з республік цього союзу. Теоретично були визначені компетенції союзних і республіканських чинників. Українська республіка мала свій парламент, свій уряд, свою адміністрацію тощо. Але в практиці центральні урядові чинники СРСР нехтували компетенції республік і вони осталися тільки на папері.

На центрально-східніх землях України ідея української державницької думки була щораз більше жорстoko переслідувана зі зростом впливів І. Сталіна, який в душі був великоросійським імперіялістом і вірив у спеціальне післанництво Росії. Після деякої відлиги під час НЕП-у й українізації за життя Леніна, коли опісля Сталін цупко взяв диктаторську владу в СРСР, наступило плянове і поступове нищення носіїв української державницької думки, якими були багатші селяни, науковці, письменники й поети й інтелігенція України. Насамперед було заслано або виголоджено біля сім мільйонів українського селянства, опісля через десятки явних і скриптих процесів, таких як процес проти членів Співки Визволення України, а далі ще через безперестанні чистки висланників Сталіна в Україні, як Л. М. Кагановіча і Н. С. Хрущова, зломлено хребет і знищено носіїв ідеї державности України на центрально-східніх землях. Сталінський терор для знищення української державницької думки був найбільше жорстокій зі всіх частин СРСР, бо ГПУ розстрілювало тисячі українців не лише за посідання Історії України, але за власність Святого Письма, що доказують розкопки могил у Вінниці.

Кінцевим ударом була русифікація України. Українська мова перестала бути викладовою в університетах та інших вищих школах, а викладовою мовою стала російська мова. Поширено число російських середніх шкіл по містах, а також по деяких селах. Українська мова осталася тільки в сільських народних школах і деяких середніх. Російську мову введено до урядових чи адміністративних чинників, до фабрик і підприємств, а навіть до крамниць в

більших чи менших містах. Дійшло до того, що українською мовою перестали говорити до знайомих, а також в родині, бо саме вживання української мови вважалося виявом націоналізму, а навіть контрреволюції.

В парі з русифікацією дійшло до постійного зросту відсотків росіян в Україні, які займали важливіші позиції в адміністрації, школах, фабриках чи підприємствах.

В перших роках після Першої світової війни деякі українці оспорювали ці русифікаційні тенденції, але в скорому часі їх арештовано, деяких розстріляно таки в Україні, а інших вивезено і знищено на півночі і про них слід пропав. Одиницям вдалося пережити виселення. В практиці Україна стала частиною чи провінцією Росії, а слово «Україна» осталося хіба тільки в назві країни.

Коли на наших землях, які становили бодай 80 % України, не було можливостей для плекання української мови, розвитку української національної свідомості та інших ознак національної окремішності, то в таких обставинах тяжко думати чи сподіватися розвитку української державницької думки.

### *Буковина.*

Небагато кращі були відносини українців під румунськими імітаторами «іберменшів», яким здавалося, що вони є спадкоємцями старовинних римлян. У період румунської окупації (1918-1940) були скасовані всі автономні права Буковини, що їх мали українці під час австрійської окупації (1774-1918). Буковина стала румунською провінцією, де дуже довго панував стан облоги. Румуни переслідували всі прояви українського національного життя, що спричинилося до створення українського підпілля. Румунізація дійшла до вершка знищення явного українського шкільництва, переслідуванням української мови в церкві та заборонаю українського культурного й громадського життя. Найбільше погіршився стан українського культурно-громадського життя від 1938 року, коли Румунія перетворилася в авто-

ритарну державу. Також і під церковним оглядом румуни цілком узалежнили українську православну церкву від румунського патріарха в Бухарешті для того, щоб румунізувати українців. Румунська окупація поміж двома війнами повела один з найгірше брутальних і сильних наступів проти українців з метою денационалізації. Як і в інших окупованих частинах України, так і на Буковині, крім парламентарної боротьби, велася також і підпільна боротьба, яку провадила Організація Українських Націоналістів. З огляду на спеціальні обставини на Буковині, дія ОУН набрала тут специфічних форм. Найбільше поширеною формою поборювання румунської влади на Буковині була втеча з румунського війська. Згодом на Буковині постала мережа якостево добірних членів ОУН, які, крім видавничої діяльності, займалися поширенням ідеології державності й соборності української нації. Вони проникали у всякі легальні організації, включно з молодечими. Через свою діяльність й ідейність буковинська ОУН поширювала свою діяльність на Басарабію й Мармарош.

### *Галичина й Волинь.*

Під Польщею українці переносили різні експерименти нації, яка не жила реальністю, а була запаморочена уявою надпотуги. Вона шукала доріг і способів, як українців в Польщі винародовити; тому поляки старалися поділити українців у Польщі на русинів, тутешніх, поліщуків, гцулів, лемків, волиняків і «пожондних русинів». Ця держава навіть у 1939 році не визнавала української мови і навіть в свідоцтвах українських середніх шкіл писалося, що була школа з *руською* викладавкою мовою.

На українських землях під Польщею українцеві було дуже тяжко дістати державну працю. Навіть, щоб молитком товкти каміння на дорозі, поляки вимагали перенесення української метрики до польського костюла.

На Волині польський уряд провалив для українців ще іншу політику. Між Галичиною і Волинню створено так званий *Сокальський кордон*, через який не допускали з Галичи-

ни на Волинь легально друкованих у Галичині часописів і книжок, щоб волиняни не перейнялися ідеями галицького націоналізму. На Підляшші польський уряд знищив старих і пам'яткових українських православних храмів, щоб заставити місцеве населення молитися в польських костюлах.

У 1934 році поляки, за прикладом нацистів, створили у Березі Картузькій перший польський концтабір, до якого заслано сотки свідомих українців як *ворогів польського народу*. В 1930 році, осінню, перевели поляки так звану пацифікацію українського населення в Галичині, щоб знищити опозицію перед виборами до польського сойму і сенату. При цьому були арештовані провідні українські діячі, послі, священники інші українські патріоти. Наступили міжнародні протести і Галичину відвідали діячі різних народів. Відвідав Галичину і американець українського роду Я. Макогін і видав про це документальні публікації англійською і французькою мовами. Політичний світ Західньої Європи довідався про надужиття польської влади на окупованих землях.

З огляду на згадані обставини, крім легальних виступів українських організацій, які мали послів в польському парламенті, УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання) і УСРП (Українська соціалістично-радикальна партія), українці повели також й нелегальну підпільну акцію боротьби проти окупанта. Палено скирти збіжжя польських поміщиків на українських землях, стріляно польських міністрів варшавського уряду, забирано гроші з пошти і банків, і в такий спосіб ОУН вела боротьбу проти окупанта українських земель. Ця боротьба мала широкий відгомін і вплив на піднесення духу передовсім українського населення. Ця боротьба впливала й на поляків, які розуміли, що вони є окупантами української землі. Вістки про акцію ОУН були широко коментовані в закордонній пресі, і це давало розголос для української визвольної справи.

Щоб піднести життєвий стандарт українців в Польщі і дати зайняття абітурієнтам українських гімназій, які не могли дістати державної праці, в Галичині створено різні кооперативні організації. Постали торговельні, щадливі, за-

безпеченеві, виробничі й молочні кооперативи. Вони мали крайові надбудови і, наприклад, Маслосоюз, який об'єднував фабрики молочних виробів в Галичині, мав свої крамниці в різних місцевостях не лише Галичини, але й Польщі. Вироби Маслосоюзу були високої якості, безконкурсні між поляками й жидами, бо українці працювали тяжко і чесно. До цього довела їх матеріальна ситуація в Польщі. Продукти українських кооператив були також експортовані. В такий спосіб в Галичині постала сильна економічна організація, яка zatrudнювала велике число працівників, які в більшості були членами ОУН.

Українці в Галичині мали, крім економічної бази, також дуже сильну духову підтримку від Української католицької церкви. Її провідником був великий патріот і висококультурний національний діяч, Митрополит граф Андрей Шептицький. Він був не лише добрим і мудрим церковним провідником, але й незаступимим і ефективним оборонцем українських інтересів перед поляками чи іншими чужинцями. Він виступав проти злочинної пацифікації мирного українського населення, а також проти руйнування українських православних церков. Його голос мав впливи не тільки в Римі чи Ватикані в керівних колах католицької церкви, але з його голосом рахувалися політики в Парижі, Лондоні, Вашингтоні й Оттаві. Він був також моральним учителем, підкреслюючи заповідь Божу: *Не вбивай!* Цим він виступав проти тих українців, які вбивали інакодумаючого українця, або тих, які помагали німцям в злочинах проти жидів.

Важливою заслугою українських католицьких священиків в Галичині було постановня організації *Відродження*. Діяльність цієї організації врятувало українське село від моральної і матеріальної кризи. Причини цієї кризи були головню горілка і тютюн.. Акція проти алкоголю й тютюну допомогла до переродження українського патріотизму і національної свідомости. Український патріот ідентифікувався повним відкиненням алкоголю й тютюну.

## Дмитро Донцов.

Була б неповною, а може й односторонньою характеристика стану ідейности українців між двома світовими війнами на землях поза Радянським Союзом, якщо б ми не згадали про Дмитра Донцова, — пробоевої постаті української духовости, а особливо ширителя вольового націоналізму. Через свої публікації між обидвома світовими війнами Донцов мав великий вплив на зріст української визвольної думки, не тільки на землях Західньої України, але й політичної еміграції в Європі і в цілому вільному світі. Заслуга публікацій Донцова є в тому, що він *м'яким, як віск*, українцям, як українців називали наші сусіди, надав стрижня і твердості. Як знаменитий стиліст і полеміст, Донцов зумів перевести на протязі кількох десятків років своєї невисипущої праці духове переставлення двох молодших поколінь на націоналістичні рейки. Під його впливом західні націоналістичні течії набрали у нас донцовських українських забарвлень і форм. Заслугою Дмитра Донцова є також зменшення до непізнання русофільських і советофільських впливів, передовсім, серед молодших поколінь. До великої міри українці позбулися сентименталізму й провінційности. Проти впливів Донцова виступали в більшості безуспішно не тільки наші вороги, але й деякі духовні українські діячі, бо вони боялися, що впливи Донцова промощували шлях до безвірства серед молоді. З цієї причини постали в деяких місцевостях читальні товариства «Скала».

Обговорюючи впливи публікацій Донцова, треба згадати, що він не завжди був конструктивним мислителем, який приготавляв українське молоде покоління до Другої світової війни. В його знаменитому творі *Підстави нашої політики* є багато добрих і дуже потрібних думок і пропозицій, але сам Донцов не поступав так, як вимагав від інших. Не був він мислителем, який думав до самого споду. В кількох місцях своєї публікації він критикує наш провід перед Першою світовою війною за брак виготовлення програми і політики на час війни і поза нею. Однак перед вибухом Другої світової війни, яку він мусів передбачувати, він сам такої програми не виказав і не закликав тих, на кого він мав вплив, щоб такі пляни приготавляли (Д. Донцов, 1957.

: 8, 152). Українці не були політично приготовані на вибух Другої світової війни, ні на падіння комунізму й ворожої окупації українських земель (J. A. Armstrong, 1980 : 282).

Куди більший і гірший промах зробив Д. Донцов тим, що доволі безкритично пропагував між українцями, тоді дуже модерні, диктаторські засади і симпатії. Він причинився до браку критичного підходу до фашизму, а зокрема до німецького нацизму. Донцов повинен бути не тільки поверхово обзнайомлений з Адольфом Гітлером, але докладніше простудіювати його *Майн Кампф* — цей основний твір А. Гітлера, в котрому він висказує ясно програму своїх планів супроти України і українців.

Цілі покоління українців поверхово й беззастережно повірили Дмитрові Донцову. Вони також за щиро віднеслися до А. Гітлера й нацистської Німеччини. Події в Карпатській Україні стали для всіх українців мокрим і освідомлюючим рядом, але це освідомлення прийшло досить пізно й не дало можливості витерти наслідків довгих років впливів Донцова, а також його публікацій, які вважалися серед молодих українців національною біблією.

До якоїсь міри Дмитро Донцов несе відповідальність за деякі братовбивства в 1941 році. Він своїми публікаціями потрапив притупити вищі моральні засади відношення українців до інакодумаючих братів-патріотів. І тут Д. Донцов у багатьох своїх публікаціях причинився до обездушевлення молодих українських патріотів, які не все керувалися християнським братолюб'єм і національною солідарністю, а радше чужими поганськими засадами.

Дмитро Донцов залишиться в пам'яті українського народу, як речник вольового націоналізму, який своїми публікаціями і впливом сколихнув націю. Однак наша історія буде згадувати Донцова за його такі вимоги до українців, яких він сам не придержувався. Він не виказався такими провідницькими кваліфікаціями, щоб розуміти ситуацію і бачити виразніше наше майбутнє, як пересічні українці того часу. Його концепція вольового націоналізму була замало софістикована і не виявляла далекогозорого мислення для розвитку українського націоналізму. До якоїсь міри він несе співвідповідальність за наші помилки й жертви, часом зовсім непотрібні, в часі Другої світової війни.

## ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

По кількох роках влади Адольфа Гітлера і його Національної соціалістично-демократичної партії ставало видимим, що дійде до війни. Українці, а особливо члени нашої провідної верстви вірили в протикомуністичні писання німецької офіційної газети *Дер Фелькіше Беобахтер* і промовам Адольфа Гітлера, що закликали до хрестоносного походу проти комунізму. Несподіванкою було коротке замирення між Німеччиною і СРСР, але за короткий час це замирення вивітріло і війна Німеччини проти СРСР була передбачена і до такої війни дійшло в 1941 році.

Помимо того, що в Карпатській Україні німці виразно показали своє ставлення до України й українців, серед українців домінувала думка, що ворог нашого ворога є нашим приятелем, і українці ждали кращої долі для України з такої війни. Українці й провідні українські чинники не були ознайомлені з плянами Гітлера до України та її поневолення для *Лебенсрауму* (життєвого простору) Німеччині. Це була тоді й сьогодні засадничою слабкою сторінкою українського політичного проводу. Наш провід тоді й тепер є замало ознайомлений з рушійними силами і засадничими напрямними європейської і світової політики.

Коли у 1944 році прийшло до порозуміння між Черчілем, Рузвельтом і Сталіном в Ялті, то причини і загальної гези цієї умови не розуміли не тільки українці, але також поляки і чехи. Що гірше, її не розуміли й німці, які мали багато довшу державну традицію й професійні дипломатичні сили. Підставою домовлення в Ялті ні на крихітку не були ідеологічні розважання, але нею було старе міркування Г. Дж. Меккіндера з 1919, а потім 1942 років.

Друга світова війна принесла Україні велике спустошення, бо через українські землі проходили тяжкі й завзяті бої. Обидві сторони, які змагалися на українській території, з однаковою ненавистю ставилися до українського народу та його державности. Нацистська Німеччина й Радянська Росія були проте більше жорстокі й безогляні, як

кайзерська Німеччина і царська Росія. Через це обидві сторони старалися знищити найоільше українців, а зокрема українців-державників.

Числячи на те, що українці забули нікчемну німецьку поведінку під час подій в Карпатській Україні, на початку війни німці почали знову провадити пропаганду між українцями, роблячи час від часу протикомуністичні або антипольські заяви. Подекуди німці з розрахунком робили й прихильні жести і давали допомогу українцям в їх національно-освідомлюючій роботі на Холмщині й Підляшші. Німці навіть дозволяли на створення різних українських військових відділів в німецькій армії, називаючи їх борцями за свободу. Але при кінці червня 1941 року українці отверезіли, коли нацисти показали свої правдиві обличчя без маски і розкрили свої дійсні наміри супроти України.

Німецька реакція на проголошення української держави у Львові була отверезуючим вчинком для українців і показувала німецькі наміри супроти України. Поведінка німців до Похідних відділів ОУН після зайняття Києва, здемаскувала німецьку політику супроти державницьких аспірацій українців, коли розстріляно сотки українських патріотів по всіх містах центральної України.

Однак в той час війни не можна було зараз усім українським добровольцям покинути німецькі військові частини; Роман Шухевич з деякими вояками з похідних груп наперед перейшов на Білорусь, щоб воювати проти більшовицьких партизанських частин, а від 1942 року вернувся з ними до Галичини, і всі вони зразу пішли в підпілля. Тоді почалася протинімецька акція Української Повстанської Армії в Галичині, щоб охоронити українське населення від сваволі німецьких окупантів, а також нападів більшовицьких партизанських груп.

Цим разом до УПА пішло в сто разів більше охотників, ніж у 1918 році до УСС. Діяльність ОУН, ідеї Донцова, діяльність українських товариств, українські середні школи, реакція на Картузку Березу й пацифікацію, а згодом події в Карпатській Україні — все це створило широкий україн-

ський рух, який переродив уже до самих низів українське громадянство Галичини, а також до якоїсь міри і Прикарпаття. Населення зрозуміло, що українці стремлять до власної держави, бо тільки вона може забезпечити не лише національні й політичні права, але й соціальну справедливість для всіх українців.

Цей стан є наслідком жертвенної праці ідейних священиків Української католицької церкви та їх родин, також великого числа діячів і працівників українських товариств і організацій і вчителів українських шкіл. Учні українських шкіл піддержували цю акцію поширювання національної свідомості і їх діяльність до всіх закутків Галичини. Вони опісля просякнули Волинь, Холмщину й Підляшшя, а 1938 році вони перейшли Карпати і помагали ставити опір наступаючим мадярським військам.

В часі війни дійшло до створення української дивізії *Галичина*. Українська провідна верства розуміла, що така військова одиниця може стати зародком української армії, бо зближався кінець війни. В той час ніхто не передбачував, що альянти підуть на свідому й цілеву співпрацю з Радянським режимом, щоб рятувати перед упадком цю червону імперію. Не тільки українці, але й інші народи не поділяли думки про такий оборот ситуації, тобто співпрацю альянтів з більшовиками. Всі народи ознайомлені з радянським комунізмом знали про його настанову знищити капіталістичний Захід. Ці народи знали також нужденність, фальш і облуду радянської системи. Ніхто не вірив у можливість співіснування цих двох систем протилежного світогляду. Тому більшість українців, навіть тих, яких братів або батьків знищили нацисти, пішли до Дивізії тільки тому, щоб набути модерний військовий вишкіл і дістати зброю до рук.

Після нещасливої битви під Бродами, багато дивізійників пішли зі зброєю в ліс, щоб піддержати боротьбу УПА проти більшовиків. Це була героїчна хоч безвиглядна боротьба, але українські патріоти думали, що краще згинуть зі зброєю в руках, ніж бути невільниким нелюдьської системи російського комунізму. Останні роки позначилися до

зросту національної свідомости серед українського народу в Галичині. Він став думати по-державницькому, а соціальну проблематику він відкладав на дальший плян. Прагнення духової і релігійної свободи довели українців до розуміння доктрини комуністичного імперіялізму, яка не може дати ні задоволення, ні щастя.

Зріст патріотизму в Галичині поширився на всі українські землі, бо куди б галичани не пішли, вони всюди голосили ідеї української незалежності й державности. Однак ця стріча в центральній Україні не завжди виходила на користь галичан. Українці-придніпрянці були більше софістиковані й практичні (М. Сосновський, 1974 : 298). Вольовий націоналізм не давав усіх відповідей ані на цілі, ані на методи відновлення української держави. Вони побачили у вольовому націоналізмі, що його в наплечниках принесли галичани з собою, багато непрактичностей і багато мільних і невластивих відповідей, яких аж ніяк не можна б застосувати на центральних землях України, де віддавна в містах є багато росіян і де є великі господарські й індустріальні комплекси. Як опісля написав у книжці «Український Націоналізм» Дж. А. Армстронг, галичани не були приготовані до розв'язування проблематик, які постали в Україні після повалення комунізму (J. A. Armstrong, 1980 : 282).

Ідеї Донцова були за абстрактні і не було в них практичного розроблення життєвих проблем, що на них чекала Наддніпрянська Україна.

Правда, це був дуже короткий і дуже небезпечний час зустрічі галичан з придніпрянцями на центральних землях України, бо на членів Похідних груп ОУН з Галичини чигали нацистські і більшовицькі опришки, щоб їх знищити та унешкідливити ширення українських державницьких домагань. Однак ця велика робота впала на врожайний ґрунт. Вона знайшла поважне число прихильників на Придніпрянщині; одні пішли з галичанами на захід з відступом німців, але багато більше їх залишилося в Україні, і вони продовжували державницьку роботу в підпіллі більшовицької дійсности.

Під час Другої світової війни, галичани Похідними групами ОУН, галицькою Дивізією і УПА поживали традиції боротьби за відновлення української держави. Хоч цим разом можливості відновлення нашої держави були менші, ніж під час Першої світової війни, сама ідея української державности набрала більше сил і живучости. Однак і цим разом західні альянти показали куди виразніше, що вони зацікавлені в збереженні російської імперії, без огляду на які-небудь ідеологічні сантименти. Альянти не тільки врятували цю комуністичну російську імперію, але зробили багато дечого, щоб її зміцнити.

## УКРАЇНЬСКА ЕМІГРАЦІЯ

Українська еміграція в діаспорі досить чисельна і до якоїсь міри вона матеріально забезпечена. За останніх 45 років, від закінчення Другої світової війни, вона повинна була здобути неабиякий політичний досвід у країнах нового поселення.

Саме більші скупчення нашої еміграції в Європі є у Франції (40 тисяч), Британії (20 тисяч) й Німеччині (10 тисяч), а далі в англосакських країнах, у США (понад один мільйон), при чому лише 100 тисяч прибуло від закінчення Другої світової війни, в Канаді тепер є коло пів мільйона мешканців українського походження, а близько 50 тисяч прибуло від закінчення останньої війни. До Австралії прибуло коло 30 тисяч нових українських емігрантів від 1948 року; із старої еміграції залишилися тут лише одиниці, яких можна порахувати на пальцях однієї руки. До часу приїзду нових емігрантів в Австралії не було українських церков, інституцій і шкіл. У Великобританії українці були добре зорганізовані, але їх число зменшується з огляду на брак українських подруж і виїзди. На островах Нової Зеландії залишилася може одна сотня українців.

У країнах Латинської Америки лише в Аргентині й Бразилії є більші скупчення українців. Менше українців є у Парагваї, а в інших країнах Південної Америки є менше число українців (Венесуеля) або одиниці. В країнах Південної Америки українці живуть віддавна і є добре загосподаровані, однак економічна ситуація в цих країнах є погана, тому тамошні українці не є багаті, а також вони не є громадсько чи політично активні. Виразнішим промотором українства в цих країнах є церковні чинники, передовсім Української католицької церкви, а останньо також УАПЦ. Українські емігранти в країнах Південної Америки є переважно селяни і брак більшого числа нашої інтелігенції там є головною причиною незадовільного розвитку українського шкільництва і громадської чи політичної зорганізованості. Тому тяжко говорити про більші українські впливи на

політику Аргентини, Бразилії чи інших країн Південної Америки.

В англосакських країнах, більше ніж у країнах Латинської Америки, українці є краще матеріально забезпечені, однак донедавна українська еміграція сильно відчувала незадовільний чи такий брак контакту з Україною. Від 1989 року дійшло до нав'язання потрібних контактів між еміграцією і народом в Україні. Паралельно з поживанням комунікації і зміцнення співжиття між українською еміграцією і краєм, виринули і поширюються державницькі аспірації серед українців в краю і на еміграції. Українська державницька проблематика стала більш актуальною, з огляду на великі зміни в сателітних державах центрально-східної Європи, також через державницькі рухи в балтицьких і кавказьких республіках Радянського Союзу.

Ми бачили фільми з рідного краю й чули при їх висвітленні про початок національного відродження в Україні і ми були заскочені скупістю новин про ці зміни в Україні в часописах, радіо й телевізії англосакських країн. В деяких часописах Австралії ми стрінули твердження, що західні держави не хотіли б бачити завеликого послаблення Радянського Союзу, бо, правдоподібно, така велика держава на сході Європи є потрібна й надалі для світової й європейської рівноваги сил. Про це ясно писалося в австралійському часописі *The Australian* 5-6 травня 1990 року, ст. 12. Ця стаття була передрукована з почитного журналу *The Times*. Рівновага сил була й залишилася важливим фактором для збереження миру. Сильний Радянський Союз є противагою Німеччині в Європі, а також Японії й Китаєві в Азії. Про це також писав один з творців американської повоєнної політики: *Порожнеча на просторі між Німеччиною й Китаєм є неприпустима...* (G.F. Kennan, *Memoirs*, 1950-63. 1972 : 101, 229-266; *The Cloud of Danger, Current Realities of American Foreign Policy*, 1977 : 216).

З огляду на вагу і значення англосаксів у міжнародній політиці загально, а в політиці супроти Радянського Союзу зокрема, вага і впливи нашої еміграції в англосакських країнах повинні бути дуже важливі, бо якраз діяльність україн-

ської еміграції в цьому напрямі могла б причинися до відновлення української держави. Це робили польські і чеські емігранти з дуже успішним вислідом у 1918-20 роках. З жалем треба ствердити, що ми не маємо людей з такими політичними здібностями, як жиди, поляки чи греки в США.

Відвідини США і розмови з тамошніми визначними і провідними науковими й політичними українськими діячами, заставила автора цієї публікації висловитися публічно на сторінках наших часописів про враження з української Америки. Зміст цих думок характеризує відношення і діяльність в ділянці української визвольної справи української еміграції не тільки в ангlosакських країнах, але мабуть і в усій діаспорі. Українська еміграція в різних країнах поза Україною часто називає себе *політичною*. Тимсамим, вона повинна займатися такою діяльністю, яка є сприйнятлива для інтересів українського народу. Знаючи добре обставини в країнах свого перебування вона повинна бути й фаховим дорадником українських чинників в краю.

В тижневику «Церква і Життя» була поміщена стаття автора про «деякі враження австралійського українця з побуту між американськими українцями». Подаємо деякі думки з цієї статті: *Я стрінув і говорив з деякими нашими провідними діячами Америки, а також я читав американську українську пресу, й мене дивувала, а часом навіть журила поведінка й вислови наших провідних діячів, які не були цілковито мудрі й державницькі. Мене журили більше, ніж ми про це знаємо в Австралії, прояви недовір'я, браку братолюбности, а то й ненависти земляка до земляка, партії до партії чи спільноти до спільноти. Мені казали, що наші політичні середовища, цебто бандерівці, мельниківці, угаверівці й уерденівці не тільки замало між собою співпрацюють, але вони часто й ворогують. Є фактом, що біля Українського Конгресового Комітету Америки (УККА), як центральної української політичної організації, постала ще друга централь українців Америки, і «хтось» робить старання, щоб українці не погодилися між собою. Є багато українців в Америці, які не застосовують Шевченкового заповіту*

*«Обніміте, брати мої, найменшого брата» й «І чужому на-  
чайтесь, свого не цурайтесь». Це все, мабуть, спричинила пе-  
ресадна й не зовсім продумана погоня за долляром і за мате-  
ріяльними добрими. При цьому однаково терплять і патріо-  
тизм і віра в Бога.*

В розмові з одним науковцем, членом НТША, впало твердження, що українська еміграція в США не має обду-маної програми і жодна українська політична партія не має ясних плянів і пропозицій для видвигнення їх в Україні, на випадок упадку більшовицької імперії. Більшість цих партій живе передовсім спогадами про часи Другої світо-вої війни. Наші провідні політичні діячі не розуміють суті тих змін, які зайшли в світі, а передовсім у Західній Європі. Там поодинокі держави стають щораз більше від себе взаєм-нозалежні; там родиться в новій формі й суті Європейська спільнота.

Важливою проблемою провідної верстви українців в США є часто дуже мале обізнання із поважною світовою політичною літературою. Українська американська мода ви-магає багато образів українських мистців на стінах своїх домів, а при цьому або маленька бібліотека, або зовсім брак поважних книжок.

В США можна дуже багато навчитися, доброго й злого. Широкий і практичний погляд на світ, це добрі прикмети американської вдачі. Американські українці повинні б їх знати і практикувати в їхній діяльності для відновлення української держави. Матеріялізм і зарозумілість є засадни-чо злими прикметами, особливо там, де вони є або примі-тивні, або безпідставні.

Річ ясна, що в США ми маємо дуже багато жертвенних, розумних і патріотичних українців. Вони зорганізували і провадять наші важливі установи і громадське життя. Але бракує молодих, замінити старших, бо вони заслужили на відпочинок. Українська еміграція в США є чисельна і си-льна і вона легше, ніж менші українські еміграційні спіль-ноти знайде спосіб, щоб продовжувати українське життя в США.

Було б добре, якщо б в найскорший час наш світовий провід зробив докладну й потрібну аналізу стану й проблематики української еміграції не тільки в США, але в усій діаспорі й почав перепроводжувати конечно потрібні заходи для збереження, зміцнення й дальшої її діяльності для добра нашого народу. Наша еміграція в США є спеціально важлива тому, що вона є найстарша або чисельна, але вона може бути найбільш впливова сила українського народу поза межами України. Українські скупчення в США можуть відігравати важливу роль та вплив на світову політику потужної держави, якою є США (*Церква і Життя*, ч. 45, 1989).

Однак наші зовнішні зв'язки, особливо української еміграції в США, не віддзеркалювали тих новин з України, які постійно мінялися і майбутнє нашої нації ставало щораз більше актуальне. Не найкраще малися справи українсько-жидівських взаємин, особливо в англосакських країнах. З цього в нашому сіднейському часописі «Вільна Думка» появилась коротка стаття автора цієї публікації про актуальний трикутник українсько - англосаксько - жидівських стосунків, для вияснення важливості цього трикутника у нашої державницькій проблематиці. Передаємо думки автора, висловлені в цій статті: *...мід час розмов у США, я багато разів чув думку, що немов би українська визвольна справа має малі успіхи тому, ... бо проти українців є жиди, а вони мають величезний вплив на американську закордонну політику. Сказавши другими словами: нібито жидівська ворожнеча до України й українців є причиною неприхильности американської політики супроти незалежности України й малого успіху УККА... На мою думку, цей підхід і таке розуміння проблематики державности України є не тільки помилкове, воно є шкідливе й може звести цю проблематику на манівці.*

Поперше, я дуже коротенько обговорю справу так званих великих впливів жидівської «лоббі» на американську політику. Справи не представляються аж так просто, як дехто хоче пояснити жидівські чи ізраїльські впливи в США. Сьогодні жиди, згідно Ізраїль, мають вплив на політику Америки, але це є головно з причини великої потреби се-

*редньосхідної нафти. Середній Схід через потребу безперешкодного допливу нафти, є найважливішим стратегічним простором, ради котрого — США й Європа готові провадити війну.*

Без допливу нафти увесь Захід є на протязі дуже короткого часу економічно спаралізований. Тому, що на Середньому Сході Ізраїль має найсильнішу й модерно озброєну армію, він є в дійсності американською базою для оборони всього середземноморського обшару.

Англісець Джон Галаггер писав у своїй науковій праці, що жида стали добровільно гурками (наємними вояками) для оборони нафти на Середньому Сході (J. Gallagher, 1982). Сьогодні в цьому обшарі не може ніякого більше, крім Ізраїля, числити на поміч і оборону. Отже, не з погрібний Ізраїль, але є потрібна нафта.

Що так є, легко доказати на підставі жидівської голокост - літератури, котра твердить, що англосакси нічого не зробили ані в 1938 році, ані під час війни, щоб урятувати якесь більше число жидів. Їм грозила загибля й тоді німці, мадяри й поляки просили й пропонували; *заберіть собі наших жидів*. У липні 1938 року відбулася конференція, де німці й поляки запропонували Америці, Англії і Франції, щоб вони забрали і переселили до себе або до Палестини, Мадагаскару чи Австралії, жидів. Ця конференція не принесла жодного вислідку, бо всі західні держави перед Другою світовою війною відмовилися прийняти й переселити жидів.

Коли на Захід дійшла вістка, що німці масово стріляють і душать газом жидів у концентаційних таборах, за ініціативою Світового жидівського конгресу, 19. 4. 1943 року відбулася конференція в Бермуді. І знову західні держави практично нічого не зробили, щоб врятувати жидів, хоча б через бомбардування концентраційних таборів, як просили жида. В 1944 році мадярський регент Горті запропонував вивіз мадярських жидів до Палестини, але тоді також альянти відмовилися прийняти жидів. Про повищі факти є багата література, загально охоплена тематикою *жидівський голокост*. Деякі жидівські автори твердять, що альянти є

співвинні за величезні втрати жидів під час Другої світової війни.

В розмовах і кореспонденції з провідними жидами в Австралії, на питання, чи в інтересі жидів є сильна російська імперія, була відповідь, що це міг би бути загибель Ізраїля. Іншими словами, в інтересі жидів є слабша, не імперіялістична Росія.

І якщо сьогодні хтось ширить вістки, що жиди є на перешкоді відновлення української держави, то це є умисне-ва зла інформація, хіба на те, щоб не вказати, звідкіля виходить ініціатива неподільності російської імперії.

У теперішній час ми маємо право вимагати від провідів СКВУ й УККА, спеціально тепер, коли назріває можливість на звільнення українського народу й на постання нової системи у всій Центральносхідній Європі, щоб проводи наших найвищих і найсильніших організацій, у їх зовнішній діяльності провадили політику в стилі Л. Падеревского й Т. Масарика, коли вони 75 літ тому робили старання на відзискання державности для Польщі й Чехословаччини. Це доказують книжки про тих державних мужів, що з перекладах на англійську мову є в кожній університетській бібліотеці.

Ми маємо право вимагати від Управи УККА допровадити до цілковитого об'єднання всіх українських сил Америки й почати говорити з американським президентом з точки сили. Це наступить лише тоді, коли всі українці будуть солідарними й стануть у проводі нового Бльоку народів Центральносхідньої Європи, що буде узягяднювати потребу сильної організації держав на просторі між Німеччиною й Китаєм. Про це я вже дещо писав у 1984 році в *Українському кварталнику* (Ukrainian Quaterly, 1984:382-8). Українці можуть дати пропозицію Об'єднаній Європи від Атлантику по Урал, що буде мати за підставу ідеї вольности й справедливости для всіх народів без імперіялізмів, дебо без визиску однієї нації другою. Мені здається, що Б. Єльцин більше ніж М. Горбачов, має візію такого європейського союзу.

Завданням проводів СКВУ і УККА є звернути увагу Америки, що сьогодні вже непотрібно далі вкладати білльйони американських доларів у Ізраїль, а більшу частину цих грошей треба вкласти в економіку Центральнoсхідної Європи. При цьому й у відбудову України, щоб забезпечити розвиток нової системи організації Європи, що запевнить її господарську й політичну відбудову, а через це і стабільність в Європі й Азії.

Про не зовсім здорові відносини в українському громадському житті Америки писав також Д-р Б. Цимбалістий у циклі двадцяти статей на сторінках «Свободи» у 1988 році. З його статей видно, що в Америці панує громадсько-політична пасивність українців, що журить наш провід. Автор вважає, що в Канаді самі обставини, тому що вони жили компактно й не мали іншого виходу, заставили українців брати активну участь у політичному житті, коли США цього примусу не має, й це подегше українцям у Сполучених Штатах Америки втечу від участі в політичному житті. Цимбалістий вважає, що участь і успіх канадських українців у політичному житті є однак ще заслабі, а тільки через брак активності свідомих українців, що хотіли б діяти більш софістиковано в політиці. Що самі українці не хочуть брати участі в політичному житті США, є причиною, чому вони не є заступлені в кермі державою, а замало беруть участі в федеральній політиці. Українці не люблять багато виснажуватися, напружуватися й воювати, коли при меншій натужі, вони можуть зайняти менше впливове становище в суспільній структурі країни, у котрій вони живуть. Загал українців уникає від напруженої й вельми відповідальної праці. Крім цього, політичне життя, ідеалом якого є поступування Принца Макіявеллі, є не по душі українського характеру й філософії життя.

Однак це є тільки одна, краща сторона медалі, бо друга сторона показує інші причини, чому українці не беруть участі в політиці. Багатьом українцям бракує відповідної особистої й політичної культури й оглади, зарадності й софістичації. Одні українці не хочуть більше напружуватися, а другі, а це може бути більшість еміграції, не мають досить

сили й освіти, щоб брати участь в політичній роботі. Назагал сильний і зарадний індивід є готовий займатися різними справами, бо йому є легко поборювати труднощі й щось від себе дати; слабкий і бідний не має що дати, і він утікає від таких обов'язків, де потрібно не тільки про себе, але про цілу спільноту думати й дбати. На жаль, звичай нашої більшості є йти по лінії найменшого опору, це є традиційна й характеристична вдача, яка різниється від постави повної визову, ризику й відповідальності. Виглядає так, що більшість українців, коли навіть перенесена за океан, вона не покидає селянської філософії життя; вони не вміють переборати добрих прикмет з англосакської філософії, яка є придонницька й агресивна.

Під сьогоднішню пору, хоча фактично вже майже немає селянської верстви в Україні, однак українська більшість ще не зовсім пірвала зв'язок з селянською філософією життя, хоч деяка частина пішла жити в місті, де живе верства, що думає, розпоряджає й керує. Ми є свідками великих соціальних перемін в Україні, коли тут починає витворюватися новий тип українця, котрого представляє І. Багрянний в «Морітурі». Цьому українцеві не вистачає сама краса й сентиментальність самого *саджа вишневого коло хати*, але він потребує модерної науки й технології. Зі знанням витворюється zarazом почуття сили, а далі й відповідальності. Витворюється в нас поволі стан людей, які починають критично думати; вони мають почуття відповідальності й можуть керувати. Ми стверджуємо, що міста, передовсім у Західній Україні, українізуються.

Цей перехід міст в українські руки пішов скорше в західних частинах України, тому що головна частина давнього неукраїнського населення, жиди й поляки, виїшла зі західньоукраїнських міст. В меншому ступені це случилось також і на центральних чи східних землях України, й тому та верства, що думає, керує й має відповідальність, є в більшості ще замало українізована; вона повністю не відчувала лояльності ані до села, ані до української державности, бо на ділі, її більшість залишилася заступниками колоніальної системи в Україні.

Повища аналізу сил і слабостей української нації є добре знана не лише нашим сусідам, але також і всім ворогам української державности, що використовують її непригожі обставини, для їх власних цілей. Вони стараються перешкодити державно-творчим намаганням українців і витворити серед нас зневіру, та зупинити або спаралізувати всякі державно-творчі ідеї та почини.

Однак на нашу думку найбільшим недомаганням українців і їх державницького руху є брак конструктивної постави до будучини. Вона передовсім вимагає роблення ближчих і дальших, ширших і більш загальних, вузких і більш деталічних плянів і програми для української держави та її структури. Після предложення перших плянів, повинна прийти широка й ділова дискусія, що захопить уяву й активізує весь український нарід. Однак, на жаль сьогодні є ще стан за великої байдужості до проблематики української державности. За часто українці, навіть ті, що називають себе державниками, не роблять докладних плянів, ні відносно наших цілей, ні відносно нашої політики. Вони за часто, здається, керуються моттом української народної пісні: *...а Купер'ян каже, якось то буде!*

На нашу думку, однією з головних причин, чому українці є замало заступлені в політичному житті української діаспори, як вже було сказано, є селянська філософія, про котру писало багато різних авторів, яка є подібна в різних народів, не тільки Європи, але й Азії (Edit. A. Landsberger, 1974; J.F.C. Harrison, 1984; Edit. M. Park-Refield, 1962; E.M. Rogers, 1969; H.H. Tiltman, 1936; R. Redfield, 1960; T. Shannin, 1971; Th. Wright, 1968). Однією з характеристичних цих селянської філософії є нездібність й неохота селянина вставити себе в положення, або грати ролю когось іншого, спеціально вищого. Селянин, або його наслідник в Америці не любить грати ролі Принца, як вимагав Макіявеллі, й це очеркнення, можливо, буде краще об'яснювати причини малої української активності в суспільному й політичному житті. Слушно радить Б. Цимбалістній, що українське суспільство повинно старатися відмалку виховувати і привчати нашу молодь з любові й почутті обов'язку до громадської

й політичної роботи, бо виховання це другий характер людини.

Статті з критичними заувагами я написав після мого четвертого побуту в США, бо мене журив стан української визвольної думки у центрі вільного світу, що для нас є сьогодні Америка. Мені видається, що я бачу кризу в нашому політичному житті. Мене тимбільше затривожив цей стан, бо під час мого останнього побуту я стрінув на сходинах НТШ в Нью Йорку гостя з України, Олесь Бердника, й я чув його думки про стан в Україні й про його думки на наші вигляди на будучність. Мене дещо тривожив його ідеалізм, бо мені видавалося, що, з однієї сторони, край не зовсім розуміє стан нашої еміграції й як думають і чим керуються сильні цього світу на Заході в їх політиці, з другої сторони, Олесь Бердник висказав деякі погляди на волю й вольності, й мені видавалося, що він апробує навіть сваволю й брак самодисципліни, без повного розуміння потреби стабільности, саме якраз у такій стратегічно важливій частині Європи, що нею є сьогодні територія України.

В додатку я чомусь стало порівнював українців США з українцями в українському Римі. Звичайно, або просто з Римом я летів до Америки, або з Нью Йорку чи з Торонто, через Лондон, Париж чи Мадрид я летів до Риму, де я відвідав усі наші інституції, й де я мав особисті зустрічі зі всіма провідними українцями, почавши від нашого Патріярха Йосифа, через архієпископа Марусина, а скінчивши на добрих сестрах у гостелі при піяцца Мадонна деї монте.

Кожен раз мене вражали два різні лиця українця, того з США й того з Риму. Це були немов два зовсім інші люди. Навіть деякі українці з США в Римі мені видавалися, що вони дещо інакше поведяться, як українці жителі Вічного Міста, з Австралії чи з Європи. Може українці з США були більше практичні, але мені видавалося, що декотрі з них є дещо по дрібному практичні, в них було менше візиї чим в українців з Риму чи навіть з Канади. Українці в Римі привикли стрічати багато відвідувачів з різних континентів і з різних країн і вони могли порівнювати різні народи й різні характери; вони менше журилися матеріяльними справа-

ми, вони майже ніколи про них не говорили. Тому українці в Римі є більшими державниками-соборниками, бо вони не дивляться на людей і на світ через дрібно-матеріялістичні окуляри. Мимоволі нагадувалися мені часом казки про подорожі Гюлівера, раз до країн великанів, а другий раз до країн ліліпутів. Мене застановляв факт, чому багато наших приїжджих земляків з США, або за багато жили способом свого українського американського гетта, або вони жили за багато ментальністю нижчих або середніх суспільних громад Америки. А при цьому вони майже не знали — вони були чужими — до способу життя провідної американської верстви. Про її життєву філософію я читав у книжках різних американських (R.W. Emerson, 1899); англійських (G. Gorer, 1945); чи європейських авторів (H. Keyserling, 1928). Я стверджував факт, що назагал українці в Австралії мали більшу можливість і нагоду стрічатися з провідними людьми країни, чим мали наші земляки, до пересали демократичних США або Британії. Під цим оглядом, українці в Австралії живуть у більше подібних обставинах, як українці в Канаді й Новій Зеландії. В цих країнах до цієї пори ще не витворилася аристократична елітарна верства, що тільки зі себе видає тих, що правлять краєм. Я ствердив, що більшість українців у США американізуються скорше, бо вони легше входять до всіх нижчих і середніх шарів американського суспільства, а з-поміж одного мільйона дотеперішніх емігрантів до цієї пори є ще мало тих, що ввійшли до американського естаблішменту, що живе іншою ментальністю, маючи філософію тих, що правлять державою. Про ці проблеми давніше писав Волтер Ліпмен, коли він згадував жидів і ірландців, що старалися проламати дорогу до *воспівського естаблішменту*, яку вони досягнули доперва в двадцятому столітті (R. Steel, 1980: Walter Lippmann and American Century).

Коли ми тепер застановляємося над будучністю й розвитком великої більшості української еміграції в США, ми часто стверджуємо, з однієї сторони, або занекання великого українського ідеалізму, що базується на національній свідомості й на приналежності до українських церков, або, з

другої сторони, перехід до витвореного гетта, що живе відрубним життям від американської більшості. Мешканці цього гетта живуть українським життям, як суспільним, так і політичним, яке замало віддзеркалює американську політичну дійсність й через це вони мають малий вплив на її творення. Засаднича різниця між українцями й жидами в США є та, що українське гетто є щільно замкнене в собі й є цілком відсепароване від протестантського прагматичного естаблішменту, тоді коли жидівське гетто має зв'язки з воспівським естаблішментом через багато спільних інституцій і організацій економічного, політичного чи масонського характеру. Проблемою українського проводу в США є факт, що доперва від закінчення Другої світової війни виразніше почав витворюватися український естаблішмент, який якщо не в цілості, як жидівський або ірландський естаблішмент, почав входити в американський воспівський естаблішмент, який якостево вже не був гірший від нього, хоча він ще вповні не мав тієї економічної бази незалежності, що її цілий час має американський протестантський естаблішмент, що є дуже важливим фактором у американській дійсності.

Витворення матеріально рівновартісного українського походження естаблішменту, ще очікує часу коли він надійде й в США, тоді й українці будуть мати більший вплив на американську політику. Цей час є однак пов'язаний з розв'язанням українцями такої програми для цілої Центральносхідної Європи, що погоджувала б модерні інтереси української нації, актуальні для 21 століття, з державними інтересами США. Найбільшою до розв'язання проблемою української еміграції є випрацювання такої далекопродуманої й софістикованої суспільно-політичної програми для Центральносхідної Європи, що узгляднявала б всі інтереси України в 21 столітті. Тепер, коли ми є свідками творення в Західній Європі нового об'єднання всіх європейських держав, що, з однієї сторони, буде виключати давньої форми імперіялізм, цебто визиск одного народу другим народом, з другої сторони, створення системи, що забезпе-

чить національну і культурну автономію навіть для найменших народів, таких як баски чи андорці.

Під теперішню пору українці на еміграції наразі ще не показали, що вони мають відповідний провід, що готов так попровадити український нарід, щоби він потратив знайти йому відповідне і властиве місце в такій важливій стратегічно частині Європи, якою сьогодні є Україна.

Ми вийшли і пройшли часи народництва, коли нас задовольняли слова: *Цвітка дрібная молила пеньку, весну раненьку...* Ми пройшли часи просвітянщини, а навіть УВО й ОУН. Тепер, коли ми доходимо до кінця 20 століття, коли ми стверджуємо, що всюди у світі, а передовсім у Європі зайшли великі зміни, ми мусимо бути свідомі, що ми знаємо куди ми далше хочемо йти. Двадцять перше століття вимагас від українського проводу, як модерної програми, так і софістикованої дії, щоби забезпечити для української нації слушне й справедливе місце в модерній Європі. Теперішній час вимагас далекозорих і яснодумаючих провідників, які розуміють дух теперішнього часу й потребу мудрих і софістикованих дій, що забезпечуть українському народові гарну будучність після всіх тих жорстоких терпінь, що він їх перепис під час польської панщини і російського Сталінізму, після псевдо-судів, саджання на колі і плянованого голоду і смерти українських патріотів, селян, їх жінок і невинних дітей. Для українського народу після його Голгофи прийде Воскресіння. Є питання, чи український провід відчуває на нього положену відповідальність, чи він бачить й знає дороги і способи, як він має провадити нарід до світлого завтра, щоби поконати перешкоди, що їх і сьогодні ще роблять росіяни та їх приятелі на Заході.

Сьогодні більше, як колинебудь, світ вимагас від українців, не так кількості, як якості, не бунтів і повстань, а конструктивної й глибоко продуманої та софістиковано-проведеної дії, а це може довершити лише високо культурний та ідейний й просякнутий глибокою вірою в справедливість нашої справи, та освічений блиском візії будучності український провід.

Також сьогодні більше, як колинебудь у минулому, коли залежатиме бути чи не бути українській нації, кожний українець і українка мусять бути свідомі Франкового заповіту: *Кождий думай, що на тобі мільонів стан стоїть, що за долю мільонів мусиш дати ти отвѣт.*

Чи ми маємо відповідний, відповідальний і потрібний провід, докажуть наші провідні люди тим, подібно як це доказали в минулому І. Падеревські, Т. Масарик, З. Бжезінські чи З. Кіссінджер, коли вони, як водиться в чужинців, або самі виготовлять, або подбають, щоб виготовили наші науковці, модерну й софістиковану програму й політику на будучність, яка буде логічна й справедлива, й яка буде відповідати духові часу, що її вимагає 21 століття.

Конструктивний підхід до творення нових способів розв'язки будучности, це одна з слабших сторінок українського характеру, що можливо має щось спільного зі селянською філософією, характеристичною ціхою для способу думання й поведінки більшости українців. Освіта, виховання й окруження потраплять змінити український характер, бо ці переміни в національному характері й філософії життя будуть залежати до якоїсь міри від зайняття й професій українців, що в свою чергу вплине на переміни у підході до державницького способу думання й поведінки, що під цю пору, ще не є в ясно викристалізованій формі.

Балачки про ворожість жидів чи про *темні сили*, що змовилися проти української держави, це тільки одні з доказів про брак зрозуміння проблематики української вільної боротьби, як в Україні, так і на Заході. Це також до якоїсь міри й доказ незнання характеру й філософії життя народів західних держав. Слабістю українського проводу, як в Україні, так і на чужині, є відносно мале розуміння міжнародної політики загалом і засад цієї політики супроти російської імперії зокрема.

У великій більшости західні держави Європи й США мають незацікавлений і багателізувучий погляд і відношення до народів центральносхідньої Європи, а вже передовсім супроти українців (Geir Lundestad, 1978). Український провід вже за часів Б. Хмельницького, коли в Україну приї-

хали посла О. Кромвеля, щоби шукати союзу проти католицьких держав, не вмів заїмпонувати висланникам Заходу. Вистачить прочитати характеристику Хмельницького, що її передає за П. Кулішем, і другими Михайло Грушевський в *Історії України-Руси*, щоби зрозуміти, що його постать, як і постаті інших слов'янських провідників, з якими стрічалися англосакси, не могли заїмпонувати обчисленим, софістикованим і гордим англійцям, а навіть німцям (М. Грушевський, 1957, 9 (2)). Є добре знаний погляд німців, повний погорди, на слов'ян та їх господарку. Характер, господарка, зовнішня культура, філософія життя й поведінка англійців і німців є драстично інші від слов'ян.

Спеціально українці в останніх століттях мали дуже мало державницько вироблених людей, які знали й розуміли англосакську культуру й історію, включно з їх світовою політикою. Англосакси не цікавилися українцями, бо вони як практикуючі утілітаристи, цікавилися тільки тими народами, з котрих могли щось скористати, а вони не бачили можливості користи з українців. Коли в 19 чи 20 століттях англійці хотіли використати донецьке вугілля і залізну руду (Юзівка), чи галицьку нафту, вони говорили з губернаторами Росії чи Австрії, а не з українцями, на землях яких лежать ці багатства. Англосакси й німці мали і мають засаду числитися тільки з силою. Українці не мали сили і тому вони були нецікаві для англійців. Перед приїздом до Австралії ми самі мало знали про англійців і їх філософію життя; ми не знали чим вони різняться від слов'ян, а чим від німців і французів. Ми не розуміли, що було причиною їхнього великого життєвого успіху та їхньої потуги. Про ці проблеми українці мало писали, а в нас назагал був поширений дуже виідеалізований образ англійця й американця. Назагал українська література є небагата творами, у котрих дискутується антропологія й психологічні характеристики різних народів і рас. Давніше ми рідко мали можливість читати українську книжку, в котрій автор характеризував би, наприклад, англосакських канадців і з'ясовував би різниці характерів та порівнював би різні філософії життя. В нас є мало книжок, де аналітично й критично

дискутується український характер і порівнюється його з характерами інших слов'ян, а також з філософіями життя ангlosакських, германських чи романських народів. Дуже рідко подорожуючі українські науковці старалися проаналізувати подібності й різниці між українцями й другими народами світу.

Найважливішою причиною слабости українців загально, а української політики спеціально, є наш великий брак висококваліфікованих фахівців. Ми не маємо передовсім фахівців до політики, бо ідейних українців ніколи не брали до дипломатичних шкіл. Український характер є засадничо за щирий, а замало він є політичний. Однак українці є нарід надзвичайно здібний, якщо б наші люди дістали належний вишкіл і образування, вони потрапили б дуже успішно провадити політику, як англійці, і як сам принц у Макіавеллі. Якщо б українці мали заступати дійсні інтереси нашої нації, не було б проблеми знайти добрих українських політиків. Адже ж народна приповідка каже: *Не святі горшки ліплять*.

Українці потрапили бути знаменитими акторами, тому вони могли б грати і відповідні ролі в інших ділянках, якщо би цього вимагав час і потреба. Навіть українська чуттєвість, вбрана у відповідну упряж, була би хосенною в дипломатії. Українці — це великий і здібний нарід, у ньому є різні вдачі й характери, також і такі, що можуть бути не тільки добрими дипломатами, але й здобувати нагороди Нобля.

На протязі нашої історії українці часто грішили браком національної солідарности. Це було головню з тієї причини, що в нас не було ще належно розвиненого почуття й поняття приналежности до української нації. Пересдовсім від Першої світової війни цей стан почав сильно мінятися; спеціально відколи галичани почали відвідувати частіше центральні українські землі, а придніпрянці почали пізнавати галичан та їхні ідеї національної державности й соборности. Ще більше почало зростати почуття національної солідарности від Другої світової війни. Навіть у часах Сталінського режиму, мимо того, що багато росіян і других

національностей, володіючи українською мовою, зловживали довір'ям українців, як це пізнав Е. Коновалець, який вірив кожному, про котрого він думав, що він є чесний українець. Зростові національної солідарності найбільше допоможе освіта, а передовсім пізнання нашої правдивої історії, яку до цієї пори наші сусіди старалися фальшувати.

Чорнобиль також сильно причинився до зросту національної солідарності. Її об'яви почали щораз більше зростати серед галичан і серед придніпрянців. Доказом цього є збірки і висилки грошей, передовсім ліків від українців цілої діаспори для жертв радіаційного нещасливого випадку в Чорнобилі. Останні події причинилися не тільки до організації алегоричного живого ланцюга між Києвом і Львовом, але до безперестанного зросту почуття національної свідомості й солідарності, не тільки у всіх країнах поселення української еміграції, але й на немилосердно переслідуваних землях України, де ворог старався знищити весь зародок української державницької думки й національної суверенності.

В усіх англосакських країнах поселення українців, в тому також в Канаді, наша, подібно як і більше чисельна польська еміграція, не зуміла здобути впливу на закордонну політику господарів і зробити її більше прихильною для нашого народу, як це зробили жиди. Це сталося головню тому, що ні українці, ні поляки не вміли створити спільного політичного блоку з іншими не англосакськими меншостями, як це писав М. Сосновський (Між Оптимізмом і Песимізмом, 1979 : 480). Організації таких блоків перешкождали люди, які для цього завдання працювали серед нас (Б. Цимбалістий, Тавро Бездержавности, 1982).

## ПОСТАВА Й ПОЛІТИКА АЛЬЯНТІВ ДО ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНЬОЇ ЄВРОПИ

Мабуть найбільшу помилку робили українці під час Першої, а також і під час Другої світової війни, коли вони думали й прийняли як дійсність, що всі інші народи, а передовсім творці світової політики, думають тими самими категоріями й базують свої думки на таких самих критеріях, як думали й думають українці, які самі у великій більшості ще не позбулися селянської філософії життя.

Тим часом засади політики великих потуг, колоніальних та імперіялістичних держав, були і з цілком інші, як тих народів, які змагаються за державну незалежність. Особливо була критикована політика Англії багатьма народами й державами. Вони бачили нечесне поступування Англії, яка піддержувала спори однієї нації проти другої і в цей спосіб вдержувала домінуючу роль (R.W. Emerson, 1899), Англійська політика була дуже подібна до пропозицій Макіавеллі, бо в Англії політику провадили люди (1), які мали великий досвід і традицію в своїй професійній діяльності, а також (2) засади англійської філософії життя англійських політиків були дуже зближені до політичних пропозицій Макіавеллі (F. Raab, 1944).

Від давніх часів, засадою англійської політики була рівновага сил. Сама Англія не брала участі в ніяких спорах континентальних держав, але вона залишалася арбітром і вирішувала, як європейські держави повинні жити між собою. Крім цього ще до часів Першої світової війни між Англією і США було порозуміння й договорення, що між обидвома державами є більше спільних, ніж спірних інтересів, що між ними крім спільної мови є ще багато спільних зацікавлень, традицій і подібностей культури, тому в минулому між ними все існувало так зване «спеціальне взаємовідношення». Останній раз застосування цього спеціального взаємовідношення ми бачили під час Фалкляндської війни Англії проти Аргентини. Мимо доктрини Монроє про спільність інтересів держав американської гемісфери, США стали беззастережно по стороні Англії й тим перерішили

англійську перемогу. В засаді, доктрина Монрое мала запевнити невмішування європейських держав, отже Англії, в справі американських держав, тому США повинні були стати по стороні Аргентини, бо Фалькляндські острови є в орбіті американського континенту.

Багато неанглосакських континентальних обсерваторів при різних нагодах стверджували, що в політиці Англія не все поступала, як країна порядних, чесних і словних джентельменів, тому Великобританію називали перфідним Альбійоном. Англійці звичайно мали детально вироблену політику, яку професійно виготовляло міністерство закордонних справ. Будучи майстрами закордонної політики, англійці були найважливішими вчителями в майже всіх американських високих школах та інституціях. Англійська опінія й спосіб думання були міродайними в американській політиці, спеціально супроти європейських держав. Однак від кінця Другої світової війни справи почали скоро мінятися, як про це писав Дж. Ф. Кеннан, бо американці перебрали провідну роль в світі й почали самі творити й провадити вже свою власну політику в Європі (G.F. Kennan, 1972). В США знайшлися дорадники, вчені й вчителі, такі як Г. Кіссінджер, З. Бжезінські, А. Улям та інші, які вже не були британського походження й вони почали формувати і формулювати нову, більше незалежну американську політику в Європі. Ця політика була під багато меншим впливом Англії.

Ці переміни приходили ступнево від Другої світової війни, а вже велику переміну бачимо від каденції президента Дж. Буша, який присвячує більше уваги об'єднаній Німеччині, як осередковій опертя для американської політики в Європі. Ці зміни, очевидно, не могли подобатися Британії, але життя йде вперед і прагматичні американці числяться з силою, а нею є економічно найсильніша в Європі, сама Західня Німеччина.

Писали колись історики, що для англійців Європа кінчалася в західньому французькому порті Кале. Можливо, що це перебільшення мало сказати, що Англія не була зацікавлена європейськими справами, а тільки миром. Зацікав-

лення рівновагою сил Великобританією було тільки з огляду на торгівлю. Після вступлення Британії до Європейського Спільного Ринку бачимо деякі зміни в способі думання британців. Виглядає, що англо-американське «спеціальне відношення» починає переорієнтовуватися на багатокутну співзалежність і взаємовідношення.

Перегляньмо думки кількох авторів, які в своїх творах висловлюються про спосіб думання й напрямні англосакських політиків супроти європейських проблем загалом, а до проблем центрально-східньої Європи зокрема. Це покаже нам брак розуміння англосакської політики супроти східньої Європи, а при цьому й до проблем України, до якої англосакси в минулому не виказували щирого й серйозного наставлення. Як сказано передше, англосакси виключно керуються вирахуванням, утилітаризмом і прагматизмом, тому вони цікавляться радше тими, які мають вплив на історію

Сьогодні положення англосаксів дещо змінилося. На арену історії виходять такі народи, як китайці, японці чи корейці і вони вже почали займати конкуренційні місця в продукції, промисловості і торгівлі. В цих обставинах англосакси стараються якнайдовше зберегти своє *статус кво* і, маючи перевагу в технології, а також в доставі дешевих сирівців, вони без великого труду вдержують найвищий життєвий стандарт.

Теперішня англосакська політика під проводом США виказує заінтересування в створенні європейського союзу взаємозалежних держав включно з Німеччиною і Радянським Союзом. Такий об'єднаний європейський комплекс мав би мати не тільки закордонну, але й економічну й валютну політику. Через об'єднання й витворення взаємної залежності, провід США сподіється, що ані Німеччина, ані Росія не будуть представляти небезпеки для народів — членів європейської спільноти. Це дасть можливість довершення Об'єднаної Європи, яка буде простягатися від Атлантику до Уралу, як це передбачував Чарльз Леголь.

Донедавна засаднича політика альянтів, переловсім Великобританії й США була керована національними чи дер-

жавницькими інтересами, а ними було дотепер збереження миру через рівновагу сил, без огляду на справедливість для поодиноких народів.

Як уже було сказано, клич В. Вілсона, 8. 1. 1918 року, був лише вигідною відповіддю на демагогічні кличі комуністів, і цього заклик не думали дотримуватися англосакси ані для народів австрійської, ані російської імперій. США, а ще менше Британія і Франція, які мали колонії, не думали придержуватися обіцянок вдома, а відкладали їх виконання аж до часу після Другої світової війни.

Відносно України ці кличі не впроваджено в життя з двох головних причин: поперше, альянти були переконані, що сильна російська, навіть червона, імперія є потрібна для рівноваги сил і стабільності в Європі й Азії, бо вже тоді піднімалися голоси про *жовту небезпеку*. Подруге, деякі політики альянтів уважали, що український нарід ще не був дозрілий, щоб мати свою державу. Такі думки про українців домінували в анлосакських країнах. Від довшого часу українців уважали малоінтелігентними, простими чи селянськими. Навіть після Другої світової війни в Канаді середники масової комунікації часто представляли українців як простих і примітивних. Ці методи пропаганди в дечому нагадують нацистські балачки про жидів.

Професор історії стейтового університету Фльориди, В. С. Маматей, в своїй науковій праці про відношення США до центральносхідньої Європи під час і після Першої світової війни дає дуже глибоку аналізу американської політики того часу. В під-заголовку він каже, що *це є студія Вілсонської дипломатії й пропаганди не тільки супроти центральносхідньої Європи, але передовсім і відносно російської імперії*. Коли ми студіюємо зміст його книжки про політику президента В. Вілсона, нам стають ясними два факти: Вілсон проголосив своїх чотирнадцять точок, де між іншим говорить про самовизначення поневолених народів, робить це головно для пропаганди, щоб протидіяти більшовицьким впливам серед недержавних народів Європи. Далше, нам також стає зрозумілим, що це самовизначення народів не було подумане ні для українців, ні для інших на-

родів російської й австрійської імперій. Маматей твердить, що В. Вілсон хотів зберегти обидві ці імперії в цілості для рівноваги сил і стабільності в Європі (V.S. Mamatey, 1957).

Цей з походження чех, історик, є прихильний до українців і їх визвольної боротьби. Дуже часто він обговорює польсько-українські стосунки і згадує про привілеї поляків в австрійській імперії, що були куди більші, як їх мали чехи й українці. В своїй книжці автор докладно описує успіхи дипломатії Т. Масарика для визволення Чехословаччини через його впливи й знайомства в Лондоні й Вашингтоні. Успіхи поляків І. Падеревського й Р. Дмовського були не менше важливі й заслужені для відновлення Польщі.

Маматей звертає увагу на недипломатичний крок українського уряду через неfortunne призначення Мирослава Січинського, того що вбив польського губернатора Галичини, як українського делегата на Конференцію Середньо-Європейської Демократичної Унії, бо це викликало застереження і протести супроти українців і їх визвольної справи. Дальше Маматей наводить опінію шефа американського Стейт Департменту для справ Близького Сходу, А. Г. Патнея в справі українців, де той твердив, що українська визвольна справа є винаходом Австрії, тому він ставився вороже до неї.

Про французьку місію до уряду УНР, Маматей пише, що завдання цієї місії було зробити все можливе для відкриття на сході другого фронту проти Німеччини, а не ходило тут про визнання державности України. Це була тактика Антанти, щоб заставити різні народи центрально-східної Європи продовжувати війну проти Центральних держав. В багатьох місцях Маматей пише про різні тактики альянтів для досягнення їх головної цілі, тобто поконання Німеччини. Тому вони безперестанно намагалися відірвати Австрію від союзу з Німеччиною, та щоб відділити німецький нарід від його проводу. Альянти твердили, що не боряться проти німецького народу, а тільки проти розпалювачів війни, цебто проти німецького цісаря і генерального штабу. Також німецькому народові альянти пропо-

нували вілсонських чотирнадцять точок. Ми знаємо, що цієї обіцянки альянти не додержали, і це була однією з головних причин вибуху Другої світової війни.

На цьому місці треба підкреслити, що й українці, переважно у Західній Україні, були дуже огірчені й почувалися ошуканими, бо, на їх думку, президент В. Вілсон і для них приобіцяв самовизначення.

Читаючи книжку професора В. С. Маматея, ми погоджуємося з цим автором, що альянти мало цікавилися народами на схід від Чехословаччини. Альянти хотіли зберегти російську імперію, котра була для них, уже в час Першої світової війни, потрібною для стабільності й рівноваги сил. У відношенні до російської імперії, альянти, а зокрема США, боялися більше вдержання її цілості, навіть на Далекому Сході, ніж перемоги більшовиків. Тому вони в 1918 році не погодилися на удар японських військ на Сибірі, щоб не допустити до мілітарної окупації Сибіру японцями.

Чотирнадцять точок були проголошені президентом В. Вілсоном з багатьох різних причин; вони були передовсім відповіддю на пропаганду більшовиків, на проголошені більшовиками заклики до миру й на потреби власної відозви, а також відповіддю про цілі альянтів для закінчення війни. Маматей вважає, що чотирнадцять точок є компромісом і полученням ідеалізму президента, пропаганди, вирахування й типового американського прагматизму. Говорячи про самовизначення для народів, президент Вілсон дав відповідь на провокаційні заклики Л. Троцького на мирній конференції в Бересті Литовському. Однак проголошуючи ці точки, Вілсон не думав змінити засад і папярмних американської політики, ні відносно російської, ні навіть австрійської імперії. Ця остання розпалася тільки тому, бо австрійці не хотіли заключити особного перемир'я без Німеччини. В. Вілсон засадничо був проти існування малих і незарадних держав, він радше хотів великих імперій, бо вони забезпечували мир, стабільність та рівновагу сил.

Річ ясна, що американці всюди вимагали і радили демократичний устрій; однак це не означало, що вони дуже

дбали про демократію в їх власній сфері впливів, наприклад у державах Південної Америки.

У загальному промова президента В. Вілсона 8 січня 1918 року зверталася головно в сторону більшовиків і була ними зігнорована, хоч вона частинно задовольняла їх своїм протинімецьким духом. По суті чотирнадцять точок Вілсона були прихильно прийняті більшістю європейських народів, бо кожна нація й держава сподівалася більш ідеального, гуманного й справедливого повоєнного налагодження стосунків між виснаженими війною народами Європи. Однак поволі показалося, що різні нації, як поляки, румуни й італійці, загорнули для себе більше чужої землі, як їм належалося. В цих державах опинилося багато національних меншостей, що стали причиною тертя і невдоволення австрійців, мадярів, німців, а передовсім українців, яким не тільки не дали права на самовизначення, але й поділили українські землі між чотирма новими загарбниками. Кожний з них старався знищити або винародовити українців.

В. С. Маматей є для нас передовсім цікавий його характеристикою президента В. Вілсона й його з'ясуванням провідних думок і засад американської політики супроти більшовиків, так і відносно російської імперії. В засаді Вілсон не бачив суттєвої різниці між царською й комуністичною імперією. Він не ідеолог; для нього обидві — це «Росія». Президент бачив у більшовизмі соціалістичний експеримент, який видався йому смішним і неповажним. Більшовицька пропаганда дразнила, але не застрашувала його. Він не мав ненависти до більшовиків, а радше співчував їм і він, не так як англійці або французи, був певний, що й без російського другого фронту альянти виграють війну проти Німеччини. Маматей уважас, що в чотирнадцяти точках Вілсон зайняв становище оборонця цілості російської імперії й тому він згодився тільки на відділення Польщі з імперіальної цілості. Що більше, цей історик доказує, що президент Вілсон вислав американське військо до Владивостоку, не на те, щоб поборювати більшовиків чи рятувати Чеський Легіон, але виключно тільки на те, щоб охоронити Сибір перед висадкою японської армії на

східні терени російської імперії. Ціль президента була не допустити до поширення впливів Японії й охоронити російську територію, бо більшовики в той час не були в силах самі її оборонити. Присутність Росії на Далекому Сході була потрібна Америці для задержання рівноваги сил. Тому Маматей відкидає, як наївні, твердження деяких соціалістичних істориків, що немовто Америка хотіла поширити свої імперіялістичні впливи на Далекий Схід, або хотіла поборювати комунізм.

Ці твердження Маматея є доказані документами Стейт Департменту і друкованими спогадами секретаря закордонних справ Р. Лянсінга. Маматей даліше твердить, що погляди різних членів Антанти, здебільшого Англії й Франції не були ідентичні з поглядами США і вони сильно різнилися. Різнилися також їх погляди на потребу й раціональність інтервенції по стороні білих проти більшовиків. Америка хотіла, щоб *росіяни трохи потовклися й самі прийшли до розуму*. Даліше Маматей твердить, що визнання державності Чехославащини не залежало від ролі Чеського Легіону на Далекому Сході; він уважає, що визнання незалежності Чехословащини було здержане страхом альянтів, що Центральні Держави могли б зреванжуватися визнанням державності Єгипту, Індії та Ірляндії. Цього альянти дуже боялися при кінці Першої світової війни.

Повищі твердження професора В. С. Маматея вказують й розкривають ті рушійні сили, причини й напрямні американської політики супроти російської імперії загально, а також вияснюють причини невизнання української держави під час Першої світової війни.

Для нас також стають яснішими мотиви вимог альянтів до Польщі перед битвою під Варшавою. Альянти вимагали від поляків зірвання співпраці з українцями для дальших походів проти більшовиків, як передумову альянтської допомоги для оборони Варшави перед наступаючими більшовиками, Цілість російської імперії була одним з фундаментальних постулатів американської політики в Європі й Азії на початку 20 століття.

Про В. Вілсона й його заграничну політику супроти Європи й Далекого Сходу, особливо відносно Японії й Китаю, з огляду на її контроверсійність і оригінальність, писало багато авторів і декотрі з них розцінювали її з точки історії. Ми однак згадуємо тут, тільки ті писання, які відносяться, хоч посередньо, до державности України, бо вони характеризують фундаментальну англосакську поставу до нероздільности російської імперії.

Назагал англійські й французькі історики, державні мужі й економісти, більш критично оцінили політику президента В. Вілсона, ніж американські історики. Це сталося головню задля його ідей на самовизначення колоніальних народів англійської і французької імперій. Вони думали, що самовизначення, головню в Африці було передчасне, бо ці народи не були готові до самостійности. Це стало причиною до нестабільности в різних країнах Європи, Азії й Африки.

Відомий англійський економіст Й. М. Кейнс закинув В. Вілсонові неконструктивність й поверхове обзнайомлення з проблематикою європейських відносин. Але у великій більшості, англасакси мають велику пошану до президента В. Вілсона задля його глибоких презбітер'янських релігійно-моральних засад. Для одних вони були консервативні, а для других, головню англійців, вони були прогресивні.

Світогляд В. Вілсона був передовсім соціально-дарвіністичний, який був назагал ціхою всієї англосакської провідної верстви того часу, що вірила в збереження сильнішого, коштом слабшого. Під час переговорів у Версалі президент Вілсон мав багато суперечок не тільки з представниками тоді наймогутніших держав Англії й Франції, але також з представниками менших альянтів, таких як Італія чи Румунія. Ці останні домагалися від програних держав більше різних прав, привілеїв і територіяльних уступств, як їм справедливо належалося. Це їм удалося тільки тому, що В. Вілсон був недосвідченим політиком у міжнародних особливо європейських справах.

## ПОЛІТИКА АЛЬЯНТІВ — СПЕЦІАЛЬНО АНГЛОСАКСІВ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Коли ми приглянемося до політики англосаксів під час Другої світової війни до російської імперії й до неросійських у ній народів, то ми стверджуємо, що в головних засадах ця політика була надаліше політикою збереження статус-кво. Зasadничо це була політика збереження їх інтересів і тому вона майже нічим не змінилася в стосунку до народів, що знаходилися в російській імперії. Як була, так і залишилася вона політикою збереження якнайдовшої стабільності й миру, навіть коштом утрати вольності для десятка вільних колись народів. Якщо можна говорити про якісь зміни по Другій світовій війні, то вони зайшли голов-но в тому, що цим разом Франція не мала вже жодного впливу на політику формування миру й вона не була зас-туплена на конференціях в Тегерані, на Ялті чи в Потсдамі, де всі рішення вже робили три побідники, США, Британія й Радянський Союз. В дійсності самотнім побідником були тільки США, бо Великобританія й Радянський Союз понесли величезні людські й матеріальні втрати.

Тому, ми цим разом наведемо деякі думки норвезького автора, Геір Лյундестад з книжки *Не-політика Америки супроти Східної Європи*, що в великій мірі доказують, що політика англосаксів мала вже менші й слабші моральні й ідейні засади чим після Першої світової війни, бо всі три представники переможних держав, Д. Рузвельт, В. Чер-чіль і Й. Сталін, керувалися вже лише інтересами перемож-них держав і тільки мали на цілі забезпечення стабільності й миру, що запевняли б їхнім тільки державам, національ-ну, політичну й економічну перевагу, не тільки в Європі, але в цілому світі.

Хоча цей новий мир перетривав п'ятдесят років, ми є свідками, що він заломлюється голов-но тому, що обидві ко-лоніальні надпотуги, наперед Великобританія, а опісля Ра-дянський Союз, не могли довше видержати іспиту історії, й мусіли піти слідами усіх попередніх імперій світу, бо такі є закони життя.

Ми обговоримо повищу книжку Геір Люндестада, щоб доказати, з однієї сторони, послідовність англосакської політики до центральносхідньої Європи на протязі останніх вісімдесят років, а дальше, щоб вказати на можливості й конечності української політики на будучність з огляду на відношення західніх держав до центральносхідньої Європи.

В головному автор книжки розглядає засади й напрямні американської закордонної політики загалом, а відносно центральносхідньої Європи спеціально, й він стверджує, що ми маємо, з однієї сторони, до діла з американською ворожістю до так званих сферів впливу, а з другої — з їх політикою універсалізму, що заступає думку, що США в цілому світі мають легітимні власні політичні й економічні інтереси, що були перешкоджувані експансивністю комунізму після Другої світової війни.

Г. Люндестад дискутує різні погляди американських політичних авторів традиційного й ревізіоністичного напрямків й він стверджує, що перші є більше критичні відносно Радянського Союзу, а другі все більше критикують США. Через заключення миру з Італією й Японією, без більшого порозуміння з Радянським Союзом, де-факто американці віддали східню Європу під вплив Радянського Союзу, бо вона була зайнята Червоною Армією. Дальше, автор дискутує проблему так званих інтересів засадничих теренів і теренів мілітарної відповідальності, які для Червоної Армії були території держав центральносхідньої Європи. Автор стверджує, що Ф. Д. Рузвельт у 1944 році після Черчілеві телеграму, в якій він дав Британії й Радянському Союзові рівну руку в центральносхідній Європі. В наслідок цього, Черчіль домовився зі Сталіном про відсотки їх впливів у східній Європі. Таким чином у Румунії Радянський Союз дістав дев'ятдесят, а Британія десять відсотків. У Болгарії й Мадярщині ці відсотки були вісімдесят до двадцять, а тільки в Югославії ці впливи і відповідальність мали бути пополювині. Коли Рузвельт довідався про це, він висказав своє задоволення з того договору (Г. Люндестад, 1978 : 90).

З повищих фактів слідує, що Америка не була зацікавлена будучністю Центральносхідньої Європи і віддала її до

вирішення Британії й Радянському Союзові, а Британія велику частину відповідальності за будучність цієї частини Європи віддала «під опіку» Радянського Союзу, без огляду на інтереси мешканців цього обшару Європи. Дальше Г. Ляндестад пише: *...перед Ялтою президент Рузвельт виказав мале зацікавлення справами Мадяричини, Болгарії і Румунії. Америка від початку розуміла, що вона, мимо її засад універсалізму, не може мати у східній Європі такого самого впливу на події, як вона має в Південній Америці, Японії, Італії чи Греції. Від самого початку альянтсько-радянської співпраці, біля політики універсалізму була розвинута політика політичної гравітації, й це крок за кроком довело від початків 1943 року до факту, що мілітарно й політично Радянський Союз став мати виключні політичні впливи в центральносхідній Європі (стор. 91).*

Американські політики, такі як міністер закордонних справ Дж. Ф. Бирнс, розуміли, що Радянський Союз хоче мати приятні народи як своїх сусідів, тому що на його територію нападали різні нападники зі заходу. З другої сторони, коли США на початках Другої світової війни підпирали ідею федерації держав центральносхідньої Європи, коли її видвигали представники мадярів, чехів чи поляків, але коли Сталін рішуче заявився проти творення федерації на західніх границях Радянського Союзу, то президент Рузвельт уже більше не підпирав такої федерації (стор. 95). Рузвельт стало твердив, що Радянський Союз має беззастережне право до стратегічної безпеки. Однак коли після війни, Сталін мимо всього зайняв вороже становище до США, американці почали модифікувати своє становище до радянських інтересів у центральносхідній Європі. Це щораз більше посилювало тертя й конфронтацію між США й Радянським Союзом і дало початок до так званої холодної війни. Однак ніколи у повоєнні роки США не хотіли ослабити позицій Радянського Союзу аж до тої міри, щоби він мав причину чутися загрозеним. З повищих причин англосакські партнери згодилися на пересунення польської границі на захід і остаточно США дали тиху згоду на домінуючий вплив Радянського Союзу в східній Європі. Після війни США по-

чали ліпше розуміти політику Сталіна в центральносхідній і південній Європі, як також його ставлення до США. Це отверезіння почалося від радянської постави під час варшавського повстання, пізнім літом 1944 року. Від цього часу почавши, Гарріман і Кеннан почали остерігати Вашингтон перед замірами Радянського Союзу в східній Європі. Польща стала місцем, де політика обидвох сторін почала драстично різнитися й розходитися.

Хоча через довший час, США нічого не зробили для покращання долі народів східньої Європи, через холодну війну, сумний досвід з Радянським Союзом перейшов через медіа до всього американського суспільства, що почало ставитися більш критично до Радянського Союзу. Цікавим для нас є факт, що коли Чехословаччина віддала Прикарпатську Україну Радянському Союзові, тоді Америка була проти цього (стор. 158). Геір Люндестад аналізуючи й обговорюючи американську політику відносно Польщі в роках 1943-47, прийшов до висновку, що США робили все, щоб не зразити собі приязні Радянського Союзу. Доказом цього є політика щодо польських границь, відносно ідей федерації народів центральносхідньої Європи, а на кінець і відносно варшавського повстання. Хоча польські проблеми були найбільше контroversійні у відносинах США з Радянським Союзом, однак американці пробували вживати різних способів, включно з економічними пропозиціями, щоб заохотити Радянський Союз поступитися на демократизацію в країнах східньої Європи, а передовсім у Польщі (стор. 185). При цьому Америка виказала багато терпеливості й дипломатії, щоб переконати контрагента в слушності й користях для Радянського Союзу цієї американської політики.

Американці вживали часто економічної допомоги як середника й засобу, щоб з'єднати собі Радянський Союз для американських плянів, однак все це причинювалося до відносно малих успіхів у лібералізації. Головною причиною було те, що американці і Радянський Союз мали інший підхід у розв'язуванні політичних проблем, що було спричинене іншими національними інтересами та різними філософіями життя (стор. 201, 205).

Автор книжки вважає, що причиною чому народи центральносхідньої Європи попали в радянсько-комуністичну неволю був дво-поділ американської політики спричинений через американське універсалістичне поняття власної закордонної політики, що американці всюди в світі мають свій власний слухний інтерес і права. Коли прийшлося до остаточного розв'язування різних проблематик у післявоєнних обставинах, американці зрозуміли, що для них справи центральносхідньої Європи не є на першому місці їхніх пріоритетів. Вони мусіли признати більшу важливість для них самих, своїх впливів насамперед у країнах західної Європи, Італії, Греції чи Японії й тому вони мусіли погодитися з присутністю Червоної Армії в країнах центральносхідньої Європи. Віддавна американські економічні й політичні інтереси не були дуже пов'язані з центральносхідньою Європою, тому американці добре розуміли, що значення східньої Європи для Радянського Союзу було подібним, як важливість Південної Америки для США (Г. Лյондестад, 1978 : 42-43). Американці довго не розуміли того факту, що для народів центральносхідньої Європи, а передовсім для таких як Польща й Малярщина, не було можливим рівночасно нав'язати приязні без політичної залежності від Радянського Союзу. Було неможливим для держав центральносхідньої Європи бути рівночасно демократичними і прихильниками комуністичної російської імперії. Багато труднощів і велике напруження витворилися у відносинах між народами центральносхідньої Європи, Америкою та Радянським Союзом, а вони полягали в тому, що не можна було створити трикутного відношення між цими групами держав, що булоб вільне від суперництва, підозрінь і напруження (Г. Лյондестад, 1978 : 420). Є фактом, що в їх відносинах до Радянського Союзу й держав центральносхідньої Європи, США більше числилися з інтересами Радянського Союзу, чим з інтересами держав східньої Європи, які ні політично, ні мілітарно, ні економічно не представляли великого значення в світовій історії великопотуг. Противно, ця територія центральних, південних і східніх країн Європи була часто в історії європейського півконтиненту, а спеціально

між Першою й Другою світовими війнами причиною політичної й економічної слабости й нестабільности, тому що більшість народів, що жили на цій території, стало між собою ворогували й не зуміли створити стабільного й сильного економічного й політичного ладу й порядку (Т. Jaskeywycz, 1984 : 382-88). США, як надпотуга відповідальна за мир і стабільність у цілому світі, вона завжди провадила політику, що керуючись засадами соціального дарвінізму, не руководилася почуттями м'якого гуманізму, але залишала слабій й сварливій народи на поталу жорстокої долі.

Зрозуміння цієї правди повинно змусити український провід до перевірення напрямних і способів українського поступування, до серйозної застанови, та до цілковито нової, як внутрішньої, так і зовнішньої політики.

На кінець ми ще наведемо твердження авторів двох цікавих і важливих англійських книжок, щоби ще ясніше показати як дивилися альянти, головню англійці, на потребу існування сильної російської імперії для рівноваги сил в Європі й світі, з огляду на страх, з однієї сторони, перед німецькою континентальною гегемонією в Європі, а, з другої сторони, з причини страху перед жовтою небезпекою тисячі мільйонів китайців і японського економічного великана в Азії.

Як ми вже згадували, що найменше від часів Наполеона, Англія вважала, що сильна російська імперія є потрібна в Європі й Азії для збереження рівноваги сил. У цьому дусі писали десятки різних авторів, як приклад таких, є сер Ллевелін Вудворд, що в книжці про закордонну політику В. Вілсона пише, що довго перед Першою світовою війною США, Англія й Франція, мали страх перед німецькою гегемонією на європейському континенті й боялися на цьому мілітарної й економічної переваги (Editor E.H. Buehrig, *Wilson's Foreign Policy in Perspective*, Peter Smith, Gloucester, Mass., 1970). Ми продискутуємо тут тільки дві книжки, що, на нашу думку, ілюструють мотиви англосакської політики аж до п'ятдесятих років 20 століття.

Дуже цікаву книжку, спеціально з української точки зору, про стратегічну вагу центральносхідної Європи в

1919 році, написав англієць Г. Й. Меккіндер, що з огляду на її вагу була перевидана 1942 року в США. Майор Дж. Філдінг написав передмову до другого видання, де він підчеркує важливість книжки Меккіндера. Він пише:

*Я читав цю книжку зі здивуванням, подивом і жалем. Зі здивуванням, що одна людина могла так ясно бачити і оцінити мілітарні, політичні, економічні й психологічні фактори світової стратегії (називані німцями геополітикою) кожного зокрема й в його правдивому відношенні до інших. Є фактом, що світова стратегія не є наукою, що їй англосакські нації присвячували досить належної уваги. Ми видали мало спеціалістів цього предмету, котрий однак є суттєвої ваги для самого нашого існування, як вільних народів. Це є головною причиною чому зміст цих проблем, коли їх обговорювано в нашій пресі або радіо, є радше аматорський чим фаховий, коли конечність заставляє нас бути зацікавленими геополітикою.*

*Сам факт, що книжка сер Гальфорд Меккіндера була переочена через довше чим двадцять років англосакськими народами, котрі особливо сьогодні потребують мудрої ради саме для цих справ, є задовільним коментарем про наше недбальство й відразу займатися саме такими проблемами, якими він хотів, щоби ми займалися. Однак ми мусимо про них думати, бо інакше ми пропадемо. Я відчуваю подив для того, що з такою ясністю осягнув сер Гальфорд, щоби показати нам підставові засади нашого існування й взаємодносини між ними. Це осягнув він з подивугідною ясністю й в простих словах, щоби кожний міг читати й розуміти їх. Тому, що я сам займався цією тематикою, я розумію цю неймовірну трудність, котра лежить між представленням цих проблем по зможі річево й змістовно, а заразом зрозуміло для пересічної людини.*

*Я відчуваю жаль, що ця книжка була майже переочена людьми, для яких вона була написана й котрі розуміють її мову, а при цьому вона допомогла стільки німцям, котрі є рідко в чому оригінальні, але котрі скоро пізнали вагу ідей і використали їх. Ніколи не було кращого прикладу, що навіть чорт уживає святого письма для сво-*

її користи, як те, що Гавсгофер перекутив засади Меккіндера, призначені для збереження демократії, й вжив їх для досягнення нацистських цілей. А тому, що Меккіндер займається засадничими проблемами, вони в себе незалежні й їх можна вживати для різних цілей якиминибудь людьми, що будуть їх студіювати, їх знати і розуміти. Тому то принцип-поняття Меккіндера «Світовий Острів» був більшістю тільки трохи зрозумілий у нашій країні в періоді між упадком Франції а Перль Гарбор.

Меккіндер розумів добре, що світ стається щораз менший, що модерні середники комунікації й транспортування перемінили континенти на острови, і що є тільки два великі острови, так званий острів світу, що складається з Європи, Азії й Африки, і менший острів Америк, з їх форпостами Австралією перед Азією й Англією перед Європою.

З приголомшуючою логікою він показує неунікнимий наслідок, якщо б рабівнича потуга потрапила здобути абсолютну контролю над світовим островом і там потрапила розбудувати морські сили, тоді залишилися б Америки, що стали б меншим островом, слабшим населенням, слабшим національними сирівцями і слабшим під оглядом сили. Командуюче положення Німеччини в Європі й Східньої Європи у відношенні до великої центральної євразійської території, котру Меккіндер називає край-серце, є факторами світової стратегії, котрі не все були належно зрозумілими. Однак: «Хто панує над Східньою Європою, той панує над краєм-серцем. Хто панує над краєм-серцем, той панує над світовим островом». Немає втечі від логіки цієї конклюдії й вона є найбільше могутнім аргументом для інтелігентної міжнародної організації, яку можна б запропонувати. Якщо ми демократи західнього світу не потрапимо тепер думати цими категоріями, зацікавитися стратегією в великих розмірах у повному сенсі цього очеркнення, як члени світової спільноти, взяти повну відповідальність, і бачити її не лише на словах, але через щоденне пильнування, щоб на холодний розум світ був забезпечений для демократії, то інакше наша цивілізація скорше чи пізніше пропаде на землі й буде заступлена чимсь іншим. «Візьмім себе серйозно в руки».

каже Меккіндер, «бо інакше ми станемо невольниками географії світу, й будемо експлуатовані матеріялістичними операторами. А в останній Світовій війні ми були близько пропасти». Меккіндер вважає, що тоді вільний світ був урятований, поперше, британською флотою, бо вона була готова й пішла на море; а, подруге, французьким мілітарним генієм, що був овочем геніяльної мислі Еколе Академії, котра виграла битву над Марною, мимо того, що французька армія під іншими оглядами була неприготована; а, потрете, задля величавого посвячення малої британської регулярної армії при першій битві над Іпрес.

Іншими словами у той час (Перша світова війна) нас урятував надзвичайний геній і надзвичайний героїзм від найгірших наслідків, що були результатом загальної відмови передбачати й приготуватися; це було вимовне свідомство заразом сили, як і слабости демократії.

Я думаю, що можна сказати, що цим уже разом (Друга світова війна) ми були врятовані готовістю й жертвенністю команди винищувачів королівського летунства, що врятувало для нас твердиню британської морської сили, й твердістю воєнних вартостей Червоної Армії, прикмету, що її до цієї пори у західньому світі ніхто не доцінював, аж поки вона була продемонстрована. Але ми не можемо завсіди числити на такі чуда, кожна наступна хвиля наступу на демократію приводить ближче до її упадку. Людвик XIV доступив ближче найвищої влади чим Филип II, а Наполеон чим Людвик XIV, а Вільгельм Гогенцолерн чим Наполеон, а Гітлер прийшов уже найближче за всіх. Ми мусимо знайти середники, які забезпечуть демократію й зберегти її перед авторитарною агресією, зброєю й способами, котрі демократія буде вдержувати й надалі залишатися демократичною. Це є лекція, що її вчить Меккіндер. Для нашого добра ми повинні добре читати й запам'ятати її.

Не менше цікавим є вступ до цієї самої книжки, що його написав професор Прінцетонського університету М. Е. Ирль, у травні 1942 року, тому що в цьому вступі ми знаходимо всі найважливіші точки, що їх зробив сер Гальфорд Меккіндер; котрі Ирль підчеркнув, а котрі також кидають

світло на американський спосіб думання відносно проблематики безпеки, миру й стабільності. У вступі М.Е. Ирль пише: *Сер Гарфольд є деканом британських географів, однак він є ще чимсь більшим: він є одним із більших фахівців стратегії, такої грандіозної стратегії, що включає в собі не лише військові, але й політичні, економічні, географічні й психологічні складники національної сили. Про нього можна сказати, що його праця є куди важливіша, чим твори адмірала Магана, спеціально для тих фахівців, що розуміють політичну динаміку в сьогодиньшому світі. Що більше він мав, щонайменше рівний Маганові вплив на тих, що були в стані творити судьбу для народів. Ця книжка, це першої ваги сконцентроване авторитетне ствердження в англійській мові про геополітичні теорії, які приписують генералові Карлові Гавсгоферові, що він зробив глибокий вплив на німецьке стратегічне думання. Через Гавсгофера Меккіндер мав вплив на ментальні процеси думання Гітлера, а як наслідок, декотрі його ідеї знайшли дорогу на сторінки «Майн Кампф». В наслідок цього, ця дійсна політика Гітлера у відношенні до східної Європи, простір, що його назвав Меккіндер «географічною точкою опору історії».*

Це є пояснення, чому нацисти перейняли думки Меккіндера, й це не є об'явом якихнебудь симпатій для німецького імперіялізму. Протівно, всі його писання, а спеціально ця книжка, були осторогою про німецькі амбіції й німецьке стратегічне наставлення у відношенні до решти Європи. Німеччина є стало в позиції загрожувати безпеці й незалежності всіх других держав. Він був переконаний, що німецькі намагання опанування світу мали можливості стати дійсністю.

Сорок літ тому назад, коли теорії Магана відносно переваги морської сили були на вершку престижу й популярності, Меккіндер казав своїм землякам, що Британія не мала права на безспірну власність панування над морями, що морська сила може бути перевершеною силами на суходолі, що постання великих індустріальних держав в Європі (осягнене через митну охорону), спричинило, що вже не було можливим для Англії продовжувати надаліше полі-

тику обмеженої відповідальності. Що більше, він остерігав, що раз Британія стратить першенство у відношенні до своїх суперників, тим самим вона стратить раз на все й панування над морями і позицію великопотуги.

Меккіндер підкреслює, що демократичні нації не люблять думати про те, що має прийти. З важливіших цілей, які мала досягнути ця книжка, це було дати більш коректне розуміння проблем Першої світової війни і вказати на недомагання версальського договору. На сторінках цієї книжки ми знаходимо отверте признание факту, що 1914-18 війна, була війною за владу над світом. Для Німеччини та її союзників це була спроба здобути так багато переваги, щоб вона вистачала для запанування над краєм-серцем світового острова, й щоб опісля остаточно запанувати над світом. Для Британії і США це була безумовна konieczність затримати стільки мінімальної влади, без котрої вони не могли залишитися вільними народами.

Ми спеціально довше зупинилися над книжкою Г. Дж. Меккіндера, щоб показати глибину думання й важливості причини, чому англійці й американці мали політику про потребу нероздільності російської імперії. Однак зараз ми хотіли унагляднити стратегічну важливість положення України й при цьому наміри й причини поступування не лише західних альянтів, Америки і Британії, але також і Центральних держав і Німеччини відносно України, як геополітичної й стратегічно важливої території світу. Тому ми розуміємо, що є неповажні твердження декотрих наших земляків, що мов би «якщо народи Африки мають право на незалежність, то тим більше має його мати і Україна». Важливість територій, як ми бачимо, не є однакові.

Українці не все усвідомляли собі стратегічну вагу простору України, й сер Гальфорд Меккіндер, а також обидва американські фахівці, в передмові і вступі до книжки детально обговорюють всі ці причини, чому США в минулому задля збереження світового миру, хотіли бачити імперіалістичні російські впливи (без огляду на ідеологію) глибоко в Центральній Європі, й не тільки зі шкодою для незалежності України, але також і всіх-колись незалежних держав

центральносхідньої Європи. Це ми продискутували у нашій короткій праці в *Юкреїніан Квотерлі* при цьому ми запропонували альтернативу для забезпечення миру і стабільності через новий справедливіший уклад сил у центральносхідній Європі (Т. Jaskewycz, 1984 : 382-88). Про цей підхід західніх альянтів є свідомі історики народів центральносхідньої Європи, а також і польський єпископат, як це ствердив кардинал К. Войтила, теперішній папа Павло II (Т. Jaskewycz, *Ukrainian Experience with Anglo-Saxons*).

Тому, що сер Гальфорд вже в 1919 році передбачував будучу загрозу для Європи і світового миру, вагу центральносхідньої Європи і потреби англо-російського порозуміння для збереження глобальної рівноваги сил, щоби запобігти дальшим війнам, його праця була використана при виготовленні пропозицій для миру після Другої світової війни. Це стає цілковито ясным, якщо ми порівняємо текст книжки, а також мапи у цій книжці, з текстами і результатами договорів в Ялті й Потсдамі. При приготуванні цих договорів, Рузвельт, Черчіль і Сталін стало пам'ятали про німецьку небезпеку, не забуваючи про всі перестороги, що їх дав сер Гальфорд при кінці Першої світової війни. Ми спеціально підчеркуємо тут цей факт, бо є багато критиків умови в Ялті, що не були, й навіть сьогодні не є достаточною й переконуючою поінформовані про дійсні підложжя й конечності договору в Ялті, як їх бачили американські й брітанські державні мужі при кінці Другої світової війни.

Умови в Ялті й Потсдамі ясно вказують на щирі й дійсні старання англосаксів дійти до тривалого порозуміння з Радянським Союзом, як це можна заключити з пропозицій Меккіндера з 1919 року. Річ ясна, що мапа з поділом Європи на ріці Лабі не була нічим новим у 1945 році, бо її вже в 1919 році пропонував Меккіндер у своїй книжці як на логічний й тривалий поділ Європи, який через рівновагу сил забезпечить мир і стабільність (Н.Ж. Mackinder, 1942 : 121).

Можливо, що після Другої світової війни з причин радянських підозрінь і через ідеологічний підхід Й. Сталіна, Сталін і його наступники дальше провадили політику ворожнечі й конкуренції зі Заходом, однак західні державні

мужі дійсно бажали миру. В угодах в Ялті й Потсдамі ми стверджуємо продовжування засад, що були і є близькі до британського серця, які були описані в дуже важливому англійському підручнику міжнародного права, якого автором був Опенгайм. У його передвоєнних виданнях 1909 і 1911 років, засада рівноваги сил є описана як одинокий політичний принцип, без котрого міжнародне право не могло б існувати. Президент В. Вілсон міг на якийсь час закинути цей принцип, через його великий авторитет, тому, що він запевняв, що його ідеї будуть більше справедливі й успішні. Однак для побіджених німців це була Pax Anglo-Saxonica (H. Butterfield and Wight Editors, 1966 : 175).

Розчарування, яке опісля наступило задля застосування засад самовизначення народів спричинило радикальну зміну поглядів і ті політики, що приготувляли мир після Другої світової війни, застосували вже багато більше науково підходи до принципу рівноваги сил, як пропонували Пітт, Кастлерга і Пальмерстон. Принцип рівноваги сил став знову респектованою й незаступимою частиною англосакського словника (Butterfield and Wight Ed., 1966 : 173).

Однак принциповою й головною засадою англосакської політики надаліше залишався їх егоцентричний і тільки сам про себе думаючий підхід у розв'язуванні міжнародних проблем, зацікавлений виключно в збереженні тільки їх власних впливів та інтересів, без жодного виrozumіння на елементарні потреби й права других народів. Спеціально тяжко завинили вони віддаючи всі народи центрально-східньої Європи в сферу впливів комуністичної Росії, без огляду на наслідки втрати всіх людських і політичних прав для понад сто мільйонів, до цієї пори вільних людей.

Збереження статус-кво після побіли в 1945 році, зайняло увагу й стало одинокою важливою, на їх думку, ціллю закордонної політики альянтів. Сильна й стабільна, але приязна, радянська імперія, стала також одним з найважливіших постулатів англосакської політики. Річард Пайпс писав у 1990 році, що навіть у порв найбільше завзятої холодної війни альянти найсумлінніше дотримувалися збереження територіяльної незайманости цілої радянської імпе-

рії й нічого ніколи не було сказано або зроблено, щоб захопити народи Радянського Союзу піднести їхні національні домагання на незалежність й окремішність (R. Pipes, Quadrant, 1990 : 17-30).

На кінець дискусії про політику англосакських альянтів відносно Радянського Союзу ми ще згадаємо про книжки одного англійського, дуже популярного перед і під час Другої світової війни, автора, що дуже виразно висловлюється про потребу великої й сильної російської імперії, як на його думку, однієї з головних і найважливіших напрямних альянтської політики. Цей автор, Даглес Ріід, як професійний журналіст відвідав землі Прикарпатської України в 1938 році. Але як добрий англійський патріот, він бачить всюди як головну ціль британської політики, не потребу справедливості для всіх народів центральносхідньої Європи, але такий політичний устрій, що забезпечить впливи та інтереси британської імперії.

Д. Ріід пише: *Наші вороги й наші приятелі самі себе вибирають. Нашим незаступимим союзником, якщо ми скоро маємо виграти цю війну, і після неї маємо мати мир, якого ми так потребуємо, є Росія. Це відноситься до всіх нас, чи подорожуємо першою, другою чи третьою класом. І це однаково відноситься, чи Росія є більшовицька, комуністична, анархістична, монархістична, республіканська, фантастична, сурреалістична, масоністична, фашистська, націонал-соціалістична, атеїстична, деїстична, або вуйка Томи Коблея. Це відноситься навіть тоді, коли кожний росіянин малюватиме себе на зелено, буде стояти на голові й буде співати астецькі любовні пісні по есперанто.*

Тому, що Даглес Ріід любить Росію, він гостро виступав проти англійських католиків, аристократії й консервативних особистостей, тільки тому, що вони виступали проти московського комунізму. Він ніколи не був ані соціалістом або комуністом, бо для нього найвищим авторитетом був і залишився Вінстон Черчіль, а єдиною святістю є англійська імперія. Цікавою рисою цього англійського журналіста й популярного автора є не тільки його ворожнеча до української визвольної справи, бо він вважає її німецьким ви-

находом, але в багатьох його книжках він є гостро проти-  
жидівський (D. Reed, 1943 : 77-78, 238-280).

Ми можемо зробити наступні заключення з прочита-  
ної літератури:

1. Західні ялянти у їх європейській і глобальній по-  
літиці керуються виключно практичними і прагматичними,  
але ніколи ідеалістичними інтересами; найважливішими з  
них є мир і стабільність, а найліпшим середником для цього  
є статус-кво через рівновагу сил, без огляду на те, що ді-  
ється в комуністичних державах і як багато й сильно є пе-  
реслідувані воля, совість і релігія.

2. Середниками для збереження стабільності й статус-  
кво є рівновага сил в Європі й Азії, а для цього є потрібна  
сильна російська імперія в Європі й Азії, без огляду на її  
ідеологічний характер. На Середньому Сході цю роллю ві-  
діграє сильний Ізраїль для оборони нафти.

3. Ідеї волі й справедливості в російській імперії чи  
її сфері впливів є несуттєві, якщо б вони мали причинити-  
ся до захитання рівноваги сил або нестабільності.

4. Тому, що російська імперія є спеціально важлива  
для рівноваги сил і стабільності в Європі й Азії, її ненару-  
мість є важливішою проблемою, чим її хиби, задля цього:

А. Вже в Першій світовій війні президент В. Вілсон вис-  
лав американський експедиційний корпус на Далекий Схід,  
щоб перешкодити там японську інтервенцію, а через це мо-  
жливість утрати Сибіру для Росії.

Б. Промовчувано українські жертви голоду, довголітній  
терор і розстріли, польські жертви помордованих старшин  
у Катині і кримінальну поведінку Сталіна під час варшав-  
ського повстання.

В. Нічого не зроблено, щоб допомогти увільненні бал-  
тицьких народів, бо це могло б дати дальший поштовх і по-  
чаток увільнення кавказьких і азійських народів, а далі  
це могло б прискорити відділення України, без якої Росія  
перестала б бути європейською імперією, чого англосакси  
бояться й хотіли б за всяку ціну уникнути.

Г. Знищення теперішнього статус-кво означало б кінець  
англосакської гегемонії і панування в світі.

Щоб кинути додаткове світло на спосіб як великодержави рішали про долю народів центральносхідньої Європи ми з'ясуємо тут погляди Гарольда Нікольсона, що відіграв важливу роль як член британської делегації під час версальських переговорів у 1919 році, і котрий аж до тридцятих років брав активну участь у формуванні заграничної політики. У його книжці *Роблення Миру в 1919 Році*, він кидає багато світла на закуліси, альянтської, а передовсім американської політики під час версальських переговорів. Нікольсон досить критично представляє часті розбіжності англосакської політики, а передовсім різниці між дійсними фактами цієї політики, а гарними словами пропаганди і фраз, що вони їх часто вживали, щоб представити свою політику в гарному світлі. Вже професор В. С. Маматей, подібно, як і Г. Нікольсон, уживає в підзаголовку своєї книжки, звороту *Вілсонська політика і пропаганда*, коли він пише про політику президента В. Вілсона відносно східньої Європи.

Ми наводимо кілька думок цього визначного британського політика й автора, бо він у холодний, об'єктивний і зрівноважений спосіб показує ту другу сторону англосакського обличчя, яку мають всі дюдї й народи, але про яку вони не всі люблять часто говорити з різних причин, раз тому, що це є нормальне й природне, подруге, ми мусимо ясно здавати собі справу з того факту, що коли в нації є сильні добрі сторінки, також у той самий час є присутні слабші й злі прикмети. Здібності й хиби все йдуть в парі, а спеціально вони сильно об'являються під час суперництва в боротьбі за існування.

Засадничою темою книжки Г. Нікольсона, як каже сам наголовок, є роблення миру в 1919 році, однак другою темою книжки є форма, зміст, напрямні й недомагання американської політики. Причину цієї гострої критики не є тяжко віднайти й зрозуміти; від соток літ англійці творили, формували й диктували світову політику. Вони мали великий досвід. Засадничо все, ця політика Британії була базована на засаді рівноваги сил і договоренням між державами світу, а головню потугами Європи. Часто ці догово-

ри мали таємні клявзулі. Тому, що США пізно включилися в Першу світову війну, коли Британія, Франція й Італія були вже вичерпані боротьбою, а царська Росія перейшла революцією й відпала, тоді Америка, доставою воєнного матеріалу й свіжими військовими силами, перерішила виграну альянтів, і тому мала претенсії і право диктувати умови миру Центральним Державам.

Американський президент Вудров Вілсон був здібним і прагматичним домашнім політиком, але він не мав досвіду в провадженні заграничної, а спеціально європейської політики, де проблеми співжиття між державами і народами були скомпліковані, й їх президент не знав і не розумів. Однак він твердив, що в ім'я моралі і вищих засад, він хоче бачити, щоб версальський трактат був заключений після його нових рецептів і засад для справедливості в співжитті європейських народів. Так не сталося. Г. Нікольсон доказує поверховість і подвійну мораль Вілсона, що не тільки розчарували його європейських союзників, Англію, Францію й Італію, але довели до заключення Версальського Трактату, котрий був не тільки несправедливий, він був нестабільний. Українці, з різних причин, мусять погодитися з внесками Г. Нікольсона, бо ми переконалися, що Версальський Мир, крім цього, що був скрайно несправедливий для побіджених держав, він був причиною Другої світової війни. Коли в теорії Вілсон признавав право на самовизначення народів Європи, він був поверховий, він не признавав цього самого права для українців і для других поневолених народів російської імперії. Президент не любив англійської, французької й турецької імперій, але він боронив збереження російської імперії в Європі й Азії. Нікольсон доказує, що американці є спеціалістами в провалженні подвійної політики; одні моральні засади зобов'язують США, а інші засади американці голосять для других народів і держав. Автора книжки денервує поведінка американців: з однієї сторони, брак політичного знання й досвіду, а, з другої — зарозумілість з огляду на силу. Ми знаємо, що багато пізніше, в 1944 році, амбасадор Дж. Ф. Кеннан сам ствердив, що в домовленнях в Ялті, президент Рузвельт, був

замало приготований й показав цілковите незнання проблем центрально-східньої Європи, а спеціально він не знав Сталіна та його комунізму. Вілсон уважав себе за пророка й носія нового ладу в світі, але практика показала, що він не мав знання, й тому при перепроводженні своєї політики, він трагічно розчарував, як своїх союзників, а спеціально Англію і Францію, так і бувших ворогів, Німеччину й Австрію як також і українців, що повірили в правдивість кличів президента Вілсона, що в дійсності, не були нічим більше, але лише потрібною на той час для президента пропагандою. Вілсон радше говорив про самовизначення кольорових народів Азії й Африки, але не про державність для України, бо це нарушило б стабільність російської імперії, в силі й цілості якої американці були стало зацікавлені.

Гарольд Нікольсон дискутує в своїй книжці різні стадії своє ставлення до президента Вілсона, й пояснює що причинилося до цих змін. Насамперед були в нього захоплення й надія, що Вілсон внесе щось нового, свіжого й конструктивного до європейської й світової політики, але крок за кроком приходило в нього розчарування (стор. 164). Несправедливість Вілсона почалася від його трактування Австрії, яке не було ґрунтоване на засаді самовизначення народів; проти цієї засади відібрано від Австрії Тироль, який дали Італії, як також деякі австрійські землі віддано Югославії. Це сталося тільки тому, що президент особисто заприятелював з італійським прем'єр-міністром В. Е. Орляндом. Нікольсон підчеркає, що ціллю написання цієї книжки є передати, як очевидцеві, зміст переговорів, нездорової й нещасливої атмосфери Версальської Мирової Конференції, яка на думку В. Черчіля була *прикладом бурхливої колізії завстиджених демагогів* (стор. 186), яка розчарувала більшість її учасників, що на його думку *були дуже немудримися людьми*. Автор признає, що назагал причиною цього був інтелектуальний і моральний упадок та затрата ідеалізму, бо на мирову конференцію всі учасники їхали з переконанням і надією, що вона причиниться до створення нового, ліпшого й більше справедливого ладу. На жаль вони верталися з Парижа зі свідомістю, що нічого нового, ліпшо-

го не створили, а тільки ще більше поспували давній ліпший лад, що був побудований на засаді рівноваги сил. Морально, етично, а також і стратегічно мирна конференція не дописала, а трактат показав, що він є прикладом свято-тацького фарисейства й гіпокризії (стор. 188). Автор книжки твердить, що засади Вілсона були легкі до проголошення (це сталося зараз нісля початку Берестейської Конференції, в якій брали участь більшовики й Австрія, Німеччина й Україна), але чотирнадцять точок Вілсона було тяжко провести в життя.

При цій нагоді Гарольд Нікольсон приступає до дискусії англосакського характеру й стверджує, що саме він був причиною такого, а не інакшого поступування президента Вілсона. З другої сторони, автор об'яснює чому Британія з прагматичних причин була за політикою збереження рівноваги сил, як середника для забезпечення миру й уникнення можливості всякої війни. На думку Г. Нікольсона чотирнадцять точок Вілсона були прикладом не до кінця продуманої пропаганди, що мала бути відповіддю на більшовицькі кличі свободи для всіх народів. Рівночасно автор об'яснює чому саме Британія задля її присутности в Ірляндії, Єгипті, Кипрі й Індії, була проти ідей самовизначення народів і чому було тяжко солідаризуватися з американським президентом.

У цій книжці автор дає приклад англійської самокритики і він стверджує слабі сторони англосакського характеру. Він дає також багато прикладів непрактикування через США багато таких засад, котрі вони самі голосять (ст. 193-5). Англосакс має неограничену звичку виключувати свої власні потреби від усіх ідеалістичних теорій, що він їх сам голосить і хотів би, щоб їх застосовували другі. Романи (небто французи й італійці) обвинувачують англосакса в гіпокричному говоренні, коли він старається вимагати від других такої поведінки і поступування, які він сам не готов практикувати... *Романці критикували Вілсона за те, що американці в їх короткій, але дуже імперіялістичній історії, голосили різні чесноти і засади, але самі їх ламали через власний скрайній матеріалізм. Дальше, романці переконалися,*

що американці стало говорять про високу засаду рівності, але самі її не практикують відносно жовтої раси і власних муринів. Вони ствердили, що американці стало одне говорять і вимагають його від других, а друге роблять самі. Прикладом цього можуть також бути десятки умов, що їх заключали американці зі своїми індіанами, але які вони ламали, скорше чим засохло чорнило, що ним писали ці умови (стор. 194). У дальшій частині книжки Г. Нікольсон критикує характер президента В. Вілсона й стверджує, що президент був безкомпромісовий, арогантний й непоступний (стор. 196). Ми довідуємось, що зі всіх чотирнадцять точок, Вілсон жертвував їх одну за другою, а через його штивність і впертість президент був мало люблений рештою своїх партнерів, що заступали інші нації на Версальській Конференції. Що гірше на думку Нікольсона, президент не був люблений своїм власним міністром закордонних справ, Лянсінгом, а на кінець не міг дістати апробати на Версальський Трактат в Американському Конгресі. На думку Г. Нікольсона головною причиною неуспіху й цілим нещастям конференції було те, що сам президент брав активну участь у переговорах, а недопустив він до цього, щоб їх перепроваджував його міністер закордонних справ. Заключенням книжки є твердження автора, що Версальський Трактат не був приготований мудро, вдумчиво й справедливо й тому був причиною Другої світової війни (Н. Nicolson, 1933. Peacemaking 1919, Constable, London).

Українці й багато других народів є згідні зі заключеннями Гарольда Нікельсона, бо тут говорить достовірний й добре поінформований державний муж Англії, що брав активну учась у творенні Версальського Трактату, що заповдіяв велику кривду українському народові, розділяючи його етнографічну територію між чотирьох окупантів, і то в ім'я самовизначення народів.

Під час умов в Ялті й Потсдамі виправлено деякі помилки зроблені В. Вілсоном після Першої світової війни але ці умови були скрайно егоїстичними, що мали на цілі за всяку ціну зберегти рівновагу сил і стабільність та забезпечити довготривалий мир. Це сталося коштом утрати

свободи і людських та всяких інших прав народів центральносхідної та південної Європи, що їх на 45 років віддано на визиск і неволю російській комуністичній системі. Рах Anglo-Saxonica після Другої світової війни була також несправедлива й нелюдська.

;

## НАШІ МОЖЛИВОСТІ НА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ХХІ СТОЛІТТІ

Об'єднана Європа; стабільність як ціль; політична співпраця та взаємозалежність як середник; софістикований провід, як передумова успіху українців.

На дорозі до 21 століття ми бачимо й переживаємо великі й радикальні зміни в Європі, передовсім ці зміни у центральносхідній Європі були потрясаючі, а в Радянському Союзі вони ще надальше далекозорі. Ми всі не сподівались, що вони прийдуть так скоро й нагло, так раптово й в таких цікавих обставинах. Коли вони прийшли, то ми були до них майже цілковито неприготовані, мимо того, що деякі з нас від років взивали і вимагали, щоб ми приготувалися до будучих змін, що напевно мусіли, скорше або пізніше прийти в Радянському Союзі. Для нас було цілковито ясным, що комуністична система, тому що вона проти природня і протилюдська, мусить евентуально завалитися. Тому ми закликували, щоб застановлятися й робити пляни, що ми маємо поставити на його місце.

Зміни в Радянському Союзі й у світі застали нас під подвійним оглядом неприготованими, наразі ми ж тепер не маємо визначеної політичної програми як діяти, що ми повинні негайно робити, ми також не знаємо черговости наших пріоритетів. Що на нашу думку під теперішню пору є куди важливіше, ми ще наразі не бачимо чи маємо належний і потрібний провід, котрий ясно знає і розуміє, які в нас є найважливіші завдання, та як їх і між кого розділити, щоб ми могли успішно виконати, якщо до цього прийде слухний час. Ми мусимо добре застановитися, чи ми маємо відповідний і відповідальний провід, принайменше такий, який мали, наприклад, чехи й поляки тому 75 років в особах Т. Масарика, І. Падеревського й Р. Дмовського. Цей наш провід мусить ясно розуміти, чого світ вимагає від українського народу; що саме найважливішою від нас вимогою, є причинитися до стабільности в країнах центральносхідньої Європи.

Серед англосаксів, як серед німців, слов'янські народи назагал, а українці спеціально, ще наразі не мають найбільшого пошанування, а це має багато причин. Назагал слов'янські народи видали з поміж себе менше людей науки, а також менше таких, що через вдумчивість і винахідництво одержали нагороду Нобля. З різних причин життєвий стандарт серед слов'ян є назагал нижчий, як серед народів германської чи романської раси. З-поміж слов'ян не тільки вийшло менше число винахідників, але й менше філософів і теоретиків. В засаді слов'яни в житті все більше керуються серцем чим розумом, і є більше чуттєві чим логічні. Слов'яни привикли складати вину за малі свої успіхи все на когось, раз на напади татар, половців або турків, або на брак державности. Однак коли багато слов'ян переїхало до Америки і їхні обставини змінилися, їхні успіхи дуже багато не покращали. В Новому Світі вибилися частіше люди англосакського, романського чи навіть середземноморського походження. Наразі слов'яни не доказали, що вони є такими повновартісними громадянами світу, як інші згадані народи й раси.

Тому, що однак у світі все змінюється, є можливо, що прийде в історії світу такий час, що виб'ються інтелектуально також слов'яни, а спеціально українці, як це передбачав Й. Г. Гердер (J.G. Herder, 1947). Ми є свідками, а також знаємо з історії, що по черзі вибивалися різні менші або більші народи, такі як фенікійці, єгиптяни, а навіть араби, а тепер декотрі з них або зовсім зникли, так як фенікійці чи інки, а другі перестали відігравати важливу роль в історії і культурі світу, так як, наприклад, єгиптяни.

Ми розуміємо, що народи переходять через свій час росту, успіхів і слави, а потім через довші або коротші періоди занепаду. Історія інків, монголів, китайців, єгиптян і десятків других народів є доказом правдивості цих думок.

Слов'яни в центральносхідній Європі наразі ще не доказали, що вони є передовсім творчі й конструктивні, що вони витворюють високу духову й матеріальну культуру. Зате народи Європи, що замешкують територію між Німеч-

чиною, а Московщиною, доказали, що в останньому столітті вони вже двічі були причинами сварок, непорозумінь і нестабільності, не тільки на Балканах, але й у центральній Європі. Ці непорозуміння були причиною обидвох останніх війн, що огорнули своїм полум'ям увесь світ. Отже тому стало ясным, що однією з найбільше некутих потреб народів на території між Московщиною й Німеччиною, є зробити цей простір стабільним, сильним, а при тому й добре загошодарованим.

Ми не маємо кристалевої кулі, де моги б глянути і побачити будучність, але ми мусимо твердо глянути в неї й постаратися побачити куди нам дальше йти і що робити, щоб будучність знову не застала український нарід неприготованим і нездібним сам собою рядити і формувати свою власну історію. Ми є зобов'язані добре застановитися, яку політику ми повинні застосувати в теперішньому часі. Може, ми як нація, повинні поділитися ролями і мати принайменше дві політики на різні можливості, що їх нам принесе будучність. Є цілком можливо, що Европа прямє до об'єднання й створення федерації держав Европи. Є однак різні можливості величини й роду її складових частин. Можна вже передбачати, що в 1992 році держави Західньої Европи перейдуть через митну унію, що дасть дальший стимул до ближчого політичного об'єднання. Є всякі можливості, що дальше станеться з Радянським Союзом і куди прилучаться держави центральній Європи. Є тяжко докладно передбачити будучність, але є велика можливість, що або Радянський Союз, або його різні частини, такі як балтицькі держави, Україна й Грузія можуть створити з державами центральної Европи господарчу або митну унію, щоб опісля створити разом з державами західньої Европи одну, ще більшу унію, що тоді стане об'єднаною Европою.

Ми не знаємо, яку роль відіграють тоді такі держави як Польща, Чехословаччина, Угорщина й Югославія. Треба, однак припускати, що вищезгадані держави будуть мати більше спільних інтересів з Україною, ніж з Німеччиною або з Британією. З другої сторони, як про це було перше

згадано, український нарід має більше подібний характер з поляками, чим з росіянами. Українська душа й український характер, є більше індивідуалістично-європейські, чим колективно-азійські.

Однак, як вже було сказано, ми повинні приготуватися до кількох, щонайменше до двох можливостей, що наступлять на території України. В обидвох випадках є велика можливість, що в 21 столітті українці будуть жити в конфедерації української держави з іншими державами. Є питанням, чи будемо жити ближче до Росії, чи ближче до федерації держав центральносхідньої Європи, що буде включати Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію, Югославію й Болгарію. Обидві можливості є реальні. Коли ми візьмемо до уваги можливість розбудови і загосподарювання росіянами Сибіру і Далекого Сходу, як це пропонував у *Листі до вождів Радянського Союзу*, Александр Солженіцин (А. Solzhenitsyn, 1974:159), то ця можливість була б есентуально піддержана західними альянтами, які є дуже зацікавлені зі стратегічних міркувань поставити сильну Росію на границях Китаю й Японії.

Отже є різні можливості й варіанти Європейської (Кон) Федерації, про які варто подумати й мати можливе здійснення нам на очах, В 1984 році ми писали про логічну можливість українсько-польського альянсу, що міг би узгляднювати також повищі можливості будучих змін, як на Заході, так і на Сході Європи (Ukrainian Quarterly, 1984:382-8).

Хоч дехто в нас вірить, що будучність є для нас цілковито неясна, однак є правдою, що ми можемо передбачати можливості, які стануться після деяких змін, що напевно зайдуть, як на Заході так і на Сході Європи. Однак спеціально в нас є мало людей, що систематично роблять плани наперед окрім роблення фінансового бюджету. Але увага на будучі вигляди є конечна. Замість звертатися тільки до минулого й стало повторяти випадки, що пройшли й ніколи не вернуться, як це роблять кельтські народи, валійці й ірландці, ми повинні якусь частину нашого часу, присвятити дискусіям особистих і загальних будучих цілей і зав-

дань і над практичними плянами стратегій для їх досягнення, як це практикують англійці.

Ми хотіли б звернути увагу на потребу, а може й konieczність розпочати й розвинути річеву дискусію наших провідних і відповідальних людей, нашого тресту мозків, над нашими цілями, їх різною черговістю, а також над нашою політикою, передовсім у таких журналах як *Визвольний Шлях* і *Сучасність*. Така дискусія повинна нам дати подвійну користь і успіх: поперше, ми будемо ясніше бачити наші цілі й способи для їх досягнення, а, подруге, така дискусія допоможе нам легше активізувати цілу нашу спільноту для успішнішого й гладшого досягнення наших цілей, що може допровадити до потрібного розділення ролей і роботи, щоб ми могли виконати наші завдання, радше так як чехи й німці, а не так непродумано й неприготовано, як це робили болгари, поляки чи румуни в 90-тих роках. Задовго українські провідники провадили нашу політику без жодних продуманих плянів і приготувань, як про це писав Д. Донцов: *наш провід жив з дня на день*.

Наш суспільний і політичний провід має не тільки право, але й обов'язок, звертатися до наших учених і фахівців, як тих, що викладають політику й історію на англосакських та інших університетах, щоб вони виготовляли добре продуману програму для розв'язування української проблематики, що її зустріне українська нація у зв'язку зі змінами в Західній Європі і в Радянському Союзі. Наші суспільні й політичні проводи у вільному світі, а передовсім СКВУ, УККА й КУК, повинні покликати собі до помочі політичні ради, і до них запросити наших спеціалістів, що визнаються в напрямних альянтської політики, щоб вони помогли порадами і поданнями на письмі в успішному видвигненні інтересів і прав української нації на форумі Ради Об'єднаної Європи. Почнім робити так, як від років роблять і практикують великі державні народи, такі як США й Британія, що мають досвід у робленні й провадженні політики. Вони мають біля міністерств закордонних справ, ще спеціальні інституції, такі як Council for Foreign Relations

в Нью Йорку і Round Table, Imperial Brain Trust, в Англії, що від років студіюють і приготавляють закордонну політику для провідів своїх держав. Річ ясна, що в тих інституціях роками працюють різні вчені, що досліджують міжнародні проблеми і на підставі цих дослідів, міністер закордонних справ і президент чи прем'єр міністер роблять децизії, що передтим були належно передумані й передискутовані.

Якщо й українці хотять мати успіх у своїй політиці, вона мусить бути глибоко й софістиковано продумана й належно продискутована. Ми мусимо бути свідомі, що успішну політику нації не робить якась одна людина; до децизій в закордонній політиці приходять після серйозних роздумувань і обрахувань.

Розглядаючи наші можливості на відновлення держави український провід повинен передовсім взяти до уваги дві спеціальні можливості, до яких нам треба мудро й солідно приготувитися. Ми маємо на увазі передусім проблематику Об'єднаних Держав Європи, зглядно Європейської Унії й українсько-польського порозуміння й співпраці, що з кожним роком стають щораз більше актуальні й вимагатимуть від нас щораз більшої уваги і участі.

При цій нагоді ми хочемо також звернути увагу на одну частину нашого внутрішнього відтинка, який ми довго занедбували, але який при відповідній увазі може принести українській еміграції велику користь і сильне для неї зміцнення. Ми маємо на увазі присутність на еміграції двох груп наших однокровних земляків, котрі наразі стоять оподаль від нас. Вони є неактивні, але при мудрому нашому підході, вони могли б також включитися до української визвольної боротьби й могли б віддати свої вартісні таланти й здібності у відбудову української держави.

Ми маємо на думці так званих карпаторусинів у США і наших єдинокровних малоросів, що на еміграції заповнили багато російських церков і різних еміграційних товариств. У повоєнних роках, навіть деякі українські патріоти, у деяких випадках, через їхній короткозорий, непродуманий, а часом навіть нехристиянський спосіб і поведінку

причинилися до того, що досить позажане число наших однокровних братів відійшли від української громади. Багато галичан, часом не розуміли, що ці люди не мали нагоди національно освідомитися, бо вони у страхітливо жорсткий спосіб були русифіковані. Одним з таких маркантно болючих прикладів нетолерантності й кривдячо-жорстокого поступування супроти інакодумуючого патріотичного українця, були переслідування І. Багряного, визначного письменника й політичного провідника. Примітивні, голов-но галицькі, політичні діячі, передовсім задля їх сільсько-господарчої культури і філософії життя, не розуміли, що модерний український патріотизм полягає не тільки в звороті до минулого, до *садків вишневих коло хати* і коза-рових шараварів, але більша вага є в орієнтації на нашу бу-дучність, в погляді на українського винахідника, вченого, а навіть робітника. Трагедією нашої спільноти було й є, що навіть патріотичні люди, з малорозвинutoю загальною людсь-кою культурою, з великою шкодою для ідеї державности України не розуміли вищих ідей, що їх висказав І. Багря-ний у своєму знаменитому творі «Морітурі». Бували в нас у переселенччих таборах і громадах деякі недотемні заго-рільці, назагал політично невироблені люди, що самі не пе-режили більшовицьких страхіть і не розуміли тих труд-нощів серед яких виростали і виховувалися на різних зем-лях, у різних сторонах і в різні часи Сталінських перес-лідувань, коли за одно необачне слово наших людей розст-рілювали або вивозили на десятки років на Сибір.

Правда, що деякі люди були ідейно слабшими україн-цями, як сам І. Багряний, і вони відійшли від нас, бо не всі серед нас їх розуміли, що, наприклад, знання української мови не все було їх вищою. І тепер є ще не пізно показати їм серце й поступати так, як казав Тарас Шевченко: *Обні-міте, брати мої, найменшого брата*. На нашу думку, ліпше пізно, як ніколи, направити наші помилки. Відповідні люди повинні до дрібниць застановитися над цією проблемою, що і як ми маємо зробити, щоб не стратити ані одного україн-ця, бо нам дуже потрібно, щоб нас було якомога найбільше.

Другий відтинок, що українська спільнота занедбала, це співпраця з карпаторусинами в США, що також чекають від нас продуманої програми і дії, щоб вони вернулися до української нації, так як уже у великій мірі вернулися до українства їх земляки у Прикапатській Україні. Україна потребує всіх своїх синів і дочок.

Пляново й мудро перепроваджена дія української еміграції на обидвох цих відтинках принесе велику користь і причиниться до зміцнення й закривізування нашої спільноти. Ця акція також причиниться до збільшення національної солідарности та значного посилення політичного потенціалу нашої еміграції, що якраз у теперішньому часі є конечно потрібний. Ми є свідками, як це ствердило багато коментаторів, включно з Б. Цимбалістим, шкідливого й небезпечного обайдужіння та ідейного занепаду, як старшої нашої політичної еміграції, так і їх дітей, які родилися вже на чужині.

## УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПОРОЗУМІННЯ І СПІВПРАЦЯ

Проблема українсько-польського порозуміння набирає з різних причин щораз-то більшої актуальності. Ми стверджуємо, що вона почала щораз частіше займати місце на сторінках не тільки польської еміграційної, але вже й крайової преси. Про цю справу не тільки пишуть польські журналісти, але справою стосунків між нашими народами зайнялася ієрархія Польської Католицької Церкви, Польська Академія Наук і Американська Польонія. Відповідальні поляки починають розуміти, що в будучій Європі всі народи, а передовсім два наші народи будуть більше взаємозалежні, як будь-коли в минулому. Немає вже в нас місця на життя в минулому, хто не хоче жити й творити для будучності, йому не місце в нашому провіді. Що іншого є, мати другу концепцію, яка комусь може видаватися більш раціональною та більш практичною: москвофільство чи орієнтація на німців, якщо вони в нас ще існують, то це, на нашу думку, тільки у людей задля їх почуття меншевартості, що не вірять у наші сили.

У відношенні до поляків наш альянс між нашими народами мусить базуватися на наших спільних інтересах у будуччині задля нашого географічного положення між двома експансивними народами, бо від нашого порозуміння буде залежати існування обидвох наших націй. До порозуміння обидва наші народи мусять підійти не лише з доброю волею, але передовсім з ясністю, мудрістю й терпеливістю. Ми також мусимо ясно здавати собі справу з факту, що порозуміння між нашими народами не хочуть й стараються йому перешкодити різні середовища, не тільки в наших народах, які стали куди меншими, як було в минулому, але серед росіян і альянтів, які стали куди сильнішими, як давніше. бо колись вони його легковажили.

В нашій політиці до будуччини, ми мусимо пробувати відчутти й зрозуміти, куди йде Європа й світ. Тому є неповажними всі мрії про поворот до стану перед Другою світовою війною. Ми мусимо мати відвагу глянути у вічі будучності і постаратися формувати, творити й будувати її для

добра нашого народу через конструктивну нашу поставу до будучности.

На доказ, що в поляків зайшли великі зміни ми наводимо тут місця зі статті польського журналіста Анджея Романовського з *Пшегльонд Польські*, що була передрукована в *Відомості Польске* з Сіднею, 12.3.1990 року. В цій статті автор передає історію українсько-польських взаємин і різних спроб доведення до порозуміння між поляками й українцями від найдавніших часів нашої спільної історії. З написаного видно, що авторові більше залежить на порозумінні наших народів, чим на обороні доброго польського імені. Спеціально він довше зупиняється над подіями, що зайшли в 1989 році, передовсім у Ченстохові й Римі, що сильно причинилися до зближення між католицькими церквами обидвох наших народів. Він також згадує про польську делегацію на збори Українського Руху в Києві й радить прямувати обидвом народам до дальшого порозуміння для кращої будуччини обидвох народів у Новій Європі, що тепер народжується. *Ми мусимо позбутися шовінізмів, вийшовши з наших гет і почати між нами щоденний сталий діалог!* До цього закликає нас автор у своїй довгій статті на цілу першу сторінку. *Ми є засуджені не тільки на добре сусідство, але також на якусь, сьогодні ще ясно не очеркнену, спільноту в Європі, що прямує до об'єднання. Наші польсько-українські зв'язки в будуччині мусять бути заключувані на підставі домовлення вільних з вільними, а рівних з рівними. Вже ніколи більше не сміємо трактувати одні других, як предмет для використання.* (A. Romanowski, *Wiadomości Polskie*, Sydney, 12.3.1990).

Повищі слова автора, як і подібні вислови других особистостей, як церковних так і світських, крайових і еміграційних, мусять заставляти нас всіх до дальших конструктивних плянів і дій, для добра обидвох наших народів, що мають не тільки спільне місце замешкання на сході Європи як найближчі сусіди, але що мають дуже багато спільного в їхній духовості.

Подібний підхід до українсько-польського порозуміння ми стрічаємо й в крайовій польській пресі, наприклад, у

Краківським Dziennik Polski, де автор Марія Нови, пише репортаж про виклад директора Інституту Історії Ягеллонського Університету, доцента М. Пулаского, на тему потреби діалогу й співпраці між поляками і українцями. На цьому самому університеті в 1988 році в зв'язку зі святкуванням Тисячоліття Хрещення Русі-України, відбулася ціла черга рефератів, святкувань і мистецьких вистав. Поляки і українці зачинають розуміти і бачити, що в майбутньому ми є призначені на приятне співжиття і співпрацю, бо ми не маємо іншого виходу, як тільки остатися добрими сусідами.

В Студію Пейперс, англомовному кварталі, що його видає Американська Польонія, ми часто зустрічаємо в різних числах статті про потребу українсько-польського порозуміння й співпраці.

На закінчення треба додати, що вплив на перехід теперішньої польської політики до якоїсь міри має також теперішній папа Іван Павло II, що не один раз ясно заявив, що співпраця між нашими народами є потрібна не тільки для нашого добробуту і незалежності, але й для дальшого існування обидвох наших сусідніх народів.

## УКРАЇНЦІ Й ОБ'ЄДНАНА ЕВРОПА

Щораз частіше ми читаємо й чуємо в медіа про намагання з різних сторін допровадити до федеративного об'єднання Європи, до котрого входили б різні держави, що не були б цілковито централізовані, але мали б спільну валюту, оборону й закордонну політику. Цей плян є дуже давній і його хотіли реалізувати різні провідні політики, спеціально Західньої Європи, вже перед і після Першої світової війни.

Одним з перших 1923 року в книжці «Пан Європа» був австрійський князь Р. Куденгау-Калергі, який пропонував об'єднання Європи, а далше французький міністер закордонних справ Арістінє Бріянд 1930 року розіслав меморандум до проводів усіх держав Європи, в якому він пропонував федеральну унію. Великодержави, спеціально Британія, відкинули ці пропозиції. Арістінє Бріянд (1862-1932) голосив конечність французько - німецького порозуміння й об'єднання (вересень 1929 року), а його піддержав у Німеччині, німецький державний діяч Густав Штресеманн. Вони обидва дістали нагороду Нобля за їх намагання забезпечити мир для Європи і світу.

Найбільше популярною стала ідея об'єднання Європи після руїни, що її принесла Друга світова війна, бо європейцям стало ясно, що вони не сміють надалше себе взаємно поборювати, нищити і вбивати. бо це тільки приводить до знищення й упадку Європи. Вже тоді багато голосів підняло проблему загрози багатомільйонової Азії, а деякі автори й політики почали писати і говорити про так звану жовту небезпеку (*Die Farbige Front*, 1936, Paul List Verlag, Leipzig).

Становище англосаксів до ідей об'єднання Європи було більше скомпліковане й не все воно було однозгідне. Британія не хотіла входити до Європи, бо вона відчувала багато більше спільности з її Коммонвелтом і США. Тому Вінстон Черчіл підпирав ідею так званої Англомовної Унії, що включала б окрім Британії й США, ще англомовні держави,

Канаду, Австралію й Нову Зеландію. Політики США, на початку підписали ідею англомовної унії, але з часом, коли США перейняли провід вільного світу, стали більше підтримувати об'єднання Європи, проти реалізації якого в за-саді все виступали провідні англійські політики, почавши від В. Черчіля, а скінчивши на М. Татчер. Вони вважали англійський вхід до Об'єднаної Європи дизерцією британського Коммонвелту.

Під час Другої світової війни, екзильні уряди Польщі, Чехословаччини, Югославії, а також Бельгії, Голландії пропонували об'єднання, або федерацію в їхніх частинах Європи, але коли Сталін остаточно заявився проти ідеї об'єднання, тоді Черчил і Рузвельт занехали думки про якунебудь федерацію чи унію в Європі (Е. Wistrich, 1989 : 23).

Однак Вінстон Черчил надаліше підпирав ідею унії англомовних народів, що її ще в 1918 році заложив англієць сер Евелін Вренч, з думкою продовжувати англоамериканську співпрацю, що була дуже активна під час Першої світової війни. Кожен вступаючий член унії складав святочне приречення, що він *вірачи, що мир у світі й прогрес людства може бути тільки забезпечений однозгідністю й співпрацею англомовних демократій, ми прирікаємо робити все в наших силах для доброї співпраці між народами США й британського Коммонвелту.*

В роках після Другої світової війни Унія англомовних народів мала понад сто тисяч добірного членства в британському Коммонвелті, бо в Англії панувала думка, що її місце є не в Європі, але в співпраці всіх англомовних дочерних народів. Дуже довго в Британії панувала імперіялістична традиція, що Англія належить до світу, очевидно тільки до білого світу, без тисячі мільйонів китайців, де англомовні народи з ВАСП (білий англосакський протестант) традиційно віліграють дальше домінуючу й рішальну роллю.

Річ ясна, що ні французи, ні німці, а навіть росіяни не бачили світу через англосакські окуляри, і всі розуміли, що Англія вже перестала відігравати провідну роллю не тільки в світі, але навіть й в Європі. Страх перед відродженою Німеччиною був і є головним мотивом англійської політи-

ки в дев'ятдесятих роках в Європі. Розуміння нового відношення сил у світі й в Європі дуже поволі проходили до консервативної свідомості англійців, що не могли перестати жити традиціями величі й сили вікторіанської британської імперії, де сонце ніколи не заходило.

В цікавій книжці «Об'єднані Держави Європи Після 1992», жидівсько-польсько-британський автор, Ернест Вістріх, що сам є великим прихильником об'єднання, бачить гарну будучність для об'єднаних держав Європи, бо на його думку об'єднання, — це єдинока раціональна можливість на будочність народів Європи. Автор вважає, що Англія, мимо всієї опозиції прем'єр міністра пані М. Татчер, не має іншого виходу, але тільки даліше включитися й пройти з іншими європейськими народами всі переміни, що тепер проходять у Західній Європі (Е. Wistrich, 1989 : 12-93).

Книжка Вістріха була видана в 1989 році і ще не має узятих тих змін, що при кінці 1989 року зайшли в Радянському Союзі, а передовсім в країнах центральносхідньої Європи. При кінці своєї книжки Е. Вістріх ніби бачить рік 2014, цебто він пише про події, що зайшли 22 роки після закінчення монетарної унії через впровадження спільної валюти в Західній Європі. Він звітує на сторінках європейської преси: ... 5 червня 2014 року відбулися вибори в Об'єднаній Європі й вибрали нового президента та двох його заступників. Були вибрані дві жінки, на президента вибрали італійку Габріелю Босконі, а її заступниками ірландця Патрика Антріма і польку Кристину Крулік. В інтерв'ю пані Президент Об'єднаної Європи ствердила, що всі нації Об'єднаної Європи в заміну утрати суверенних прав, національної оборони і закордонної репрезентації, збільшують видатки на національну культуру й мову. Етнічна різність кожного народу є не тільки збережена, й вона стається зміцнена. Більша частина бюджету Об'єднаної Європи є призначена на зменшення нерівностей, можливості й життєвого стандарту, а коли національна суверенність вже не є проблемою, автономні права кожної нації зросли до такого рівня, що його ще ніколи не було. Глобальна безпека зросла через порозуміння й угоди між

*Радянським Союзом, США й Об'єднаною Європою при чому зброю масового знищення передано в заряд Світової Ради Безпеки.*

Ми довше зупинилися над книжкою Е. Вістріха, тому що вона є одним з найновіших видань, а її автор є одним з передових англійських спеціалістів проблематики об'єднання Європи. Нас вражає, як скоро наступають зміни відколи була написана книжка. Деякі вістки у ній вже передані, бо ми знаємо, що від кінця 1939 року, як у країнах центральносхідньої Європи, так і самому Радянському Союзу зайшли зміни, що будуть мати вплив на дальше об'єднання Європи. Вражає нас факт, що Е. Вістріх бачить надалі Радянський Союз у цілості, без жодних змін у його імперіальній системі, а це нам нагадує відповідь пані М. Татчер, яка порівняла Україну до Каліфорнії в США й Квебеку в Канаді.

Ми є однак зовсім свідомі законів історії й природнього розвитку й упадку всіх імперій світу. Це наступить також і у відношенні до російської імперії, що ще сьогодні зветься Радянським Союзом, котру ангlosакси й інші західні держави задля різних політичних, стратегічних і економічних міркувань й розрахунків хочуть зберегти.

Буде корисно ще унаглядити всі ті причини, задля яких західні альянти були не тільки проти існування української держави, але як опісля показалося, також Польщі й усіх інших самостійних держав у східній і південній частині Центральносхідньої Європи. Досить ясне світло на ці всі причини кидає американський політичний журналіст Джек Снайдер у статті «Запобіження Анархії у Новій Європі» в американському політичному журналі «Міжнародна Безпека», (Весна, 1990, 14(4) : 5-41). Ця стаття є базована на численних працях американських і європейських фахівців теорії і практики політики на протязі 19 і 20 століть. У цій праці автор аналітично обговорює різні підходи і погляди на розв'язання проблематики міжнародної безпеки. Він протиставить демократичній ангlosакській політичній системі, різні системи політичних устроїв у Німеччині, країнах східньої Європи й Росії, та підходить до них з точки по-

гляду на їх вартість для стабільності державних устроїв. Отже автор не є зацікавлений справедливістю або гуманністю, його виключно цікавить стабільність і безпека в протизаставі до нестабільності й анархії. Моральні й етичні підстави і засади не входять тут у рахунок, а в засаді він ідентифікує націоналізм з нестабільністю. Автор уважає, що порядок і устрій, які існували в Європі до згоди в Ялті й Потсдамі, цебто до 1945 року, були злі, а 45-літня стабільність, що була зумовлена двобігуним укладом сил, Вашингтон — Москва, була добра. Дальше автор аналізує й обговорює різні можливості, що можуть зайти у центральносхідній Європі в дев'ятдесятих роках у наслідок захитання двобігунного розподілу сил, через послаблення московського бігуна.

Ми постараємося передати мірила, засади й логіку цієї статті до проблематики української державності, помимо факту, що для автора статті існує лише сам Радянський Союз, а не жодні його складові частини, за винятком російського ядра. Навіть для нього є лише на маргінесі проблеми держав таких народів центральносхідньої Європи, як поляки, чехи, словаки чи мадяри, а про Болгарію, Румунію чи Югославію він згадає лише мимоходом.

Аналізуючи зміни в центральносхідній Європі і Радянському Союзі, автор застановляється над можливостями створення стабільної політичної системи і прагненням жити вільним життям у різних державах після заломання московської гегемонії й диктатури. Він підходить до поодиноких народів з точки погляду їх належного культурного й освітнього приготування та традицій парламентарної і державної дисципліни. Дальше він застановляється над небезпекою постановня диктаторської системи влади, коли різні члени й групи суспільства, що не розуміють демократії, зачнуть поводитися нездисципліновано й без почуття відповідальності й кожна група вживе різних деструктивних способів, що є характеристичні для таких груп з їхніми можливостями, здібностями й спгобами діяння: багаті вживуть перекупства, студенти — заворушень, робітники — страйків, юрба — демонстрацій, а військовики — перевороту.

Назагал західні державні діячі й політики, тому що їхні нації пройшли стадії націоналізму вже тому кілька століть, вони дивляться як на культурний пережиток на сучасний націоналізм народів центральносхідньої Європи, і їх дразнить тепер, ще до якоїсь міри примітивний, початковий націоналізм, що його щойно сьогодні переживають народи східньої й південної Європи при їхній тепер ще нижчій цивілізації. Не входячи в те, що західні держави, ще надаліше виказують їхній ще сьогодні сильний націоналізм, що об'являється у вивішенні національних прапорів при різних нагодах, на кожному державному будинку, а навіть в кімнатах і залах. Їхній націоналізм є більше духовий й культурний, тому їх дразнить більше примітивний, початковий націоналізм, що його сьогодні переживають народи центральносхідньої й південної Європи.

На думку автора повищої статті, самотнім виглядом на поборошення труднощів замалого державного й парламентарного вироблення таких держав як Польща чи Угорщина, може бути через втягнення їхніх народів до організаційної структури Об'єднаної Європи і поступове їх перевиховання в спільному політичному житті.

Навіть відкидаючи аргумент про потребу сильної російської імперії для рівноваги сил і стабільності, як в Європі, так і в Азії, ми повинні розуміти, що західний світ має ще дві засадничі передумови для визнання української держави, а ними є, поперше, що українці будуть мати в своїй державі добре упорядковані внутрішні відносини, а другою, не менше важливою передумовою, є, що українці будуть мати добре упорядковані зовнішні стосунки зі своїми сусідами, що причиниться до стабільності в цій частині Європи. Тому, що з досвіду відносин у центральносхідній і південній Європі, західні держави знали, що ці народи не вміли жити демократично, вільно, мирно й справедливо, тому були причинами двох останніх Світових війн, які спричинили велике нещастя не тільки в Європі, але й в цілому світі, що даліше було причиною розпаду британської імперії. Тому саме вони заключили Ялтансько-Потсдамські договори після Другої світової війни, щоб через радянський диктат причинитися у нестабільній частині Європи, якщо не до

плюралізму й демократії, то на кожен випадок до стабільного миру, що перетривав сорок п'ять років.

Через сумні досвіди причин Першої світової війни, а також через аналіз політичних, соціальних і економічних відносин на території центральносхідної й південної Європи, вчені студіювали політику й відносини між народами цієї території, а також причини воєн, що якраз виходили з цього району, і прийшли до переконання, що для плянування будучої стратегії, США може знайтися в дуже небезпечній ситуації, якщо малі держави центральносхідної Європи звільняться з-під радянської залежності, бо, наприклад, Румунія може мати сусідські спори з Угорщиною, які есентуально можуть довести до війни між великопотугами. Ці вчені вважають, що при дво-бігунівій рівновазі сил є можливість більшої стабільності й менші можливості вибуху війни, ніж при багато-бігунівій рівновазі сил, коли стабільність стає меншою. Цікавим є для нас твердження автора, що багато політиків і стратегів прийшли до переконання, що для забезпечення миру й стабільності є більше сприятлива система Сталінського типу диктатури, ніж менше стабільні багато-бігуніві центри рівноваги сил, що витворюються через плюралізм і з ним пов'язану нестабільність, що легше можуть допровадити до війни. Політики бояться, що збільшена демократія й вольності можуть спричинитися до суперечок і ворожнеч між різними народами, котрі до цього часу були спокійні через страх перед комунізмом, котрий також заставляв до реалізації соціальної справедливості для упосліджених суспільних груп. Ці політики мають спеціальний страх перед націоналізмами на сході Європи. Вони бояться, що через специфічні обставини різні націоналістичні змагання, з огляду на брак державницьких традицій, можуть довести до війни всіх проти всіх. Вони бояться повторення подій під час і після Першої світової війни, коли повстали різні анархістичні групи, що не мали ясних цілей і програми (стор. 12, 25). З огляду на подібність англійських і американських думок на політику й безпеку в центральносхідній Європі, є можливість, що або англійці далі впливають на американську політику, або ін-

тереси обидвох держав є ідентичні, маючи на цілі збереження сильної російської імперії для вдержання рівноваги сил для миру й стабільності в Європі й Азії.

Дальше автор висуває пропозицію «нового пляну Маршала» для східної Європи, а через це до більшої стабільності й миру на цілому континенті. Хоч автор був проти об'єднання обидвох німецьких держав, але він є за включенням Радянського Союзу до «Спільного Європейського Дому» для протидії Німеччині й для більшої стабільності в Європі (стор. 31-37).

Автор вважає, що супранациональні інституції, з однієї сторони, через їх силу причиняться до вирівнювання різниць між європейськими державами та до більшої їхньої стабільності, а, з другої — до зміцнення кооперативної безпеки. Ми стверджуємо, що автор не хоче поділу російської імперії, ні цілковитого її включення до Європейської Спільноти, з огляду на труднощі з її інтеграцією в Європі (стор. 39).

З написаного виникає враження, що автор бачить величезні різниці в характерах, філософії життя і політичній цивілізації поодиноких європейських народів, але через супранациональні інституції він надіється причинитися до поширення лібералізму й до уподібнення держав центрально-східної й південної Європи. З різних причин автор ставить границю на східних кордонах Польщі, котру він готов притягнути до Об'єднаної Європи, а залишає Україну в російській імперії, бо це він вважає доцільним для збереження рівноваги сил і стабільності в Європі.

Повище обговорена стаття є доказом цілковито неідеологічного підходу західних політиків до Радянського Союзу, а дальше прагматичного підходу й апробати договорів в Ялті й Потсдамі, як плянованого й докладно продуманого середника для стабільності й рівноваги сил в Європі й світі. Дальше ця стаття є потвердженням незмінного напрямку західної політики. У відношенні до російської імперії цей напрямок не змінився від часу Першої світової війни, коли по Револуції в Росії західні альянти висадили війська на Далекому Сході, щоб не допустити туди японців.

Ми все повинні пам'ятати, що державні народи у провадженні їхньої закордонної політики керуються наскрізь прагматичними засадами й у великій мірі вони є зближені до думок Макіявеллі в своїм головнім творі «Принц».

Якщо й ми хочемо бути успішними у нашій політиці, ми повинні ці засади знати і також ними користуватися в нашій політиці. В противному випадку ми не зможемо мати потрібного успіху для забезпечення будуччини українського народу.

Коли ми будемо ясно свідомі обставин, потреб і завдань, що їх принесе зі собою будучність, і вчуємося в дух часу, що буде панувати, як народи Європи будуть більше взаємозалежні, але всі вільні, бо вже більше не буде імперіалізмів, що їх залишки ми ще зустрічаємо при кінці ХХ століття, ми повинні представити собі нас у будучій Об'єднаній Європі, що буде федеративною наддержавою. З однієї сторони, вона буде більш національною, ніж сьогоднішні США й Радянський Союз, а, з другої сторони, більш міжнародною, чим сьогоднішня Західня Європа.

Українці також повинні ясно здавати собі справу, що в Об'єднаній Європі при всьому наступаючому уподібнюванні між європейськими народами, буде збільшуватися також і конкуренція та будуть твердші змагання, як за кусок хліба, так за провід. Європа буде змагатися за добробут та за високий життєвий стандарт не лише між її всіма працюючими членами, але також і назовні з Америкою й Азією, з їх великим приростом населення та збільшеним промислом, бо в будуччині ми всі будемо свідками завзятих змагань не лише за сирівці, але за їх справедливий розподіл.

Збереження і розвиток властивих українцям їх духових вартостей, поставлення слušних пріоритетів, передовсім серед нашого відповідального проводу, а теж серед усього нашого здисциплінованого суспільства, через культивування вищих вартостей, запевнить нашому народові залишитися дувово, культурно й морально високовартісним, і він буде розуміти національну солідарність, як паралельно важливу конечність біля вольової і мозкової працюovitости.

Проблеми української державности при кінці ХХ і на початку ХХІ століття будуть інакші, як вони були на початку теперішнього століття з огляду на цілковито інший підхід до самого поняття й зміненої суті національної суверенности й державности на європейському континенті.

Головним завданням українського проводу є правильно розуміти сучасні рушійні сили політики та бачити нову суть в організації міжнаціонального співжиття в Об'єднаній Європі, щоб забезпечити українському народові його справедливо належне місце в будучій супранаціональній системі Європейської Спільноти. Наш нарід напевно досягне всі намічені ним національні й людські вершини, коли він завжди буде змагати до них з потрібною для цього наполегливістю.

## ЛІТЕРАТУРА

Григоріїв, Н. Я. (1941) Український Національний Характер. Українська Видавнича Спілка, Вінніпег.

Грушевський, М. (1954-7) Історія України-Руси. Книгоспілка, Нью Йорк.

Грушевський, М. (1967) Ілюстрована Історія України. Книгоспілка, Нью Йорк.

Донцов, Д. (1957) Підстави Нашої Політики. Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Нью Йорк.

Дорошенко, Д. (1966) Нарис Історії України, том I + II. Дніпро-ва Хвиля, Мюнхен.

Єндик, Р. (1955) Д. Донцов, Ідеолог Українського Націоналізму. Українське Видавництво, Мюнхен.

Ісаїв, П. (1975) Причини Упадку Української Держави в Княжі й Козацькі Часи. Український Католицький Університет, Рим.

Мазепа, І. (1949) Підстави Нашого Відродження. Прометей, Мюнхен.

Сосновський, М. (1974) Дмитро Донцов, політичний портрет. НТШ. Бібліотека Українознавства, Том 33, Торонто.

Цимбалістий, Б. (1982) Тавро Бездержавности. Видання автора, Нью Йорк.

---

Armstrong, J. A. (1980) Ukrainian Nationalism. Ukrainian Academic Press, Littleton.

Barker, E. (1927) National Character and Factors in its Formation. Methuen, London.

Buchrig, E. H. (1970) Wilson's Policy in Perspective. Peter Smith, Gloucester.

Carter, K. S. (1977) The Politics of Solzhenitsyn. Holmes and Meier, New York.

Dziewanowski, M. K. (1977) Poland in the Twentieth Century. Columbia University Press, New York.

Emerson, R. W. (1899) English Traits. Crowell, New York.

- Falkus, M. E. (1972)** *The Industrialization of Russia, 1700-1914.* Macmilan, London.
- Die Farbige Front. Hinter den Kulissen der Weltpolitik. (1936)**  
Paul List Verlag, Leipzig.
- Forster, L. (1986)** *High Hopes: The Men and the Motives of the Australian Round Table.* Melbourne University Press, Melbourne.
- Fyfe, J. (1940)** *The Illusion of National Character.* Watts & Co. London.
- Galagher, J. (1982).** *The Decline, Revival and Fall of British Empire.* Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Gieysztor, A. et al. (1979)** *History of Poland.* Polish Scientific Publishers, Warszawa.
- Gorer, G. (1955)** *Exploring English Character.* The Crescent Press, London.
- Herder, G. G. (1947)** *Journal Meiner Reise im Jahre 1769.* Ed. A. Gilles. Blackwell, Oxford.
- Jarman, A. O. H. & Hughes, R. Editors (1980)** *Welsh literature. A Guide.* Vol. 2. Ch. Davies, Swansca.
- Jaskewycz, T. (1984)** *Alliance Between Poland and Ukraine.* Ukrainian Quarterly. New York.
- Jaskewycz, T. (1990)** *Ukrainian Experience with Anglo-Saxons.* In Press.
- Kennan, G.F. (1972)** *Memoirs, 1950-1963.* Hutchison of London.
- Keyserling, H. (1928)** *Das Spectrum Europas.* Niels Kampmann Verlag, Heidelberg.
- Landsberger, H. A. (1974)** *Rural Protest: Peasant Movements and Social Change.* Macmilan, London.
- Lundestad, G. (1978)** *The American Non-Policy Towards E. Europe, 1943-7.* Universitetsforlaget, Oslo.
- Luxemburg, R. (1961)** *The Russian Revolution and Leninism or Marxism.* Univ. of Michigan Press, Ann Arbor.
- Mackinder, H. J. (1942)** *Democratic Ideals and Reality.* Henry Holt, New York.
- Mamatey, S. V. (1957)** *The United States and East Central Europe: 1914-18.* Princeton Univ. Press, Princeton.
- Masaryk, T. E. (1927)** *The Making of State, 1914-18.* London.

- Monroe, E. (1970) *The Round Table and Middle Europe. Peace Settlements.*
- Nicolson, H. (1957) *Peacemaking, 1919.* Constable, London.
- Pipes, R. (1990) *Quadrant. Gorbachev's Russia.* June, pp. 17-30.
- Raab, F. (1969) *The English Face of Machiavelli.* Routledge and Kegan Paul, London.
- Park Redfield, M. P. (1962) *Human Nature and Study of Society.* Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Reed, D. (1943) *Lest We Forget.* Jonathan Cape, London.
- Schulzinger, R.D. (1984) *The Wise Men of Foreign Affairs.* Columbia Univ. Press, New York.
- Shannin, Th. (1972) *The Awkward Class.* Clarendon, Cambridge.
- Snyder, J. (1990) *International Security.* Vol. 14(4) pp. 5-41.
- Solzhenitsyn, A. (1974) *Letter to the Soviet Leaders.* Harper and Row, New York.
- Steel, R. (1980) *Walter Lippmann and American Century.* The Bodley Head, London.
- Sukiennicki, W. (1984) *East-Central Europe During World War Two.* Columbia Univ. Press, New York.
- Wistrich, E. (1989) *After 1992; The United States of Europe.* Routledge, London.
- Zochowski, S. (1979) *Brytyjska Polityka Wobec Polski.* Selfpublished, Brisbane.



## ЖИТТЄПИС

Автор є уродженцем Західньої України, де закінчив українську гімназію. Студіював у високих школах Відня, Дармштадту й Геттінгену, де перший раз закінчив студії хемії працею в ділянці рака.

Після приїзду до Австралії в 1949 році студіював другий раз в університетах Аделаїди і Мельборну, де другий раз закінчив студії тезою в ділянці рака шкіри.

Від приїзду до Австралії, навіть під час повторювання університетських студій, працював громадсько. Був референтом організаційним і зовнішних зв'язків Академічного Товариства в Аделаїді, а також референтом зовнішних зв'язків Української Громади Південної Австралії. Від переїзду до Мельборну в стейті Вікторія став референтом зовнішних зв'язків Української Громади Вікторії, НТШ, АБН і церковного Братства. Опісля через кілька каденцій був Заступником голови й Керманичем зовнішних зв'язків Союзу Українських Організацій Австралії (СУОА), а також Організаційним референтом Крайової Управи НТШ. Працював як церковний діяч в Аделаїді й Мельборні. Був головою УХР.

Від початку приїзду до Австралії співпрацював як кореспондент української преси в Австралії, Англії, Франції, Німеччині і США. Дописував також до польської преси Мельборну, Сіднею, Лондону й Торонто з ідеєю ширення приязної державности України і Польщі.

Під час діяльності на зовнішньому відтинку був в Екзекутиві австралійської політичної партії ДЛП і з власним старанням сенатори цієї партії відводили українську визвольну проблематику в австралійському парламенті. Мав особисті зв'язки з багатьма політичними діячами Австралії, включно з прем'єрміністром Джоном Готтоном.

Стрічав заграничних гостей, які офіційно відвідували Австралію, однак найважливішою й багатою в наслідки зустріччю під час Міжнародного Фехаристийного Конгре-

су в Мельборні, була вісімдесят-хвилинна авдієнція, 23-го лютого 1973 року в кардинала К. Войтили. Під час авдієнції польському церковному достойникові була представлена збірка документів з дописами автора до польської преси в світі й матеріалами про потребу співпраці Польщі й України для дальшого існування наших народів, включно з тезою А. Бохенского в *Miedzy Rosja i Niemcami* (1934), що російсько-німецьке порозуміння все означатиме кінець існування державности Польщі, й задля цього є konieczність існування приязної української держави на східніх границях Польщі. Працював для порозуміння з жидами.

Окрім згаданої діяльности автор написав ще кілька інших праць, найважливішими з них є наукові публікації англійською мовою *Ukrainian Experience with Anglo-Saxons*, а дальше *Justice for Jews and Ukrainians*.

## ЗМІСТ

|                                                                             | Стор. |
|-----------------------------------------------------------------------------|-------|
| Передмова                                                                   | 5     |
| Вступ                                                                       | 7     |
| Причини втрати Української Держави                                          | 14    |
| Зняжі часи                                                                  | 16    |
| Причини упадку Козацької Держави                                            | 25    |
| Руїна                                                                       | 44    |
| Відродження української державницької думки                                 | 48    |
| Перша світова війна                                                         | 53    |
| Між Першою і Другою світовими війнами                                       | 63    |
| Друга світова війна                                                         | 71    |
| Українська еміграція                                                        | 76    |
| Постава й політика альянтів до<br>Центрально-східньої Європи                | 94    |
| Політика альянтів — спеціально англосаксів<br>під час Другої світової війни | 103   |
| Наші можливості на відродження Української<br>Держави в ХХІ столітті        | 124   |
| Українсько-польське порозуміння і співпраця                                 | 132   |
| Україні і Об'єднана Європа                                                  | 135   |
| Література                                                                  | 145   |
| Життєпис                                                                    | 149   |

